

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**ANTİK KARYA BÖLGESİNDEKİ KENT DIŞI
KUTSAL ALANLAR**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mimar Sibel KONAK**

Anabilim Dalı : MİMARLIK

Programı : MİMARLIK TARİHİ

OCAK 2003

**ANTİK KARYA BÖLGESİNDEKİ KENT DIŞI
KUTSAL ALANLAR**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mimar Sibel KONAK
(502991227)**

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 24 Aralık 2002
Tezin Savunulduğu Tarih : 16 Ocak 2003**

**Tez Danışmanı : Doç.Dr. N. Turgut SANER
Diğer Jüri Üyeleri Yrd.Doç.Dr. Zeynep KUBAN
Doç.Dr. Neşe ATİK (M.S.Ü.)**

OCAK 2003

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Karya bölgesindeki kent dışı kutsal alanlar üzerine tipolojik bir incelemedir. Tezimin konusunu seçmem, ilgili kaynaklara ulaşmam ve tezimi geliştirmem için her zaman yardımı ve ilgisi ile bana destek olan Doç. Dr. N. Turgut Saner'e teşekkür ederim.

Yaşamım boyunca beni teşvik eden, yaptığım seçimlerde her zaman beni destekleyen, sevgilerini hissettiren aileme; desteklerinden ve yardımlarından dolayı arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Aralık, 2002

Sibel KONAK

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	VII
TABLO LİSTESİ	VIII
ŞEKİL LİSTESİ	IX
ÖZET	XII
SUMMARY	XIII
1. GİRİŞ	1
2. KARYA BÖLGESİ VE TARİHİ	3
3. KUTSAL ALANIN TANIMI	8
3.1. Konumlarına Göre Kutsal Alan Türleri	10
3.1.1. Kent İçi Kutsal Alanlar	10
3.1.2. Kent Dışı Kutsal Alanlar	11
3.1.3. Kentler Arası Kutsal Alanlar	12
3.2. Kutsal Alanlarda Karşılaşılan Başlıca Yapı Türleri	13
3.2.1. Propylon	14
3.2.2. Sunak	15
3.2.3. Tapınak	15
3.2.4. Stoa	17
3.2.5. Andron ve Oikoi	18
3.2.6. Tiyatro	19
3.2.7. Stadion	19
4. KARYA BÖLGESİNDEKİ KENT DIŞI KUTSAL ALANLAR	21
4.1. Amyzon Apollon-Artemis Kutsal Alanı	21
4.1.1. Kült	21
4.1.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	22
4.1.3. Yapılar	23
4.1.3.1. Apollon-Artemis Tapınağı	23
4.1.3.2. Sunak	23
4.1.3.3. Surlar	23
4.1.3.4. Kuzeybatı Yapısı	24
4.1.3.5. Yeraltı Odaları	24
4.1.4. Tarihlendirme	24
4.2. Emecik (Triopion Apollon) Kutsal Alanı	25
4.2.1. Kült	25
4.2.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	25
4.2.3. Yapılar	26
4.2.3.1. Tapınak	26
4.2.3.2. Sunak	26
4.2.3.3. Batı ve Güney Temenos Duvarı	26

4.2.3.4. Bizans Kilisesi	26
4.2.3.5. Kült Mağarası	27
4.2.3.6. Mezar	27
4.2.4. Tarihlendirme	27
4.3. Gerga Kutsal Alanı	28
4.3.1. Kült	28
4.3.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	28
4.3.3. Yapılar	29
4.3.3.1. Tapınak (?)	29
4.3.3.2. Kült Heykeli	29
4.3.3.3. Havuz, Steller ve Heykel	30
4.3.3.4. Kutsal Su Kaynakları	30
4.3.4. Tarihlendirme	31
4.4. Kastabos Hemithea Kutsal Alanı	31
4.4.1. Kült	31
4.4.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	32
4.4.3. Yapılar	33
4.4.3.1. Hemithea Tapınağı	33
4.4.3.2. Doğu Evleri	34
4.4.3.3. Tiyatro	36
4.4.3.4. "c", "d" ve "e" Yapıları	36
4.4.3.5. Sarnıçlar	37
4.4.4. Tarihlendirme	37
4.5. Kıran Gölü Kutsal Alanı	38
4.5.1. Kült	38
4.5.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	38
4.5.3. Yapılar	39
4.5.3.1. Tapınak	39
4.5.3.2. Sunak	39
4.5.3.3. Tiyatro	40
4.5.3.4. 1 Numaralı Yapı	40
4.5.3.5. 2 Numaralı Yapı	40
4.5.3.6. 3 Numaralı Yapı	40
4.5.3.7. Z1 ve Z2 Yapıları	41
4.5.3.8. T Kaya Kütlesi	41
4.5.4. Tarihlendirme	41
4.6. Labraynda Zeus Kutsal Alanı	42
4.6.1. Kült	42
4.6.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	42
4.6.3. Yapılar	44
4.6.3.1. Zeus Tapınağı	44
4.6.3.2. Kuzey Stoa	44
4.6.3.3. Doğu Evi	44
4.6.3.4. Andronlar	45
4.6.3.5. Oikoi	46
4.6.3.6. Teras Evi I ve Teras Evi II	47
4.6.3.7. Batı Stoa	47
4.6.3.8. Çeşme Evi ve Terası	47
4.6.3.9. W Alanı	48
4.6.3.10. Doğu ve Güney Propylon	48

4.6.3.11. Dor Evi, Doğu ve Güney Hamamı	49
4.6.3.12. Doğu Kilisesi	50
4.6.3.13. Mezar Yapıları	50
4.6.3.14. Stadion	50
4.6.4. Tarihlendirme	51
4.7. Lagina Hekate Kutsal Alanı	52
4.7.1. Kült	52
4.7.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	53
4.7.3. Yapılar	54
4.7.3.1. Hekate Tapınağı	54
4.7.3.2. Sunak	55
4.7.3.3. Propylon ve Heykel Kaidesi	56
4.7.3.4. Stoa	56
4.7.3.5. Mezar	57
4.7.3.6. Havuz	57
4.7.4. Tarihlendirme	57
4.8. Panamara Zeus Kutsal Alanı	58
4.8.1. Kült	58
4.8.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	59
4.8.3. Yapılar	59
4.8.3.1. Zeus Panamaros ve Hera Tapınağı	59
4.8.3.2. Diğer Yapı Kalıntıları	59
4.8.4. Tarihlendirme	59
4.9. Sinuri Kutsal Alanı	60
4.9.1. Kült	60
4.9.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	60
4.9.3. Yapılar	60
4.9.3.1. Tapınak	60
4.9.4. Tarihlendirme	61
4.10. Zeus Akraios Kutsal Alanı	61
4.10.1. Kült	61
4.10.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	61
4.10.3. Yapılar	62
4.10.3.1. Bağarcık Yerleşmesi	62
4.10.3.1. Zeus Akraios Tapınağı	63
4.10.4. Tarihlendirme	64
4.11. Zeus Khrysaorios Kutsal Alanı	64
4.11.1. Kült	64
4.11.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim	64
4.11.3. Yapılar	65
4.11.3.1. Zeus Khrysaorios Tapınağı	65
4.11.4. Tarihlendirme	65
4.12. Kos Asklepios ve Lindos Athena Kutsal Alanları	66
4.12.1. Kos Asklepios Kutsal Alanı	66
4.12.2. Lindos Athena Kutsal Alanı	67
5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	69
KAYNAKLAR	75

EKLER	80
EK A	80
EK B	82
ÖZGEÇMİŞ	141

KISALTMALAR

ESA	: Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi
HGD	: Harita Genel Direktörlüğü
HMC	: Hellenic Ministry of Culture

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 4.1.	Karya bölgesindeki kent dışı kutsal alanlar	21
Tablo 5.1.	Karya bölgesindeki kutsal alanlarda yapılar, mimari düzen ve tarihlendirme	74

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 2.1	: Antik Çağda bölgeler haritası	3
Şekil 4.1	: Kos, Rodos ve çevre adaları	66
Şekil A.1	: Olympia kutsal alanı yerleşim planı	80
Şekil A.2	: Delphi kutsal alanı yerleşim planı	81
Şekil B.1	: Karya bölgesi haritası	82
Şekil B.2	: Amyzon Apollon-Artemis kutsal alanı yerleşim planı	83
Şekil B.3	: Amyzon Apollon-Artemis kutsal alanı genel görünüm	84
Şekil B.4	: Amyzon, Tapınak terası yağmur oluğu	84
Şekil B.5	: Amyzon, Tapınak terası duvarı	85
Şekil B.6	: Amyzon, Apollon-Artemis Tapınağı doğu cephesi	85
Şekil B.7	: Amyzon, Apollon-Artemis Tapınağı kuzeybatı cephesi	86
Şekil B.8	: Amyzon, Apollon-Artemis Tapınağı cella'sı	86
Şekil B.9	: Amyzon, Sur, Doğu cephesi	87
Şekil B.10	: Amyzon, Sur, Güney cephesi	87
Şekil B.11	: Amyzon, Kuzeybatı Yapısı	88
Şekil B.12	: Amyzon, Yeraltı odaları	88
Şekil B.13	: Amyzon, Yeraltı odası	89
Şekil B.14	: Triopion kutsal alanı yerleşim planı ve kesiti	90
Şekil B.15	: Triopion kutsal alanı yerleşim planı	91
Şekil B.16	: Triopion, Tapınak ve sunak planı	92
Şekil B.17	: Triopion, Bizans Kilisesi planı	93
Şekil B.18	: Gerga kutsal alanı yerleşim planı	94
Şekil B.19	: Gerga, Kaya yazıları	95
Şekil B.20	: Gerga, Tapınak planı	95
Şekil B.21	: Gerga, Tapınak	96
Şekil B.22	: Gerga, Tapınak çatısı konstrüksiyonu	96
Şekil B.23	: Gerga, Kült heykeli plan ve görünüşü	97
Şekil B.24	: Gerga, Kutsal su kaynağı	97
Şekil B.25	: Kastabos Hemithea kutsal alanı yerleşim planı.....	98
Şekil B.26	: Kastabos, Hemithea Tapınağı planı	99
Şekil B.27	: Kastabos, Tapınak platformu genel görünüşü	100
Şekil B.28	: Kastabos, Tapınak platformu güneydoğu köşesi	100
Şekil B.29	: Kastabos, Hemithea Tapınağı platformu duvar yapıları	101
Şekil B.30	: Kastabos, Naiskos planı	102
Şekil B.31	: Kastabos, Naiskos	103
Şekil B.32	: Kastabos, Pronaos	103
Şekil B.33	: Kastabos, Doğu Evleri planı	104
Şekil B.34	: Kastabos, Doğu Evleri'ne güneyden bakış	105
Şekil B.35	: Kastabos, Kuzeydeki Doğu Evi	105
Şekil B.36	: Kıran Gölü kutsal alanı yerleşim planı	106
Şekil B.37	: Kıran Gölü kutsal alanı genel görünüm	107
Şekil B.38	: Kıran Gölü, Hekatompedos batı duvarı	107

Şekil B.39 : Kıran Gölü, Sunak	108
Şekil B.40 : Kıran Gölü, Tiyatro cavea duvarı	108
Şekil B.41 : Kıran Gölü, 1 Numaralı yapı planı	109
Şekil B.42 : Labraynda Zeus kutsal alanı yerleşim planı	110
Şekil B.43 : Labraynda, Maket fotoğrafı	111
Şekil B.44 : Labraynda, Zeus Tapınağı planı	111
Şekil B.45 : Labraynda, Zeus Tapınağı batı cephesi	112
Şekil B.46 : Labraynda, Zeus Tapınağı doğu cephesi	112
Şekil B.47 : Labraynda, Andron A planı	113
Şekil B.48 : Labraynda, Andron A	113
Şekil B.49 : Labraynda, Andron B planı	114
Şekil B.50 : Labraynda, Andron B	114
Şekil B.51 : Labraynda, Andron C	115
Şekil B.52 : Labraynda, Oikoi planı	115
Şekil B.53 : Labraynda, Oikoi	116
Şekil B.54 : Labraynda, Teras Evi II	116
Şekil B.55 : Labraynda Zeus, Çeşme Evi ve Terası plan şeması	117
Şekil B.56 : Labraynda, Çeşme Evi ve Terası	117
Şekil B.57 : Labraynda, Çeşme Evi ve Terası merdiveni	118
Şekil B.58 : Labraynda, W Alanı	118
Şekil B.59 : Labraynda, Doğu Propylon planı	119
Şekil B.60 : Labraynda, Doğu Propylon	119
Şekil B.61 : Labraynda, Güney Propylon planı	120
Şekil B.62 : Labraynda, Güney Propylon	120
Şekil B.63 : Labraynda, Propylon terası	121
Şekil B.64 : Labraynda, Dor Evi ve Doğu Hamamı	121
Şekil B.65 : Labraynda, Andron B ve Andron C'nin batısındaki geçit	122
Şekil B.66 : Labraynda, Doğu Kilisesi	122
Şekil B.67 : Labraynda, Mezar ön cephe	123
Şekil B.68 : Labraynda, Mezar, Küçük oda	124
Şekil B.69 : Labraynda, 4. yy.daki eklerden arınmış yerleşim planı.....	125
Şekil B.70 : Lagina Hekate kutsal alanı yerleşim planı	126
Şekil B.71 : Lagina, Hekate Tapınağı	127
Şekil B.72 : Lagina, Hekate Tapınağı doğu cephesi	127
Şekil B.73 : Lagina, Hekate Tapınağı batı cephesi	128
Şekil B.74 : Lagina, Hekate Tapınağı güneydoğu cephesi	128
Şekil B.75 : Lagina, Sunak	129
Şekil B.76 : Lagina, Sunak batı cephesi	129
Şekil B.77 : Lagina, Sunak sütun sırası	130
Şekil B.78 : Lagina, Propylon planı	131
Şekil B.79 : Lagina, Propylon	132
Şekil B.80 : Lagina, Heykel kaidesi planı, kesiti, görünüşü	132
Şekil B.81 : Lagina, Heykel kaidesi	133
Şekil B.82 : Lagina, Propylon ve heykel kaidesi	133
Şekil B.83 : Lagina, Dromoslu mezar planı, kesiti, görünüşü	134
Şekil B.84 : Lagina, Havuz planı	135
Şekil B.85 : Lagina, Havuz	135
Şekil B.86 : Sinuri, Tapınak planı	136
Şekil B.87 : Zeus Akraios Tapınağı planı	137
Şekil B.88 : Zeus Akraios Tapınağı ön görünüş	138

Şekil B.89 : Kos Asklepios kutsal alanı yerleşim planı	139
Şekil B.90 : Kos Asklepios kutsal alanı rekonstrüksiyon çizimi	139
Şekil B.91 : Lindos Athena kutsal alanı yerleşim planı	140
Şekil B.92 : Lindos Athena kutsal alanı rekonstrüksiyon çizimi	140

ANTİK KARYA BÖLGESİNDEKİ KENT DIŞI KUTSAL ALANLAR

ÖZET

Karya bölgesi coğrafi olarak, Güneybatı Anadolu’da Büyük Menderes (ant. Maiandros) Irmağı’yla, Dalaman (ant. İndos) Çayı arasında kalan kıyı hattı ile gerisindeki dağlık kesimi içine almaktadır. Bu çalışmada, Karya bölgesindeki yerel Karya ve/veya Yunan kültürlerine adanmış kent dışı kutsal alanlar bir araya getirilmiştir. Bu kutsal alanlardaki mimari özellikler genel hatlarıyla tanımlanmış ve topoğrafya ile mimari düzenlemeler arasındaki ilişkiye yönelik kapsayıcı bir bakış elde edilmiştir.

Girişin ardından, *Karya Bölgesi ve Tarihi* adlı ikinci bölümde, bölgenin kültürel yapısına ve tarihine değinme düzeyinde yer verilmiştir.

Kutsal Alanın Tanımı adlı üçüncü bölümde, Yunan kültüründeki kutsal alan kavramı ele alınmış, kutsal alan türleri konumlarına göre sıralanmış ve kutsal alanlarda yer alan başlıca yapılara yer verilmiştir.

Karya Bölgesindeki Kent Dışı Kutsal Alanlar adlı ana bölümde, Karya’daki kent dışı kutsal alanlar, “Topoğrafya ve Mimari Yerleşim”, “Yapılar” ve “Tarihlendirme” alt başlıkları altında mümkün olduğunca ayrıntılı incelenmiştir. Karya’nın doğal coğrafi çerçevesi içinde bulunan Kos ve Rodos adalarındaki iki büyük kutsal alan olan Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanlarına da bu bölümde değinilmiştir.

Çalışmanın değerlendirme ve sonuç kısmında, incelenen kutsal alanlardaki ortak özellikler vurgulanmış, topoğrafyanın mimari yerleşime etkileri, yapılarda kullanılan ortak mimari düzenler, yapıların, kentlerin uzağında, doğal bir ortamda kurulan kutsal alanlara getirdiği etki ve sınırlamalara ilişkin görüşlere ulaşılmıştır.

EXTRA-URBAN SANCTUARIES IN THE ANCIENT CARIA REGION

SUMMARY

Geographically, the Caria region covers the coastal strip in between the Büyük Menderes (anc. Maiandros) River and Dalaman (anc. Indos) Stream and the hilly area behind, in the Southwest Anatolia. This study brings together the extra-urban sanctuaries that are dedicated to local Carian and/or Greek cults in the Caria region. The architectural attributes of these sacred fields are described in general, which leads to a scope comprising the relation between topography and architectural arrangements.

Following the introduction, the cultural structure and the history of the region are briefly given in the second part, which is called *The Caria Region and Its History*.

In the third part, which is called *Defining the Sanctuary*, the concept of sanctuary in the Greek culture is considered, the types of sanctuaries are listed according to their locations and main buildings located in the sanctuaries are introduced.

In the main part which is called *Extra-Urban Sanctuaries in the Caria Region*, the extra-urban sanctuaries in Caria are examined as detailed as possible in the sections "Topography and Architectural Settlement", "Buildings" and "Dating". The two big sanctuaries Kos Asklepios in Kos and Lindos Athena in Rhodes, which happen to be the two islands located in the natural geographical frame of Caria, are also mentioned in this part.

In the evaluation and conclusion part of the study, the mutual attributes of the sanctuaries that are observed are highlighted, together with the influence of topography on the architectural settlement, the mutual architectural styles that are used in the buildings, and the influence and limitation of the buildings to the sanctuaries located in natural surroundings far from urbanization.

1. GİRİŞ

Yunan kültüründe din günlük hayatın temel unsurlarındandır. Tanrı ve tanrıçalara insana özgü nitelikler yakıştıran Yunanlar, onları insan biçiminde ve davranışında düşünmüşlerdir. Hayat biçimleri insan hayatı gibi olduğu kabul edilen tanrıların insanlardan tek farkı ölümsüz oluşlarıdır. İnsanlar kaderlerini belirleyen bu tanrıların yardımını ve sevgisini kazanmak için onlara çeşitli sunularda bulunmayı törenleştirmişlerdir. Erken dönemlerde tanrılara yapılan törensel sunular, kutsal korularda, adak sunularıyla süslü ağaçlarda yapılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde kutsal sayılan bir alan ve üzerinde sunu yapılan bir sunak yeterli olmuştur. Dinsel örgütlenmenin gelişmesiyle tapınak mimarlığı ortaya çıkmış ve kutsal alana dahil edilmiştir. Tapınağın çevresindeki sütun dizisiyle, kutsal koru yeniden yaratılmak istenmiştir. Genellikle en göze çarpan yerlere kurulan tapınaklar aynı zamanda siyasi gücün de simgesi olmuştur.

Yunanlar, M.Ö. 1000-900 yıllarında Yunanistan'dan Doğu Ege'ye kavimler halinde göç etmişlerdir. Batı Anadolu, Girit ve Ege'nin güneyindeki adalara yerleşen Yunanlar, burada yaşayan kültürlerle etkileşim içine girmiştir. Yunanlar M.Ö. 8. yüzyılın başlarında gemiler inşa edip Doğu Akdeniz'de ticaret yapmaya başladıkları zaman Mısır'ın, Fenike'nin ve Geç Hitit Beylikleri'nin yoğun etkisi altında kalmışlardır. Fenikelilerden alfabeyi alan Yunanlar, Doğu'nun din ve mitolojisinden de etkilenmiş, Anadolu tanrılarını da kendi tanrıları arasına katmış ve benimsemişlerdir. Yunanların, Olympia, Delphi, Atina, Milet, Efes ve Erythrai gibi yerleşimlerinde M.Ö. 8. yüzyıl Hitit ve Doğu kökenli birçok eser bulunmaktadır.

Bu çalışma içinde, Batı Anadolu bölgesinde, kültürel etkileşimlere açık Karya bölgesinin kent dışı kutsal alanları ele alınmıştır. Coğrafi sınırlarının oldukça tanımlı oluşu ve araştırılmış birçok kent dışı kutsal alanın bulunuşu, Karya'nın konu bölgesi olarak seçiminde esas alınmıştır.

Karya bölgesinde yer alan kent dışı kutsal alanlar üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Amyzon Apollon-Artemis, Gerga, Lagina Hekate ve Zeus

Khrysaorios kutsal alanları ile ilgili yapılan ilk çalışmalar oldukça eski tarihlidir ve yerleşimler hakkında çok ayrıntılı ve kesin bilgiler henüz bulunmamaktadır. Kastabos Hemithea ve Labraynda Zeus kutsal alanlarında ise kapsamlı kazı çalışmaları yapılmıştır ve detaylı olarak yayınlanmış kaynaklar bulunmaktadır. Labraynda Zeus kutsal alanında kazı çalışmaları son dönemlere kadar devam etmiştir. Kıran Gölü ve Zeus Akraios, Emecik Apollon kutsal alanları son dönemlerde araştırılmaya başlanmıştır ve bu yerleşimlerdeki çalışmalar devam etmektedir. Gerga ve Lagina Hekate kutsal alanları da tekrar ele alınmıştır.

Bu çalışmada, bölgede yapılan çeşitli araştırmaların sonuçları toplanarak genel bir görüntü elde etmek istenmiştir. Amyzon Apollon-Artemis, Labraynda Zeus ve Lagina Hekate kutsal alanları ziyaret edilerek yerinde gözlemlerde bulunulmuştur. Karya bölgesinin kıyı ve orta kesimlerinde yer alan kent dışı kutsal alanlara öncelik verilmiştir. Bölgenin kuzey ve doğu kesimleri Lidya ve Frigya sınırları içine de dahil edilebildiğinden bu çalışmaya katılmamıştır.

Ağırlık mimariye ve mimarının doğa ile olan ilişkisine verilmiştir. Ele alınan kent dışı kutsal alanlardaki yoğun yapım faaliyetlerinin genel olarak hangi döneme denk düştüğü üzerinde durulmuş, yerleşimlerde mimari kompozisyon ve topoğrafya ilişkisi açısından ortaklıklar aranmıştır.

Metinde, Türk Dil Kurumunun 2000 yılı basımlı imlâ kılavuzu esas alınmıştır.

2. KARYA BÖLGESİ VE TARİHİ

Karya, Güneybatı Anadolu’da Büyük Menderes (ant. Maiandros) Irmağı’yla, Dalaman (ant. İndos) Çayı arasında kalan bölgenin Antik Çağdaki adıdır. Güneybatı Anadolu’daki bu bölge, batı ve güneyde Ege Denizi’yle, kuzeyde Büyük Menderes ırmağıyla, kuzeydoğuda Babadağ (ant. Salbakos) ile, doğuda Kızılıhisar-Acıpayam Ovasıyla, güneydoğuda Dalaman (ant. İndos) Çayı arasında kalmaktadır. Bölge sınırları Antik Dönem yerleşimlerine göre, kuzeyde İyonya, doğuda Pisidya, güneydoğuda Likya, batı ve güneyde Ege Denizi olarak çizilmektedir [Şekil 2.1].

Şekil 2.1. Antik Çağda bölgeler haritası (Akurgal, 2000, s.400).

Karya adının burada yerleşmiş olan Karlar’dan geldiği düşünülmektedir. Kökeni M.Ö. 1000 yılına kadar dayanan bu halkın nereden geldiği konusu tartışılmalıdır. Yunan tarihçiler Herodotos ve Thukydides (Bean, 2000, s.1), Karyalıların Ege adalarında Girit Kralı Minos’un egemenliği altında yaşayan ve daha sonra Asya topraklarına göç eden bir topluluk olduğunu söylemektedir. Herodotos (1991, s.70, I, 171), başlangıçta “Leleg” adını taşıyan halkın zaman zaman donanmasıyla Girit Kralı Minos’a hizmet ettiğini; Dorlar ve İyonların Ege Adaları’na yayılmaya başlamasıyla da Anadolu kıyılarına geçmeye zorlandığını anlatmaktadır. Strabon

(2000, s.236, XIV, II, 27) da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Bu görüşe katılmayan Thukydides ise halkın Girit Kralı Minos tarafından göç etmeye zorlandığını anlatmaktadır (Bean, 2000, s.1).

Herodotos (1991, s.70, I, 171), ayrıca Karyalıların, bu görüşleri kabul etmediklerini; her zaman anakarada yaşadıklarını ve hep Karyalı olarak adlandırıldıklarını; ataları Kar'ın, Lidyalıların atası Lydos ve Misyalıların atası Myros ile kardeş oldukları inancına dayanarak, Lidyalıları ve Misyalıları kardeş ulus olarak kabul ettiklerini söylemektedir. Kanıt olarak, Karyalılarından başka sadece Misyalıların ve Lidyalıların girebildiği Mylasa'daki Zeus Karios Tapınağı'nın gösterildiğini ifade etmektedir.

Homeros'a (Bean, 2000, s.3) göre Troya'nın güneyinde, Pedasos kentinde yaşayan Lelegler, Troya savaşıdan sonra güneye göç etmişler ve Halikarnassos ve çevresine yerleşmişlerdir. Pausanias (Bean, 2000, s.3), Leleglerin Karya soyunun bir bölümü olduğunu söylemektedir. Strabon (2000, s.143, XIII, I, 59) ise Leleglerin Karya'ya asker olarak hizmet ettiklerini ve Yunanistan'a dağılarak soylarının yok olduğunu söylemektedir. Bazı araştırmacılar (Bean, 2000, s.3), Leleglerin Hitit yazıtlarında adı geçen barbar kavim Luvilerle bağlantılı olabileceği görüşündedir. Bu görüş kesinlik kazanmamıştır, çünkü Leleglere ait herhangi bir yazıt bulunamamıştır ve dilleri bilinmemektedir.¹

Karya dili ve yazısı henüz tam olarak çözülmemiş, Hint-Avrupa dil ailesiyle bağı kesinlik kazanmamıştır. Ancak bugüne dek ele geçen yazıt örnekleri, bu dilin hece sistemine oturmayan alfabetik bir yazıya sahip olduğunu kanıtlamıştır (Aydoğan, 1997, s.955).

M.Ö. 7. yüzyılda ve 6. yüzyılın ilk yarısında Karya'nın Lidya Krallığı topraklarına katıldığı ve Kyros, M.Ö. 546 yılında Lidya'yı egemenliği altına alınca Karya'nın da Pers yönetimine girdiği düşünülmektedir (Akurgal, 1995, s.400). Troya savaşıdan sonra Aioller, İyonlar ve Dorlar kabileler halinde Yunanistan'dan Asya'ya göç etmişlerdir (Bean, 2000, s.4). Aioller kuzeye, Dorlar güneye, İyonlar ise arada kalan kısma yerleşmişlerdir. Karya'nın kuzey kıyılarını İyonlar, güney kıyılarını Dorlar ele geçirmiştir. Göçler ve Güneybatı Anadolu kıyılarındaki kolonileştirme hareketi bölgenin iç kesimlerini etkilemediğinden buralarda Karya özellikleri korunmuştur.

¹ Bodrum yarımadasındaki Leleg yerleşmeleri için bkz. Radt, W., 1970. Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.

Karya'nın iç kesimleri fazla iskan görmemiş ve kıyılarda toplanmış yerleşimler daha çok köy niteliğinde olmuştur (Aydoğan, 1997, s.955).

Bean (2000, s.5), tarihsel kaynaklarda daha çok köylerden oluşan Karya'da kent olarak adlandırılan Mylasa, Alabanda, Alinda ve Keramos gibi çok az sayıda yerleşimden bahsedildiğini, geriye kalan diğer yerleşimlerin köylerden oluşan yerel federasyonlar olduğunu ve M.Ö. 6. yüzyılda bu küçük köylerin gruplar oluşturarak “ulusal” federasyonlar kurduklarını söylemektedir. Federasyonun kutsal alanının ise Mylasa'daki Zeus Karios Tapınağı olduğu düşünülmektedir (Bean, 2000, s.5).²

Kyros, M.Ö. 546'da Lidya'yı egemenliği altına alınca, Karya da Pers yönetimine girmiştir. Pers İmparatorluğu “satraplık” olarak adlandırılan bölgelere ayrılmıştır. Karya'nın ilk satrabı da Mylasalı Hyssaldomos'tur (Bean, 2000, s.7). Daha sonra onu oğlu Hekatomnos izlemiş ve M.Ö. 391-377 yılları arasında satraplık yapmıştır. Hekatomnos'un, Maussollos, İdrieus ve Piksodaros adında üç oğlu ve Artemisia ve Ada adında iki kızı vardır. Hekatomnos'un ölümünden sonra yerine geçen Maussollos, büyük kız kardeşi Artemisia ile evlenmiş ve M.Ö. 377-353 yılları arasında satraplık yapmıştır. Akurgal (1995, s.400), Maussollos'un aslında bir satrap olduğunu, ancak hemen hemen bağımsız bir yönetim elde ettiğini ve Karya'nın gerçek kralı konumuna ulaştığını söylemektedir. Maussollos, Pers kralı II. Artakserkses Mnemon yönetimine karşı yapılan ayaklanmaya katılmış ve bazı Hellen adaları ile Lidya ve İyonya'nın önemli bölümlerini ele geçirmiştir; Rodoslulara Atina ile yaptıkları savaşta yardım etmiş ve Karya başkentini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşımıştır (Akurgal, 1995, s.400). Hellen kültürünün hayranı olan Maussollos, Karya kentlerini sanat yapıları ile süsletmiştir. Maussollos'tan ötürü Maussolleion olarak adlandırılan yapıt Hellen dünyasının en büyük anıtsal mezarıdır ve Antik Çağın yedi harikasından biri olarak tanımlanmaktadır.

Maussollos, M.Ö. 353'te ölünce krallık karısı Artemisia'ya (M.Ö. 353-351) kalmış ve Artemisia'nın da ölümünden sonra M.Ö. 351-344 yılları arasında İdrieus yönetimi ele almıştır. İdrieus'tan sonra yerine geçen karısı Ada (M.Ö. 344-340), Hekatomnos'un üçüncü oğlu Piksodaros tarafından Halikarnassos'un dışına sürgün edilmiştir. M.Ö. 340-334 yılları arasında yönetimde kalan Piksodaros, Pers yanlısı

² Bean, erken kayıtlarda sadece “Karyalılar”adına rastlandığını; “federasyon” kelimesinin ise daha sonraki kayıtlarda ortaya çıktığını söylemektedir.

olduğu için yönetimi paylaşacağı bir satrap gönderilmesini istemiş ve onun ölümünden sonra Persli satrap Othontopates Halikarnassos'a egemen olmuştur.

Hekatomnos'un kızı Ada, Halikarnassos'tan sürüldükten sonra Alinda kraliçesi olmuştur. İskender, M.Ö. 334 yazında Karya'ya gelince, Halikarnassos'u yerle bir etmiş ve Ada'ya (M.Ö. 334-326) vermiştir (Akurgal, 1995, s.401). İskender'in ölümünden sonra ise Karya, önce Seleukoslar Krallığı'na ve ardından Bergama Krallığı'na (M.Ö. 180 sıralarında) katılmış; M.Ö. 133 yılında Roma'ya bağlanan Asya Eyaleti'nin bir parçası olmuştur (Akurgal, 2000, s.295).

İlk olarak M.Ö. 3. yüzyılda, ikinci Karya Federasyonu olan “Khrysaoreion Birliği”nin adı duyulmaktadır. Bu federasyon eski köy sisteminden geliştirilerek organize edilmiştir. Bu sisteme göre her kentin oy miktarı kendi bölgesinde bulunan köy sayısına dayanmaktadır. Karyalılar, kararlarını almak için Stratonikeia'nın yakınındaki Zeus Khrysaorios Tapınağı'nda toplanmaktadır (Bean, 2000, s.10). Bean (2000, s.10), bu federasyonun, daha önce kurulan Karya Federasyonu ile ilişkisinin tam olarak bilinmediğini ve M.Ö. 1. yüzyıla kadar devam ettiği bilinen eski Karya Federasyonu ile aynı zamanda var olduğunu söylemektedir.

Bölgenin belli başlı kentleri arasında Güllük körfezi kıyısında Bargylia, İasos, Bodrum Yarımadası'nın batı ucunda Myndos, ve iç kesimlerde Pedasa ve Theangela yer almaktadır. Halikarnassos'un güneyinde, Kerameikos körfezine adını veren Keramos ve Kedreai kentleri, bölgenin iç kesimlerinde, Mylasa, Euromos, Alinda, Alabanda ve Stratonikeia kentleri bulunmaktadır. Karya'nın güneybatıdaki sınırını oluşturan Kaunos, liman ağzında kurulu olmasına karşın daha sonra Dalyan Çayı'nın getirdiği alüvyonlar nedeniyle denizden uzaklaşmıştır. Bölgenin doğu sınırının en önemli kenti ise Aphrodisias'tır. Kuzeydeki Tralleis, Nysa, ve Akharaka kentleri zaman zaman Lidya Bölgesine dahil edilmekle birlikte Karya sınırları içinde sayılmaktadır (Aydoğan, 1997, s.955).

Karya bölgesinde bulunan ve M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllara tarihlenen mezar tümülüsleri, Lidya tümülüsleri gibi taş bir mezar odası ve bu odaya ulaşan bir koridor niteliğindeki dromostan oluşmaktadır. Bu yapılar, Miken Tholos mezarlarına benzerlik göstermektedir. Bodrum yakınlarında Müskebi'de önemli bir Akha yerleşmesinin nekropolisi bulunmuş ve M.Ö. 15. ve M.Ö. 13. yüzyıllar arasına tarihlendirilen çok sayıda Miken çanak çömleği ortaya çıkarılmıştır. Bu verilere

dayanılarak, Karya bölgesinin M.Ö. 2000’de Akhalar ile ilişki içinde olduğu düşünülmektedir (Tigrel, 1997, s.955).

Karya bölgesinde Yunan mimarlığının özelliklerini yansıtan cephelere sahip kaya mezarlar bulunmaktadır (Akurgal, 2000, s.296). Bölgenin en ünlü yapısı, M.Ö. 4. yüzyılda Maussollos için yapılmış Maussolleion’dur. Likya sanatının etkilerini yansıttığı düşünülen yapı, yüksek bir kaide üzerinde yer almaktadır ve kaidenin üstündeki mezar odası İyon düzeninde bir sütun dizisi ile çevrilidir (Tigrel, 1997, s.955). Akurgal (2000, s.297), anıtın, Likya mezar yapılarını, Nereidler (Ksanthos) ve Perikles anıtı (Limyra) örneklerini anımsattığını ifade etmektedir.

3. KUTSAL ALANIN TANIMI

Eski Yunanca’da “Temenos” olarak adlandırılan kutsal alan şöyle tanımlanmaktadır : “Etrafı peribolos denilen duvarlarla çevrilmiş, bir ya da daha fazla tapınağı ve dinsel yapıları, stoaları, thesauros³ları, sunakları, adak sütunları ve kutsal ağaç ya da koruları içine alan kutsal alanlardır.” (Saltuk, 1993, s.176).

Kutsal alanlar kent içinde herhangi bir yerde bulunabildikleri ve birden fazla olabildikleri gibi, kent dışında da yer alabilmektedir. Kentlerin kuruluşundan önceye tarihlenen bazı kutsal alanlar, yerleşmelerin büyümesiyle kent dokusu içinde kalmıştır. Kent dışında olanlarsa kutsal bir yol ile kente bağlanmıştır. Belli bir tanrıya adanan kutsal alanlar çoğunlukla o tanrının adıyla anılmaktadır. Örneğin, Hera’ya adanmışsa Heraion, Asklepios’a adanmışsa Asklepieion, Nymphalar’a adanmışsa Nymphaion gibi (Anadol, 1997, s.1758).

Wycherley (1993, s.79 vd.), tanrılarla kent arasındaki ilişkiyi çeşitli biçimlerde açıklamaktadır. Bütün kent, gerçekte bütün ülke tanrılara ya da belirli bir tanrıya aittir. Kent, tanrı tarafından korunur çünkü tanrıya aittir; bir anlamda tanrının kutsal alanıdır ve tanrıya adanmıştır. Tanrılara adanan stoalarla öteki kamu yapılarında, sunaklar ve heykellerle birlikte bazı kültler bulunmaktadır. Tiyatro, Dionysos’un kutsal alanıdır ve gymnasionlar çeşitli kutsal alanlara bağlanmaktadır. Wycherley ayrıca her evin ocağının kutsal olduğunu ve çoğunlukla avlularında bir sunağın yer aldığını ifade etmektedir.

Bir alanın kutsal sayılması çeşitli etkenlere dayanmaktadır. Kutsal alanı oluşturmak için bir alan ve bu alanın tanrıya adanması için mağara, koru, su kaynağı, akarsu ve deniz gibi doğal bir işaret gerekmektedir. Alanın kutsallığının korunması için kutsal alan, sınır taşları ya da bir duvarla (peribolos) çevrelenmektedir ve bu alana genellikle anıtsal bir propylon ile girilmektedir (Anadol, 1997, s.1758).

Wycherley (1993, s.80), “tapınak” ile “kutsal alan”ın eşanlamlı olmaktan çok uzak olduğunu ifade etmektedir. Kutsal alanın asıl niteliklerini sınır ve sunak

³ Hazine binası

oluşturmaktadır. Tanrıları insan biçiminde düşünen Yunan halkı, heykeller yaparak tanrıyı biçimlendirmiş ve tanrıyı simgeleyen heykelin barınması ve korunması için bir ev yapma gereksinimi duymuştur. Böylece başlangıçta kutsal sayılan bir alan ve üzerinde sunu yapılan bir sunak yeterliyken, dinsel örgütlenmenin gelişmesiyle tapınak ve kült heykeli de kutsal alan sınırları içinde yer almaya başlamıştır. Kozikoğlu (1997, s.1738), Homeros'un, ön avlusu ve üzerinde kurban kesilen sunağıyla tapınaktan söz etmesine rağmen M.Ö. 8. yüzyıldan önce Yunanistan'da bilinen bir tapınak yapısı olmadığını, yalnızca mağaralarda, dağ tepelerinde ya da koruluklarda yer alan kutsal açık alanların bulunduğunu ifade etmektedir.

Marinatos (1993, s.228 vd.), erken dönem Yunan tapınaklarına dayanarak, Bronz Çağdan itibaren Yunanistan'da homojen bir mimarinin ya da çizgisel bir mimari gelişimin görülmediğini ileri sürmektedir. Eretria'da Apollo Daphnephoros'a adanan en eski yapılar, kült heykelini korumak için yapılmış geçici mevsimsel strüktürlerdir. Girit, Kommos, Prinias ve Dreros'taki tapınaklar ocağı bulunan dikdörtgen yapılardır. Diğer Yunan kentlerinde, kralın evinin ve ocağının kült gereksinimlerini karşıladığı düşünülmektedir. Daha sonraki dönemlerde kralın eviyle ocağı yerini tapınaklara bırakmıştır. Bu yapıların çeşitliliği, Yunan tapınakların biçiminin bölgesel mimari çözümlere dayandığını göstermektedir. Tapınak ile kült anıtsallaştırılmak istenmiş ve kent-devletin gücünü ve prestijini simgeleme işlevini yüklenmiştir. Zamanla kutsal alanlar da kentler gibi eklenen yapılarla genişlemiştir. Klasik Çağda en yalın ve en karmaşık kutsal alanlar varlıklarını yan yana sürdürmüştür.

Birçok kültürün kökenini savaşlar ve başka tarihsel olaylar oluşturmaktadır. Yeni bir kültür oluşturulurken, yerin seçiminde, gelenekler yerine uygulanabilirlik ve estetik görüşler etkili olmaktadır. Ayrıca bazı kutsal alanların kutsallıkları Yunan çağları öncesine kadar gitmektedir. Yunanların, eski kutsal alanları benimsedikleri, eski tanrılara olasılıkla birer niş ayırdıkları ve daha sonra kutsal alanlara Yunan tanrılarını yerleştirerek buraları kendilerine özgü biçimde geliştirdikleri düşünülmektedir (Wycheley, 1993, s.80). Hellenistik Dönemin başında İskender'in ele geçirdiği ülkelerde kurulan yeni Yunan kentlerinde Yunanlarla yerli halk bir arada yaşamakta, bu farklı toplumlar arasında kültür alışverişi gerçekleşmektedir. Doğu kültürü ile etkileşim içinde olan Yunan kültürü, bazı doğulu tanrıları da benimsemiş ve eşit önemle Yunan tanrılar ailesine kabul etmiştir (Tigrel, 1997, s.1952).

3.1. Konumlarına Göre Kutsal Alan Türleri

Kutsal alan türlerinin daha iyi anlaşılması için Yunan kent yapısına değinmek gerekir. Yunanlarda yönetimi kent-devletleri oluşturmaktadır. Eski Yunanlarda “kent” ve “devlet” birbiri içine geçmiş bir kavramdır. “Polis” hem kent, hem de devlet demektir. Polis, çevre köyleri içine alan ve genellikle doğal sınırlara dayanan, siyasi bir topluluktur. “Kome” olarak adlandırılan köyler ise siyasi karakteri olmayan, açık ya da surlarla çevrili küçük yerleşimlerdir. “Polis”, içinde bulunduğu ovaya, köylere ve çevre dağlara hakim küçük bir devlettir. “Kent”, siyasi faaliyetlerin toplandığı merkez olarak, devletin temelini teşkil etmektedir. Bu yapıya “kent-devleti” denmektedir (Akarca, 1987, s.19).

Kutsal alanların kökleri ve biçimleri çeşitlidir. Marinatos (1993, s.229 vd.), kutsal alanları sadece dini amaçlara hizmet eden mekanlar olarak değil, toplumun ve kent-devletinin ihtiyaçlarını karşılayan çok boyutlu kurumlar olarak tanımlamakta ve üç kategoriye ayırmaktadır :

1. Kent İçi Kutsal Alanlar
2. Kent Dışı Kutsal Alanlar
3. Kentler Arası Kutsal Alanlar

Kutsal alanlar yerleri nerede olursa olsun her zaman için yeni sanat biçimlerinin doğmasında ve yeni teknolojilerin gelişmesinde önemli bir rol üstlenen kültürel merkezler haline gelmişlerdir. Kutsal alanlarda düzenlenen şenlikler ve dinsel törenlerde bir araya gelen ziyaretçiler, edebiyat, müzik ve spor gibi hemen hemen her alanda birbirleri ile yarışmaktadır. Farklı bölgelerden bir çok kent-devletini bir araya toplayan kentler arası kutsal alanların, Yunan kültürünün zenginleşmesindeki payı çok büyüktür. Heykel, resim, mimari ve performans sanatlarının sergilenmesi için ideal alanlar oluşturan kutsal alanlarda, sanatçılar birbirleri için ilham kaynağı olmuş ve farklı bölgelere özgü stiller etkileşim içine girmiştir.

3.1.1. Kent İçi Kutsal Alanlar

Bu kategorideki kutsal alanlar genellikle kentin merkezinde ya da kent sınırları içindeki bir tepede yer almaktadır. Bu kutsal alanlar kentin gücünü ve refah seviyesini temsil eden “ulusal” anıtlardır. Atina’daki Akropolis Kutsal Alanı,

Priene'deki Athena Tapınağı ve Korinth'teki Apollo Tapınağı, bu gruba giren kutsal alanlardan bazılarıdır (Marinatos, 1993, s.229).

3.1.2. Kent Dışı Kutsal Alanlar

Bu kategorideki kutsal alanlar bir kentin sınırları dışında, ancak egemenlik bölgesi içinde yer almaktadır ve kent-devleti tarafından yönetilmektedir. Burunlarda veya denize yakın yerlerde kurulmuş çok sayıda örnek vardır. Böylece hem denizden hem de karadan ulaşılabilirlerdir. Kent içi kutsal alanlar gibi bu kutsal alanlar da “ulusal” anıtlardır. Yöresel bir kült merkezi oluşturmak, kentin bölgesel etkisini belirtmek ve kent-devletinin yönetimi altındaki köyleri “ulusal” bir kült altında birleştirmek amacı ile tasarlanmışlardır (Marinatos, 1993, s.229 vd.). Genellikle kente kutsal bir yol ile bağlanmışlardır. Kutsal alanlarda belli aralıklarla şenlikler yapılmakta ve yarışmalar düzenlenmektedir. Örneğin Lagina Hekate kutsal alanında, M.Ö. 81 yılından itibaren dört yılda bir Hekatesia-Romania Festivali törenlerle kutlanmaktadır. Ayrıca yılda bir kere yapılan ve oyunlar eşliğinde birkaç gün devam eden “Anahtar Taşıma Festivali” de önemlidir. Bu festivalde tapınağın anahtarı Lagina'dan bağlı olduğu kent Stratonikeia'ya götürülmekte ve geri getirilmektedir. Bu tören hem kutsal alanın kente bağlılığını hem de Hekate'nin egemenliğindeki yeraltı dünyasının kapısının anahtarını simgelemektedir.

Yunan kültürünün karakteristik bir özelliği haline gelen sürekli savaş durumu bir sığınma yerini gerekli kılmaktadır. Kutsal alanların en önemli işlevlerinden biri de politik mülteciler için bir sığınak oluşturmalarıdır. Orta Çağda, manastırlar da buna benzer bir görev üstlenmiştir. Kent dışı kutsal alanların, coğrafi konumları açısından sığınma yeri olmak için ideal yerler oldukları düşünülmektedir (Marinatos, 1993, s.232).

Sinn (Marinatos, 1993, s.232), yerleşim alanını iki bölgeye ayırmaktadır : Küçük olan bölge, sunak ve tapınağın çevresinde konumlanan geleneksel temenostur. Daha geniş olan diğer bölgeyi “kült çayırı” (cult-meadow) olarak adlandırmaktadır. Geniş bir “kült çayırı”na ve önemli bir coğrafi konuma sahip kutsal alanların sığınak olarak ideal alanları oluşturdukları düşünülmektedir. Sinn, ayrıca ziyaretçilerin çiftlik hayvanlarını da beraberlerinde getirerek koruma altına alabildiklerini ifade etmektedir. Perakhora'daki Hera kutsal alanındaki su depolarının çokluğunun, bu

alanın uzun dönemler boyunca mülteciler tarafından kullanıldığına işaret ettiği düşünülmektedir (Marinatos, 1993, s.232).

Labraynda Zeus, Didyma, Klaros ve Kos Asklepios Kutsal Alanları, bu gruba giren önemli kutsal alanlardan bazılarıdır.

3.1.3. Kentler Arası Kutsal Alanlar

Bu kategorideki kutsal alanlar Pan-Helleniktir, yani tüm Hellen dünyasına aittir. Kent sınırları dışında kurulmuşlardır. Yakınlarındaki kent-devletlerinin idari kontrolü altında olmalarına rağmen tarafsız bir yapıları vardır. Genellikle savaş halinde olan Hellen dünyasında dört yılda bir ateşkes ilan edilmekte ve böylece çeşitli kent-devletlerinin katıldığı şenlikler düzenlenmektedir. Tüm Hellen dünyasına ait olan bu kutsal alanlarda her bölgeden gelen ziyaretçiler, sporcular ve sanatçılar eşit şartlarda birbirleri ile yarışmakta ve fikirlerini paylaşmaktadır. Yukarıda değinildiği gibi çeşitli bölgelerden gelen ziyaretçilere ev sahipliği yapan bu alanların Yunan kültürünün bu kadar zengin olmasındaki rolü çok büyüktür (Marinatos, 1993, s.230).

Bu kutsal alanlar aynı zamanda birer bilicilik merkezi olarak da bilinmektedir. Yeni bir kent kurulacağı zaman, savaşa gidilirken ve benzer olaylardan önce kutsal alanlara tavsiye için başvurulmaktadır. Bu kategorinin en önemli örnekleri Olympia Delphi ve Delos kutsal alanlarıdır. Pers savaşları sırasında birçok kent tavsiye almak için Delphi'ye başvurmuştur (Marinatos, 1993, s.230).

Tüm Yunan dünyasına ait olan Olympia, Delphi kutsal alanları, yapı faaliyetlerinin yoğun olduğu alanlar olması ve bir kutsal alanda olması beklenen yapıların hemen hemen tümünü içermesi açısından diğer kutsal alanlar için bir model teşkil etmektedir. Olympia kutsal alanında kutsal yapıların bulunduğu ana alan Altis olarak adlandırılmaktadır (Gardiner, 1925, s.175). Altis bir temenos duvarı ile çevrelenmiştir [Şekil A.1]. Kutsal alanda yer alan yapılar Zeus Tapınağı'nın çevresinde gruplaşmıştır. Zeus Tapınağı'nın kuzeyinde, yerleşimin en erken tarihli yapısı olan Heraion ve Zeus Sunağı yer almaktadır. Zeus ve Hera'ya adanan Heraion, Arkaik Döneme tarihlenmektedir. Heraion ile Zeus Tapınağı'nın arasında Pelops adına dikilmiş olan anıt mezar Pelopion yer almaktadır.

Tapınakların ve sunağın bulunduğu alan doğudan Ekho Stoa'sı ile, kuzeyden ise bir sıra halindeki hazine binaları ile sınırlanmaktadır. Hazine binalarında diğer kentlerden gelen hediyeler saklanmaktadır. Hazine binalarının güneyinde küçük

boyutlu bir tapınak yapısı olan Metroon, doğusunda ise Stadion yer almaktadır. Stadion'un güneyinde bir hipodromun yer aldığı düşünülmektedir (Gardiner, 1925, s.287). Heraion'un kuzeybatısında Prytaneion bulunmaktadır. Prytaneion, Yunan kentinde kralın sarayının ardılı olarak kabul edilmektedir ve kentin dinsel ve politik merkezidir. Kutsal alandaki kutsal ateş bu yapının içinde yanmaktadır (Gardiner, 1925, s.267 vd.). Prytaneion'un güneyinde küçük boyutlu bir tholos olan Philippeion yer almaktadır. Yapı Makedonya kraliyet ailesini temsil etmektedir (Lawrence, 1967, s.186). Yerleşimin kuzeybatı ucunda Gymnasion yer almaktadır. Gymnasion'un güneyinde, kuzeyden güneye doğru sırası ile Palaistra, Theokoleon ve Leonidaion yapıları yer almaktadır. Palaistra, Gymnasion ile bağlantı olarak spor etkinliklerinin yer aldığı yapıdır. Theokoleon, rahip evi, Leonidaion ise yabancı konukların ağırlandığı misafir evi olarak bilinmektedir (Gardiner, 1925, s.278 vd.). Echo Stoa'sının güneyinde yer alan Hellanodikeon yapısının işlevi tam olarak bilinmemekle birlikte resmi bir yapı olduğu düşünülmektedir (Gardiner, 1925, s.276). Zeus Tapınağı'nın güneyinde Bouleuterion ve Güney Stoa yer almaktadır. Oyunları düzenleyen görevlilere hizmet veren ana bina olduğu düşünülen ve iki kanattan oluşan Bouleuterion yapısının kanatları arasında Horkios Zeus heykeli yer almaktadır (Gardiner, 1925, s.274). Yerleşimin çeşitli yerlerinde birçok heykel bulunmaktadır. Kutsal alan, Roma Döneminde de birçok yapı eklenerek işlevini sürdürmüştür.

Delphi kutsal alanı bir temenos duvarı ile çevrelenmiştir ve yapılar bir set üzerinde yer alan Apollon Tapınağı'nın çevresinde gruplaşmıştır [Şekil A.2]. Tapınağın doğusunda Chios Sunağı, güneyinde ise Bouleuterion yer almaktadır. Çoğunluğu tapınağın güneyinde olmak üzere yerleşimin çeşitli yerlerinde, küçük boyutlarda in-antis planlı birçok hazine binası bulunmaktadır. Yerleşimin kuzeybatı ucunda tiyatro yer almaktadır. Tapınak terasının güneydoğu ucunda Atinalılar Stoası ve yerleşimin doğusunda I. Attalos Stoası yer almaktadır. Kutsal alanın çeşitli yerlerinde çok sayıda heykel ve adak anıtları bulunmaktadır.

3.2. Kutsal Alanlarda Karşılaşılan Başlıca Yapı Türleri

Kutsal alanlar bünyelerinde bir çok yapı barındırmaktadır. Etrafı sınır taşları ya da duvarlarla çevrilmiş bir alan ve sunak, en yalın kutsal alanları oluşturmaktadır. Bazı kutsal alanlar özgün hallerini korumuş, bazıları ise kültün önemi arttıkça eklenen

yapılarla genişletilmiştir. Örneğin Lagina Hekate kutsal alanı geniş bir alana yayılmasına rağmen barındırdığı yapılar (tapınağı, sunağı, propylonu, stoası ve etrafını çevreleyen duvarı) ile yalın kutsal alanlar arasında sayılabilir. Labraynda Zeus kutsal alanı ise 4. yüzyılda birçok yapı eklenerek genişletilmiştir. Sadece biçimsel bir sınır olan çevre duvarları güçlü savunma duvarları niteliğini alabilmektedir. Wycherley (1993, s.83), Olympia gibi büyük, kentler arası kutsal alanların, eklenen yapılarla genişleyerek sonunda evlerden yoksun birer kent haline dönüştüklerini ifade etmektedir.

Karmaşık bir kutsal alanda yapıların düzeni her zaman olmasa da kesin bir ilkeye bağlı değildir. Bazı yerlerde yapılar alanın içerisine adeta rast gele yayılmıştır. Kimi yerde asıl kült noktasına giden eski bir tören yolu belirleyici bir etmen olabilmekte ve yapılar bu yol boyunca kümelenmektedir. Kutsal yolun geçeceği yerlere diğer yapıların konumlarına göre değil geleneklere göre karar verilmektedir. Genellikle tapınak kutsal alanın ortasında yer almakta ve diğer yapılar onun çevresine yerleştirilmektedir. Örneğin Lagina Hekate kutsal alanında tapınak merkezde yer almaktadır. Labraynda Zeus kutsal alanında da yapılar tapınak çevresinde belli bir düzen içinde gruplaşmıştır.

Kutsal alanlarda yer alan yapıların bazılarını ayrıntılı olarak incelemek, kutsal alanların gelişiminin, yerleşim şemasının ve organizasyonunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Ayrıca sonraki bölümde yer alan Karya'daki kent dışı kutsal alanların yapılarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

3.2.1. Propylon

Propylon, “Antik Yunan ve Roma mimarlıklarında, bir yapının ya da önemli yapılardan oluşmuş bir kompleksin kapı yapısı” olarak tanımlanmaktadır (ESA, 1997, s.1522). Arkaik Çağın ilk dönemlerinden beri kutsal alana çoğunlukla propylondan girilmektedir. Birden fazla kapısı olan girişlere “propylaia” adı verilmektedir. Yalın bir propylonda genellikle asıl giriş yerinin hem içinde hem dışında sütun sıraları bulunmaktadır. Wycherley (1993, s.83 vd.), öncüleri Minos ve Miken mimarlığındaki yalın yapılar olan propylonların, sütun sayıları artırılarak ve çeşitli biçimlerde kanatlar eklenerek geliştirilebildiğini ifade etmektedir. M.Ö. 5. yüzyılda Atina'da Perikles tarafından Akropolis'in batısına yaptırılan propylaia,

türünün en büyük örneğidir ve Wycherley'e (1993, s.84) göre karmaşık yapısına rağmen aslında temeli yalın propylona dayanmaktadır.

3.2.2. Sunak

Sunak, “Üzerinde kurban kesilen ve tanrıya sunu yapılan masaya benzer, yüksekçe olan, genellikle taştan ve yuvarlak veya dörtgen şekilde yapılan, kurban kanlarının akmasına mahsus bir deliği olan mimari öge” olarak tanımlanmaktadır (Saltuk, 1993, s.20 vd.). Diğer bir deyişle çeşitli dinlerde tanrıya adanan kurbanın yerleştirildiği ya da tanrıya yakarış için kullanılan yüksekçe yer ya da masa olarak tanımlanmaktadır (ESA, 1997, s.74). Temenos sınırları içinde yer alan sunak, tapınağın içinde ya da önünde yer almaktadır. Adandığı tanrının varlığını simgelemekte ve genellikle onun röliklerini barındırmaktadır.

İlk tapınakların bazılarında içinde kurban kesmek ve adak adamak için bir yer bulunmaktadır. Ender olarak tapınakta kesilen kurbanlar için de tapınak içinde başka bir sunak bulunmaktadır. Kimi tapınaklar, önceden varolan bir sunağın yerine ya da çevresine yapılmışlardır. Wycherley (1993, s.84), sunağın en yalın biçiminin topraktan ya da kurban küllerinden oluşan küçük bir tepe olduğunu ve Olympia'daki Zeus Sunağı'nın büyük ölçekli olmasına rağmen başından sonuna kadar kül sunağı olarak kaldığını ifade etmektedir. Hellenistik Çağda sunak gösterişli ve anıtsal bir yapı haline gelmiştir. Bergama'daki Zeus Sunağı, Magnesia ad Meandrum'daki Artemis Leukophryene Tapınağı'nın önünde yer alan sunak, Priene'deki Athena Sunağı, anıtsal sunakların en iyi örneklerindendir.

3.2.3. Tapınak

Tapınak, “İlkel çağlarda tanrının evi olarak yorumlanıp, içinde tanrı simgesinin korunmasını amaçlayarak inşa edilen bir yapı tipi” olarak tanımlanmaktadır (Saltuk, 1993, s.172 vd.). Latince'de “templum” kelimesi tapınak ile eşanlamli olarak kullanılmıştır.

Kozikoğlu (1997, s.1736), eski kültürlerde tapınağın, başlangıçta kutsal güce ibadet için ayrılmış kutsal bir yeryüzü ya da gökyüzü parçası olduğunu; zamanla “Tanrı” imgesinin belirginleşmesiyle onun temsil ettiği varlıkları korumak, saklamak, ve yüceltmek amacıyla yapılan ve “Tanrı'nın Evi” olarak adlandırılan yapılara tapınak

dendiğini ifade etmekte ve tapınağın en yalın halinin üç ana bölümden oluştuğunu söylemektedir :

1. Ön avlu; çevresinde toplanılarak ibadet edilen bir sunağın bulunduğu açık alandır.
2. Giriş Mekanı; kutsal mekanın önünde, halkın hediyelerini sunduğu ara mekandır.
3. Kutsal mekan; yalnızca rahiplerin girebildiği ve genellikle kült heykelinin bulunduğu mekandır.

Kutsal alan içindeki en önemli yapılardan biri olan tapınak, tanrının evidir. M.Ö. 8. yüzyıldan önce Yunanistan'da bilinen bir tapınak yapısı yoktur (Bkz. Bölüm 3). Kozikoğlu (1997, s.1738), Minos ve Miken uygarlıklarında da belirgin bir tapınak yapısının bilinmediğini, sarayların içinde bazı mekanların dinsel ayinler için düzenlendiğinin anlaşıldığını ifade etmektedir. M.Ö. 2000 yılının son dönemlerinde Yunanistan'da, Batı Anadolu'da ve Ege Adaları'nda ev tipi olarak bilinen megaronların Yunan tapınağının temelini oluşturduğu düşünülmektedir (Kozikoğlu, 1997, s.1736). Erken dönem tapınakları megaronlar gibi kısa kenarından girilen dikdörtgen bir plana sahiptir. Megaronların içinde sürekli yandığı bilinen bir ocak bulunmaktadır. Her evin ocağının kutsal olduğu ve çoğunlukla avluda bir sunağın yer aldığı düşünülmektedir (Wycherley, 1993, s.80). Tapınağın önünde, sönmeyen bir ateşin yakıldığı sunağın, bu ocaktan kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Kozikoğlu, 1997, s.1738).

Marinatos (1993, s.229), Yunan tapınağının mimari formunun oluşmasında Doğu ve Mısır etkisi olduğunu belirtmektedir. Doğu etkisi olarak, “tapınak, sunak ve kült heykeli”nden oluşan üçlüyü sunmakta, Mısır etkisi olarak da teknoloji ve anıtsallık fikrinin, tapınağın ortaya çıkışında ve gelişmesinde etkili olduğunu ileri sürmektedir.

Eski Anadolu uygarlıklarının, mimarlık, resim, seramik ve dinsel alanlarda Yunan uygarlıkları üzerindeki etkisi önemlidir. Geç Hitit sanatının İyon sanatına örnek olduğu; İyon sütun kaidesindeki girintili çıkıntılı toruslardan ve trokhiloslardan oluşan profilin, Aramlaşmış Geç Hitit sanatının bir özelliği olduğu ve Geç Hitit sanatındaki insan figürlü sütunların Yunan sanatındaki karyatidlere örnek olduğu düşünülmektedir (Akurgal, 1995, s.150 vd.).

M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren tipik özellikleriyle bir Yunan tapınağından söz etmek mümkündür. Ay kültüyle ilgili olanlar dışında, Yunan tapınaklarının giriş cephesi çoğunlukla doğuya bakacak şekilde, doğu-batı ekseninde yerleştirilmiştir. Sunak da genellikle tapınağın önünde yer almaktadır. Erken dönem tapınakları taş temel üzerine ahşap ve kerpiçten inşa edilmiş, bezemeleri pişmiş topraktan üretilmiş yapılardır. M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Mısır ve Doğu'dan gelen etkiyle Yunan mimarisinde ahşap ve kerpiçin yerini kısmen taş almıştır. Yerel malzemelere bağlı olarak kalker ve kumtaşı kullanılmış, ancak mermer her zaman tercih edilen bir malzeme olmuştur. Mermer kullanımıyla tapınak özel bir güç ve zenginlik kazanmıştır.

Yunan tapınağının iç mekanı kalabalık bir tapınıcılar topluluğunun ziyareti için tasarlanmamıştır. Tapınağa sadece rahip ve rahibeler girebilmekte, halk ise ibadet için sunağı ve tapınak çevresindeki açık kutsal alanı kullanmaktadır. Yunan tapınağı genellikle pronaos, naos ve opisthodomos olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Kült heykelinin yer aldığı, tapınağın merkezi olan naos (cella) yapının en kutsal bölümüdür. Pronaos, cella'nın girişinde yer alan bir ön mekandır. Cella'nın arkasında yer alan opisthodomos ise pronaosun planını tekrarlayan bir mekandır. Cella'nın önüne, arkasına veya çevresine yerleştirilen sütunların konumuna göre tapınaklar çeşitli adlar almaktadır.

Yunan tapınaklarında kült heykelinin yanı sıra mimarlığa bağlı bir çok heykel bulunmaktadır. Bezemesel bir ön yüz oluşturan heykeller ile süslenen tapınaklar giderek bir “müze” durumuna gelmiştir. Arkaik Çağda kaba bir figür olan kült heykeli, sonraki dönemlerde altın ve fildişinden yapılmış, bezemelerle donatılmış görkemli ve anıtsal bir yapıt haline gelmiştir.

3.2.4. Stoa

Stoa, “Antik Yunan mimarlığında, uzun kenarlarında biri duvarla ya da dükkan dizisiyle sınırlanmış, ötekiye tek ya da çift katlı bir sütun sırasıyla dışa açılan, üstü kapalı, ince uzun portik biçiminde yapı” olarak tanımlanmaktadır (Anadol, 1997, s.1700). Stoa mimarisine ait ilk örnekler Mısır tapınak avlularında, Minos ve Miken saraylarında bulunmaktadır.⁴ Yunan mimarlığında M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında

⁴ Stoa'nın kökeni ve ilk gelişimi belisizdir. Kütlesel peristylon çok, kimi zaman birbirinden kopuk birimler izlenimini veren Miken saraylarının avlusundaki sütunlu galerilerin, stoa'nın ilk örnekleri olabileceği düşünülmektedir(Wycherley, 1993, s.100).

önem kazanan stoa, M.Ö. 4. ve 2. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanılmıştır (Anadol, 1997, s.1700).

Stoalar özelliklerine göre adlandırılmıştır. Bulundukları yer ve yön, barındırdıkları tüccar ya da yöneticiler, hatta yapısal özellikleri adlandırılmalarında rol oynamıştır. Kamu yapıları olan stoalar değişik amaçlarla kullanılmış, ilk örnekler çoğunlukla kutsal alanlarda yer almıştır. Birçok kutsal alanda rahiplerin, resmi görevlilerin ve ziyaretçilerin kalacak yer gereksinimlerini karşılamaktadır. Epidauros Asklepieionu'nda olduğu gibi, sağlık kültü ile ilgili kutsal alanlardaki stoalar, hastaların yattıkları ve tedavi gördükleri yerler olarak kullanılmaktadır. Kutsal törenlerde ve şenliklerde kötü hava koşullarına karşı ziyaretçiler için bir sığınak oluşturmaktadır. Agorada yer alan stoaların siyasi, ticari ve genel işlevleri bulunmaktadır. Meclis ya da mahkemeler burada toplanmakta, resmi evraklar burada saklanmaktadır. Stoalarda açılan odalar dükkan ya da tahıl ambarı olarak kullanılmaktadır. Gymnasion, stadion ve tiyatroların yakınlarında yer alan stoalar, hava koşullarına karşı saçak altı oluşturmakta ve pek çok insanın toplanmasına olanak vermektedir (Anadol, 1997, s.1700).

L biçimli ya da geniş açılı stoalar Arkaik Çağda ortaya çıkmıştır. Dik açılı stoalar ise daha sonraki dönemlere tarihlenmektedir. Birçok stoanın daha geniş bir alan sağlaması için içinde de bir sıra sütun yer almaktadır. Anadolu'da yaygın olarak görülen bu stoaların asıl mimari düzeni genellikle Dor, iç bölümde yer alan ikinci sütun sırası ise İyon düzenindedir. M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren stoa, birçok kentin, kutsal alanın ve özellikle de agoranın dikkat çeken özellikleri arasında sayılmaktadır (Wycherley, 1993, s.101 vd.).

3.2.5. Andron ve Oikoi

Andron, Yunanca olan “andros”tan (erkek) türemiştir. Terminolojide Andron, Antik Yunan evlerinde erkeklere ayrılmış bölüm olarak bilinmektedir (Kuban, 1988, s.28). Hestiatorion olarak adlandırılan Andron'ların, kutsal alanlarda düzenlenen törenler ve şenlikler sırasında şölen salonları olarak kullanılan resmi ziyafet mekanları oldukları düşünülmektedir (Hellström, 1989, s.99 vd.). Yapıların içinde kline adı verilen, dinlenmek ya da yemek yemek için üzerine uzanılan uzun sedirler bulunmaktadır. Bu yapılara sadece krallar, yöneticiler, rahipler gibi yüksek

kademede görev alan kişiler girebilmekte, halk ise açık alanlarda, çadır veya tentelerin altında kült yemeklerini yemektedir.

Oikoi yapıları rahip evi olarak bilinmektedir. Kutsal alana ait kutsal nesnelerin saklandığı, rahibin ve kült yemeklerinin hazırlık mekanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu yapılara da sadece yüksek kademede görev alan kişiler girebilmektedir (Hellström, 1989, s.104; 1997, s.1086).

Labraynda Zeus kutsal alanındaki Andron A, Andron B ve Oikoi yapısı, bu yapı tiplerinin en iyi örneklerindendir.

3.2.6. Tiyatro

Wycherley (1993, s.144), Yunan tiyatrosunun özünü, “genellikle bir daire biçimine yaklaşması gerekmeyen ve sıkıştırılmış düz toprak parçasını içeren bir ‘dans yeri’ olan orkestra” olarak nitelemektedir. Klasik Yunan tiyatro oyunlarının Dionysos sunağı çevresinde yapılan danslardan doğduğu düşünülmektedir (Beykan, 1997, s.1780). Buna dayanarak dinsel tören gösterilerinin yer aldığı yerler olarak tiyatronun erken dönemde dinsel amaçlı olduğu ileri sürülebilir.

Yunan tiyatrosunun yapısal biçimi merkezinde Dionysos sunağının yer aldığı daire planlı dans alanından gelişmiştir. Bu alana daha sonra gösterileri izleyenlere bir yer oluşturmak amacıyla cavea, oyuncuların gereksinimleri içinde skene eklenmiştir. Dönemler boyunca gelişen tiyatronun çekirdeğini orkestra oluşturmaktadır.

Tiyatronun yeri topoğrafyaya göre belirlenmektedir. Bir tiyatronun temel nitelikteki gereksinimleri, orkestra için düz bir alanla, cavea için orkestradan başlayarak yükselen bir yamaçtır. Çok dik ve kayalık olmayan bir tepe eteği tiyatro için en elverişli yeri oluşturmaktadır (Wycherley, 1993, s.145).

Kutsal alanlardaki tiyatrolar, dinsel gösterilerin ve çeşitli toplantıların yapıldığı, şenlikler sırasında yapılan çeşitli yarışmaların yer aldığı mekanlardır.

3.2.7. Stadion

Stadion, “Antik Yunan ve Roma mimarlıklarında, atletizm yarışmalarının yapıldığı, ‘U’ biçiminde uzun yapı” olarak tanımlanmaktadır (Anadol, 1997, s.1693). Sözcüğün kökeni 183m’lik bir uzunluğu belirten ölçü birimine dayanmaktadır. Stadionlar, kent içinde gymnasion, tiyatro, agora ya da kutsal alan yakınlarında kurulmuşlardır. Antik

kaynaklara göre Yunan dünyasına ait ilk stadion, Olympia’da dört yılda bir gerçekleştirilen Olimpiyat Oyunları için tasarlanan Olympia Stadionu’dur (Wycherley, 1993, s.138).

Stadionlar, kutsal alanlarda düzenlenen şenliklerde yapılan atletizm yarışmaların yer aldığı mekanlar olarak kullanılmaktadır. Stadionlarda koşu, disk atma, cirit, yüksek atlama gibi sporlar yapılmaktadır.

4. KARYA BÖLGESİNDEKİ KENT DIŞI KUTSAL ALANLAR

Bu bölümde Karya bölgesinde yer alan kent dışı kutsal alanlar, bir katalog oluşturularak incelenmiştir [Şekil B.1], [Tablo 4.1]. Karya bölgesinin karşı sahilllerinde yer alan ve kent dışı kutsal alanların önemli örneklerinden olan Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanlarına, Karya bölgesindeki kent dışı kutsal alanlar ile karşılaştırma oluşturması açısından ve bu yerleşimlerle bağ kurmak amacı ile değinilmiştir [Şekil 4.1]. Bu yerleşmeler çalışmanın katalog bölümüne dahil edilmemiştir. Karya bölgesindeki kent dışı kutsal alanlar, yer adına göre alfabetik diziliş içinde bir araya getirilmiştir.

Tablo 4.1. Karya bölgesindeki kent dışı kutsal alanlar

KARYA BÖLGESİNDEKİ KENT DIŞI KUTSAL ALANLAR	
KUTSAL ALAN	BAĞLI OLDUĞU KENT
Amyzon Apollon-Artemis Kutsal Alanı	Alinda (?)
Emecik (Triopion) Apollon Kutsal Alanı	Knidos
Gerga Kutsal Alanı	?
Kastabos Hemithea Kutsal Alanı	Bybassos
Kıran Gölü Kutsal Alanı	?
Labraynda Zeus Kutsal Alanı	Mylasa
Lagina Hekate Kutsal Alanı	Stratonikeia
Panamara Zeus Kutsal Alanı	Stratonikeia
Zeus Akraios Kutsal Alanı	Latmos Herakleiası
Zeus Khrysaorios Kutsal Alanı	Stratonikeia

4.1. Amyzon Apollon-Artemis Kutsal Alanı (Şekil B.2-B.13)

4.1.1. Kült

Kültün içeriğine ilişkin detaylı bilgi bulunmamaktadır. Anadolu’da, Efes’e bağlı Artemision kutsal alanında en önemli Artemis kültlerinden biri bulunmaktadır. Kolophon’a bağlı Klaros Apollon-Artemis-Leto kutsal alanı ile Ksanthos’a bağlı

Letoon kutsal alanı, Apollon ve Artemis ortak kültlerini barındıran büyük merkezlerdir.

4.1.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Amyzon Apollon-Artemis kutsal alanı, Karya bölgesinin dağlık iç kesimlerinde yer almaktadır. Alinda'nın kuzeybatısında yer alan Amyzon, yöre halkı tarafından Asar Tepe olarak adlandırılan ormanlık bir tepenin üzerindedir. Kutsal alan doğu-batı yönünde dik eğimli geniş bir alanda, iki teras üzerine kurulmuştur ve çevre zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Kutsal alanın kuzeyi doğusuna göre daha az eğimli bir arazi yapısına sahiptir. Dik eğimli bir tepe üzerine oturan kutsal alan kuzeyinden, güneyinden ve doğusundan geniş istinat duvarları ile desteklenmektedir.

Kutsal alanda kısa bir dönem kazı çalışmaları yapılmıştır (Laumonier, 1958, s.429 vd.). Ancak yapılara ait detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Kutsal alan hakkındaki bilgiler antik kaynaklardan ve yazıtlardan elde edilmektedir. Antik yazarlardan Strabon (2000, s.231, XIV, II, 22), Amyzon hakkında çok kısa bir bilgi vermektedir :

“İasos’tan sonra Miletos’luların Poseidon’una gelinir. İç kısımlarda işarete değer üç kent vardı : Mylasa, Stratonikeia ve Alabanda. Diğerleri bunlara veya kıyıdaki başka kentlere bağlıdır. Bunlar arasında Amyzon, Heraklia, Euromos ve Khalketor bulunur. Bunlar için söylenecek az şey vardır.”

Strabon, Amyzon’u bir kent yerleşimi olarak nitelendirmektedir. Amyzon, yerleşim şemasıyla ve yapılarıyla kentten çok kutsal bir alanı akla getirmektedir. Akropol olduğu düşünülen Amyzon’un, kent dışı kutsal alan olduğu L. Robert’in 1948’de yaptığı çalışmalar sonucu kanıtlanmıştır (Laumonier, 1958, s.429), [Şekil B.2].

Geniş bir alan üzerine kurulmuş olan kutsal alan üç tarafından yüksek duvarlarla çevrilidir. Günümüzde güney, kuzey ve doğu duvarları yaklaşık 6,00m yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır [Şekil B.3]. Duvar hattı boyunca belli aralıklarla kuleler bulunmaktadır. Kulelerin örgü tekniği Orta Çağa aittir.

Kutsal alanın ana yapısı olan Apollon ve Artemis Tapınağı, yerleşimin kuzeydoğusunda daha yüksek bir teras üzerinde, yerleşimin tümüne hakim bir konumda bulunmaktadır. Doğu-batı ekseninde yerleştirilmiş olan tapınağın ve terasının etrafının bir temenos duvarıyla çevrilmiş olduğu ve tapınağın doğusunda yer alan yapı kalıntısının tapınağın sunağına ait olduğu düşünülmektedir (Özkaya ve San, 2002, s.247). Tapınak terasında biriken suları dışarı atmak için terası çevreleyen

duvarlarda belli aralıklarla yağmur olukları inşa edilmiştir [Şekil B.4]. Yerleşimin kuzeybatı ucunda bir yapının dağınık halde kalıntıları bulunmaktadır. Yerleşimin güneyinde duvara paralel olarak sıralanmış 13 adet yeraltı odası bulunmaktadır.

4.1.3. Yapılar

4.1.3.1. Apollon-Artemis Tapınağı

1949 yılında L. Robert ve R. Martin tarafından yürütülen kazı çalışmaları sonucu görkemli bir yapılar bütünü ortaya çıkarılmıştır (Laumonier, 1958, s.430). Yerleşimin daha yüksek kottaki ikinci terasında, dört yanı duvarlarla çevrelenmiş olduğu düşünülen tapınak ve terası yer almaktadır [Şekil B.5]. Bulunan yazıttan tapınağın Apollon ve Artemis'e adandığı anlaşılmıştır (Laumonier, 1958, s.429 vd.). Yerleşimin tümüne hakim bir alanda yer alan Apollon-Artemis Tapınağı, doğu-batı ekseninde yerleştirilmiştir ve girişi doğuya bakmaktadır. Dor düzenindeki tapınak, 7,50x7,00m ölçülerinde bir naosa ve pronaosa sahiptir. Tapınağın opisthodomu bulunmamaktadır. Pronaostan naosa geçişi sağlayan kapı yaklaşık 1,40m genişliğindedir. Naosun zemin döşemesi özenli bir şekilde yan yana dizilmiş dikdörtgen ve kare bloklardan oluşmaktadır. Pronaosta aynı özen görülmemesine karşın pronaosun girişindeki alanın döşemesinde de naostaki gibi özenli bir düzenleme söz konusudur. Tapınak çevresinde yıkılmış halde bulunan mermer kalıntılarından yola çıkarak tapınağın mermerden inşa edildiği düşünülmektedir (Özkaya ve San, 2002, s.246 vd.), [Şekil B.6, Şekil B.7, Şekil B.8].

4.1.3.2. Sunak

Apollon ve Artemis Tapınağı'nın doğusunda, mermer bloklardan inşa edilmiş bir yapının kalıntıları bulunmaktadır. Bu yapı tapınak platformundakilere oranla daha kaba işlenmiş, kare biçimindeki mermer bloklardan inşa edilmiştir. Araştırmacılar tarafından sunak olduğu düşünülen yapı, tapınağa oranla daha özensiz yapılmış olmasına rağmen doku-uygulama özellikleri yapının tapınak ile bağlantılı olduğuna işaret etmektedir (Özkaya ve San, 2002, s.247).

4.1.3.3. Surlar

Kutsal alanı çevreleyen surlardan yerleşimin güney, kuzey ve doğusundakilerin yüksekliğinin yaklaşık 6,00m kadarı günümüzde hala ayakta. Yarı işlenmiş

dikdörtgen bloklarla izodomik stilde inşa edilmiş surlar yaklaşık 1,68m kalınlığındadır [Şekil B.9, Şekil B.10].

4.1.3.4. Kuzeybatı Yapısı

Yerleşimin kuzeybatı ucunda yer alan yapı özensiz bir taş işçiliğine sahiptir. Yapının kalıntıları arasında sadece üst kısımları yivli sütunlar bulunmuştur. Yapının işlevi bilinmemektedir [Şekil B.11].

4.1.3.5. Yeraltı Odaları

Yerleşimin güneyinde doğu duvarına paralel olarak uzanan 13 adet yeraltı odası bulunmaktadır. Beşik tonozlarla örtülü koridorlardan oluşan odalar birbirine paralel olarak doğu-batı ekseninde yerleştirilmiştir. Odalar, yaklaşık olarak 24,4m uzunluğunda, 4,27m genişliğindedir. Yükseklikleri ise 2,74m'den daha fazladır. Odaların duvarlarının alt kısımları sıvalıdır ve hepsinde girişler doğuya bakmaktadır. Bean (2000, s.211), bu odaların birer depo yapısı olduğunu düşünmektedir. Özkaya ve San (2002, s.246) ise kuzeydeki ilk üç odanın sarnıç olabileceğini ve odaların yapı karakterinin bunu desteklediğini ileri sürmektedir. Diğer odaların ise depo olarak kullanıldıklarını düşünmektedirler [Şekil B.12, Şekil B.13].

4.1.4. Tarihlendirme

Kutsal alanın tarihi hakkındaki bilgiler çok kısıtlıdır. Yörede bulunan yazıtlardan kutsal alanın M.Ö. 3. yüzyılda Ptolemaiosların egemenliği altında olduğunu, fakat yüzyılın sonuna doğru Seleukosların yanında yer aldığı anlaşılmıştır (Özkaya ve San, 2002, s.246). Suriye kralı III. Antiokhos'un M.Ö. 203 yılında yazdığı mektuptan kutsal alanın bazı ayrıcalıklara sahip olduğunu ve böylece Apollon ve Artemis Tapınağı'na sığınan kişilerin dokunulmazlıklarının kabul edildiği anlaşılmaktadır (Laumonier, 1958, s.429 vd.; Özkaya ve San, 2002, s.246). Özkaya ve San (2002, s.246), tapınak alanında bulunan farklı karakterdeki (yivli ve yivsiz) silindirik sütunların farklı dönemlere ait düzenlemelere işaret ettiğini ileri sürmektedirler.

Kutsal alandaki surların izodomik örgü stili, M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısındaki yapım teknikleri ile örtüşmektedir. Buna dayanılarak surlar M.Ö. 300 civarına tarihlenmektedir (Bean, 2000, s.210).

Diğer yapılar için kesin bir tarihlendirme bulunmamakla birlikte Özkaya ve San (2002, s.246), yeraltı odalarından “geç dönem yapıları” olarak bahsetmektedir.

4.2. Emecik (Triopion) Apollon Kutsal Alanı (Şekil B.14-B.17)

4.2.1. Kült

Kültün içeriğine ilişkin detaylı bilgi bulunmamaktadır. Kutsal alanda yapılan kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan, Fenike, Etrüsk gibi denizaşırı kökenli olanlarında yer aldığı ve adak eşyası oldukları anlaşılan buluntular, Emecik Apollon kutsal alanının Apollon ile ilişkilendirilmesi gerektiğini kanıtlamaktadır (Tuna ve Berges, 2001, s.130).

Anadolu’da, Milet’e bağlı Didyma Apollon kutsal alanında, Sura ve Aigai’ye bağlı Apollon kutsal alanlarında, Khryse Apollon Smintheus kutsal alanında, Apollon tapkı görmektedir. Didyma ve Sura, Anadolu’daki önemli Apollon bilicilik merkezleridir.

4.2.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Kutsal alan, Datça ilçesinin 10km doğusunda Emecik köyü sınırları içerisinde, Sarı Liman Mevkiinde, Emecik Dağı’nda, denizden 600m uzaklıkta, Dalacak Tepe üzerinde yer almaktadır. Havari Dere’nin her iki tarafında yerleşime ait izler görülmektedir. Yerleşim, kuzey-güney yönünde az eğimli bir arazide, denizden yaklaşık olarak 40-50m yükseklikte üç ana teras üzerine oturmaktadır.

Kutsal alan güneyden ve batıdan bir temenos duvarı ile sınırlanmaktadır. Günümüzdeki yol güney temenos duvarın güneyinden geçmektedir. Güney temenos duvarının üst kotu ile üst terasın görünen başlangıcı arasında 5m kot farkı bulunmaktadır. Güney temenos duvarının kuzeyinde orta terasta tapınak ve doğusunda sunağı yer almaktadır. Orta teras ile üst terası, doğu-batı doğrultusunda bir teras duvarı ayırmaktadır. Tapınak ve sunağın kuzeyinde, üst terasta bir Bizans Kilisesi yer almaktadır. Aynı teras kotunda kilisenin batısında bir mezar yapısı yer almaktadır. Kutsal alanın kuzeybatı bölümünde bir kült mağarası bulunmaktadır [Şekil B.14, Şekil B.15].

4.2.3. Yapılar

4.2.3.1. Tapınak

Orta terasta yer alan anıtsal yapının, peripteros planlı, 6x11 sütunlu bir stilobati ve üç krepisten oluşan bir krepidoması bulunan geleneksel normlara uygun bir Dor tapınağı olduğu düşünülmektedir (Tuna ve Berges, 2002, s.92). Tapınak, bir cella'ya ve 1,60x4,00m ölçülerinde bir pronaosa sahiptir. Yapının stilobati ise yaklaşık 19,70x10,25m boyutlarındadır (Tuna ve Berges, 2001, s.129), [Şekil B.16].

4.2.3.2. Sunak

Tapınağın doğusunda yer alan yapı, doğu-batı ekseninde yerleştirilmiştir ve 8,30m uzunluğundadır [Şekil B.16].

4.2.3.3. Batı ve Güney Temenos Duvarı

Arazinin eğimine uygun inşa edilmiş olan güney temenos duvarı aynı zamanda alt terasın istinat duvarı olarak da işlev görmektedir. Duvar yapısı, düzensiz dizilmiş, büyük, kaba yontulmuş, kolay işlenir taşlardan inşa edilmiştir. Bugünkü yüksekliği 3m olan güney duvarının özgün yüksekliğinin 1-2m daha fazla olduğu düşünülmektedir (Tuna ve Berges, 1999, s.127). Yerleşimin batısında duvar 10m kuzeye doğru devam ettikten sonra geniş bir açı ile batıya dönerek 5m devam etmekte ve sonra yine kuzeye yönelmektedir. Batı duvarındaki bu kırılmanın nedeni bilinmemektedir. Bean ve Cook (Berges ve Tuna, 1990, s. 23) burada kutsal alana bir girişin olabileceğini düşünmektedirler. Berges ve Tuna (1990, s.23), duvarın aynı yükseklikte devam ettiğini ifade ederek bu görüşe katılmamaktadır.

4.2.3.4. Bizans Kilisesi

Kutsal alanın üst teras kotunda yer alan yapı, yaklaşık 14,00x20,30m boyutlarındadır. Yapı iki yapım evresinde sahiptir. Kazı çalışmalarından elde edilen bilgilerle, üç nefli erken Bizans kilisesinin, ilk evresinde bazilika plan tipinde olduğu anlaşılmıştır (Tuna ve Berges, 2001, s.129). İlk evrede kilisenin narteksi ve orta nefi taş levhalarla, güney nefi ise dikdörtgen yer karoları ile kaplıdır. Kilisenin ikinci yapım evresinde ise orta nef duvarlarının geçitleri kapatılmış, orta nef duvarlarla ayrıca bölünmüştür. Büyük apsisin içine daha küçük bir apsis yapılarak, yeni oluşturulan nefe çepeçevre oturma sırası eklenmiştir. Orta nefin batı bölümü ise

narteks işlevi görmüştür (Tuna ve Berges, 2001, s.130). Yapılan kazı çalışmaları sonucunda büyük bazilika apsisinin içten yuvarlak, dıştan beş cepheli olduğu ve orta nefin, yaklaşık 5,70m genişliğinde olduğu saptanmıştır (Tuna ve Berges, 2002, s.93), [Şekil B.17].

4.2.3.5. Kült Mağarası

Kült Mağarası, kutsal alanın kuzeybatısında yer almaktadır. Tuna ve Berges (2002, s.93) tarafından yürütülen kazı çalışmalarında, büyük bazilikanın batısında bulunan 60cm yüksekliğinde ve 1,50x1,75m boyutlarında dikdörtgen konglomera blokların, kuzeye ve batıya doğru devam eden ve kült mağarası ile ilişkili bir podyum veya döşemeye ait olduğu düşünülmektedir. Buna dayanılarak, kült mağarasının büyük ihtimalle konglomera bloklardan oluşan bir podyum ile çevrelenmiş olduğu düşünülmektedir (Tuna ve Berges 2002, s.93).

4.2.3.6. Mezar

Üst terasın batısında yer alan yapıyı Maiuri ve Bean mezar olarak tanımlamaktadır (Berges ve Tuna, 1990, s.26). Mezarın üst teras ile ilişkisi belirsizdir ve iki olasılık üzerinde durulmaktadır (Berges ve Tuna, 1990, s.26). Birinci olasılık, önceleri dromosun üstünün açık olduğu ve arazide derin bir hendek şeklinde olduğudur. Bu durumda üst terası, batıda dromostan ayıran bir koruma duvarı bulunmalıdır. İkinci olasılık ise dromosun üstünün toprakla örtülü olduğudur. Bu durumda üst teras, dromosun ve küçük odaların üzerinden batı duvarına kadar uzanması ve dromosun girişinin üst terasta aranması gerekmektedir. Bu iki olasılıktan hangisinin gerçeğe yakın olduğu bölgenin detaylı incelenmesi sonucunda belli olabilecektir.

4.2.4. Tarihlendirme

Kutsal alanda yer alan tapınak, yapı özelliklerine dayanılarak M.Ö. 4. yüzyıl sonu, M.Ö. 3. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir (Tuna ve Berges, 2001, s.129).

Sunakta yapılan kazı çalışmalarında bulunan M.Ö. 4. yüzyıla ait Knidos sikkesi yapı için bir terminus oluşturmaktadır (Tuna ve Berges, 2001, s.129).

Güney temenos duvarında yapılan çalışmalarda bulunan kireç taşından yapılma Arkaik Kouros heykeli M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Bulunan diğer küçük buluntuların çoğunluğu da M.Ö. 7. yüzyılın sonları ile M.Ö. 6. yüzyılın başlarına

tarikhlenmektedir. Bu verilere dayanılarak güney temenos duvarının en geç M.Ö. 6. yüzyıl ortalarında yapılmış olduğu düşünülmektedir (Tuna ve Berges, 2001, s.128).

Bizans Kilisesi'nde M.S. 12. yüzyılın ikinci yarısına ait bir Bizans sikkesi bulunmuştur. Yapının M.S. 7. yüzyıl ortalarında Arap akınları sırasında terk edildiği ve daha geç dönemlerde küçük boyutlu bir kilise olarak tekrar yapıldığı düşünülmektedir (Tuna ve Berges, 2001, s.130).

Mezar yapısının tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte güney ve batı teras duvarından daha önce yapıldığı düşünülmektedir (Berges ve Tuna, 1990, s.26).

4.3. Gerga Kutsal Alanı (Şekil B.18-B.24)

4.3.1. Kült

Kültün içeriğine ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

4.3.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Gerga kutsal alanı, Çine (ant. Marsyas) Çayı'nın doğu yakasında, dağlık bir bölgede yer alır. Kutsal alana en yakın antik yerleşme kuzeybatısında, 12-13km uzaklıktaki Alabanda'dır. Yerleşim, hatları çok belirgin olmayan iki tepe ve arasındaki vadi üzerine kurulmuştur. Doğudaki tepe, batıdakine oranla daha yüksek, aralarındaki vadi ise güneye doğru eğimlidir. Arazi, bitki örtüsü açısından çok zengin olmayan, az sayıda çam ve zeytin ağaçlarına rastlanan, kayalık bir bölgedir.

İki tepe ve vadi üzerine kurulmuş olan Gerga kutsal alanı yaklaşık 1,5km²'lik bir alana yayılmıştır [Şekil B.18]. Kutsal alanın sınırları, kuzeybatıda, Alabanda yönünde 500m uzunluğunda bir temenos duvarı ile, diğer yönlerde ise kaya yazıları ile belirtilmiştir [Şekil B.19]. Sadece kayalarda değil, birçok yapının üzerinde ve iç duvarlarında da “ΤΕΡΓΑ”, “ΤΕΡΓΑΣ” ve “ΤΕΡΓΑΚΩΜΗ” yazılarına rastlanmaktadır.⁵ Tapınağın girişindeki alınlıkta “ΤΕΡΓΑΣ” yazmaktadır. Laumonier (Bean, 1969, s.181), Gergas isminin bir tanrı adı ya da bir kahramanın adı, Gergakome'nin ise “Gergas'ın Kenti” anlamına geldiğini ileri sürmektedir.

Yapılar, uzun bir teras duvarının çevresine yayılmıştır. Held (1996, s.60), bu uzun terası üç bölüme ayırarak, “Batı Teras”, “Orta Teras” ve “Doğu Teras” olarak

⁵ Yazılar sırası ile Gerga, Gergas ve Gergakome anlamına gelmektedir(Beau, 1969, s.179 vd.).

adlandırmaktadır. Yapıların yoğun olduğu Doğu Teras payandalarla desteklenmiştir. Tapınak, Doğu Teras'ın üzerindedir. Tapınağın birkaç metre batısında kült heykeli bulunmaktadır. Yerleşimin doğu ucunda, tapınağın güneydoğusunda, kuzey-güney yönünde dört anıt sıralanmıştır. En güneydeki bir havuz yapısıdır. Kuzeye doğru devam edildiğinde ikinci ve üçüncü anıtlar birer steldir ve bu stellerin arasındaki üçüncü anıt ise bir heykeldir. Bu anıtların batısında, tapınak ve Doğu Teras'ın güneyinde başka bir havuz yapısı yer almaktadır. Yerleşim bölgesinde beş adet kutsal su kaynağı bulunmaktadır. Bu kutsal su kaynakları, yerleşim planındaki yerlerinin daha rahat anlaşılabilmesi için yazıda ve planda A1, A2, A3, A4, A5 kodları ile ifade edilmişlerdir. Orta Teras'ın kuzey ucunda, Batı ve Orta Teras'ın kırıldığı noktada, A1 yapısı bulunmaktadır. A1 yapısının güneydoğusunda A2 yapısı ve bu iki kutsal su kaynağının güneyinde, Orta Teras duvarının ortasında A3 yapısı bulunmaktadır. Tapınağın güneyinde, Güney Teras duvarının doğu ucunda A4 yapısı ve yerleşim alanının en güneyinde de A5 yapısı bulunmaktadır.

4.3.3. Yapılar

4.3.3.1. Tapınak (?)

Bu yapının işlevi günümüzde hala kesin olarak anlaşılamamıştır. Çeşitli araştırmacılar tarafından tapınak, mezar ya da tapınak biçimli mezar olarak tanımlanmaktadır (Held, 1996, s.60). Güneye yönlendirilen yapı, 5,00x3,95m boyutlarındadır. Kuzey duvarına 2,30m derinliğinde bir niş eklenmiştir. Yapının planının simetrik bir eksene sahip olması, girişin vurgulanması, nişe doğru yönelme, nişin yapının diğer bölümlerine göre daha özenli yapılmış olması, nişte bir kült heykelinin olabileceğine işaret etmektedir. Bütün bu veriler bir tapınak planını akla getirmektedir. Yapının çatısı, ahşap çatı konstrüksiyonu taklit edilerek, taş kirişler ve taş levhalardan inşa edilmiştir [Şekil B.20, Şekil B.21, Şekil B.22].

4.3.3.2. Kült Heykeli

Heykel, üç kademeli bir kaidenin üzerine oturmaktadır. Heykelin en alt kaidesi 12m uzunluğunda ve 60-70cm yüksekliğindedir. Bu kaidenin üzerinde iki aslan pençesi ve ortasında iki aslan başı kabartması, orta kademede ise bir boğa başı bulunmaktadır. Dik bir şekilde duran heykelin elleri, kaide üzerine oturan silindirik dikmelerin üzerindedir. Heykelin göğsünde simetrik bir şekilde altı küçük yuva bulunmaktadır.

Bu deliklerin, buraya yerleştirilmiş bir levhanın izleri olabileceği düşünülmektedir (Held, 1994, s.61). 5,20m yüksekliğe sahip heykel, kutsal alandaki en büyük monolittir [Şekil B.23].

4.3.3.3. Havuz, Steller ve Heykel

Bu anıtlar yerleşimin en doğusunda, kuzey-güney yönünde sıralanmıştır. En güneyde gnays bloklarının işlenmesiyle elde edilmiş, yanlarında iki adet boşaltma deliği bulunan büyük bir havuz yer almaktadır. Güneyden ikinci ve dördüncü anıt birbirine çok benzeyen, dikdörtgen kaidelerin üzerine oturan, 3,35m yüksekliğinde piramidal stellerdir. Ön yüzlerinde yazılar bulunan ve gnays levhalardan oluşan bu stellerin arasında, günümüzde torsosu yıkık bir halde bulunan bir heykel yer almaktadır. Mevcut yüksekliği 2.58m'dir. Held (1996, s.62), heykelin gerçek yüksekliğinin bugünkü yüksekliğinin iki katı olduğunu söylemektedir.

4.3.3.4. Kutsal Su Kaynakları

Kutsal su kaynakları birbirine benzer plan şemalarına sahiptir. Girişleri açıktır ve ortalarında bir havuz bulunmaktadır. Üzerleri ise tek bir taş levhayla örtülmüştür. Yapılar insan yüksekliğindedir. Orta terasın kuzey ucunda yer alan A1 yapısı, "U" planlı olup, genişliği 1,95m, uzunluğu 2,50m'dir. Yapının üzeri tek bir gnays levha ile örtülüdür ve güneye bakmaktadır. Yapının kuzey duvarında dar bir niş ve tabanında gnays levhalarla çevrelenmiş bir havuz bulunmaktadır. Havuzun kuzey duvarında kaynak suyunun içeri girmesini sağlayan bir delik bulunmaktadır. Yapının yan duvarlarında, kült heykelinin kaidesindeki aslan başı kabartmalarına benzer kabartmalar, iç duvarlarında, çatı levhasının önünde ve üzerinde çeşitli yazılar bulunmaktadır [Şekil B.24].

A5 yapısı ise yerleşimin en güneyinde yer almaktadır. Yapı günümüzde büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yapı hakkında Laumonier ve Bean'nin deskripsiyonlarından bilgi edinilebilmektedir. Bu yapının da yan duvarlarında aslan başı kabartmaları vardır. Yapı, gnays bloklardan inşa edilmiştir ve içinde havuzu vardır. Havuzun içinde, önünde ve arkasında yazılar bulunmaktadır. Yapının arka duvarında bir pencere açıklığı vardır ve bu duvarın iç yüzünde bir yunus balığı çizilidir.

Diğer kutsal su kaynakları da benzer özellikler göstermektedir ve duvarlarının içinde yazılar yer almaktadır.

Bu yapılar, Cousin ve Laumonier tarafından mezar olarak nitelendirilmişlerdir (Bean, 1969, s.180). Bean ve Held bu görüşe katılmamaktadır. Yapıların içinde “ΤΕΡΓΑ”, “ΤΕΡΓΑΣ” ve “ΤΕΡΓΑΚΩΜΗ” yazıları bulunmaktadır. Bean’e göre bir mezar yapısının içinde şehrin isminin yazması olanaksızdır. Yapılardan birinin duvarına çizilmiş olan yunus balığı figürü ise Bean’e göre suyun sembolüdür. Bean (1969, s.181), yunus figürlerinin mezar anıtlarında kullanıldığını, özellikle Roma lahit ve mezar stellerinin üzerinde, görünür bir yerde kullanıldığını söylemektedir. Fakat buradaki yunus figürü tektir ve yapının içindedir. Ayrıca yapıların girişleri, diğer mezar yapılarında olduğu gibi kapatılmamış açık bırakılmıştır (Bean, 1969, s.181).

4.3.4. Tarihlendirme

Kutsal alanın tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kutsal alandaki yapı biçimleri birbirine çok benzemektedir; bu kutsal alanın tek dönemde yapıldığına işaret etmektedir (Held, 1994, s.64). Yerleşimdeki bazı yazıların Eski Yunanca olmaması ve kült heykelindeki boğa başı figürü, kutsal alanın Arkaik Döneme ait olmadığını göstermektedir. Bu veriler kutsal alanı, Arkaik Dönemi anımsatmasına rağmen, M.S. 2-3. yüzyıla tarihlemektedir. Hadrian Döneminde eski kültler yeniden inşa edilmiştir. Gerga’da da eski bir kutsal alanın yeniden canlandırılmasının söz konusu olduğu düşünülmektedir (Held, 1996, s.64).

4.4. Kastabos Hemithea Kutsal Alanı (Şekil B.25-B.35)

4.4.1. Kült

Tarihçi Diodoros (Bean, 2000, s.169), Kastabos’ta yer alan bir Hemithea kutsal alanından bahsetmekte ve Apollo tarafından kurtarılıp Khersonesos’a (bugünkü Bozburun Yarımadası) getirilen Molpadia ve Parthenos kardeşler hakkında şu hikayeyi anlatmaktadır :

“Parthenos olarak adlandırılan biri, Khersonesos’taki Bybassos’ta bulunan bir kutsal alanla onurlandırılmıştır. Bu arada Molpadia, Kastabos’a gelmiş ve tanrısal bir epiphani nedeniyle Hemithea adını almıştır; ve tüm Khersonesos’ta onurlandırılmıştır. Kutsal alan, zamanla komşu kentler ve daha uzaklardan gelenler tarafından saygıyla anılan, kurbanlar verilen ve değerli sunular getirilen daha büyük bir tapınak haline gelmiştir. Ve sonunda kutsal alan, bir bekçi tarafından korunmamış ve güçlü bir duvarla çevrilmemiş olmasına karşın sunu hediyeleriyle dolup taşmıştır.”

Diodoros (Cook ve Plommer, 1966, s.162 vd.), ümitsiz hastalıkları iyileştirici güce sahip olan tanrıça Hemithea'nın özellikle doğum sırasında kadınların en büyük yardımcısı olduğunu ve ziyaretçileri sağaltım yöntemi ile iyileştirdiği ifade etmektedir.⁶ Ayrıca ziyaretçilerin, tanrıçaya sunularını süt ve bal ile yaptığını ve domuz yiyen ya da domuza dokunan ziyaretçilerin girmesinin yasak olduğunu söylemektedir. Diodoros (Bean, 2000, s.170 vd.), Hemithea için belli aralıklarla kutlanan Kastabeia adında bir şenliğin düzenlendiğini söylemektedir. Gölenye Köyü'nde bulunan ve Diodoros'u destekleyen bir yazıtta, çok fazla ziyaretçi olduğu ve kentteki yapıların ziyaretçilerin yatacak yer gereksinimlerini karşılayamadıkları belirtilmektedir. Sözü edilen dönem M.Ö. 2. yüzyıldır ve bu dönemden sonra kutsal alan önemini yitirmeye başladığı düşünülmektedir (Bean, 2000, s.170 vd.).

4.4.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

1886'da bu yörede araştırmalar yapan Spratt bu alanın Leto Tapınağı olabileceğini öne sürmüştür. Diodoros (Bean, 2000, s.169), Kastabos'ta bir Hemithea kutsal alanı bulunduğundan ve Kastabos'un da Bybassos antik kentine bağlı olduğundan söz etmektedir. Gölenye Köyü yakınlarında, G. Bean tarafından bulunan ve Kastabos'un, Bybassos'un kontrolü altında olduğunu belirten bir yazıt da Diodoros'u doğrulamaktadır. Kastabos'un ve Hemithea Kutsal Alanı'nın yerini kesin olarak belirleyen belgeler, 1960'ta J.M. Cook'un Pazarlık'ta yaptığı kazı sırasında bulunan iki yazıttır. Bu yazıtlara dayanılarak, tapınağın Hemithea'ya adandığı, Kastabos'un bugünkü Pazarlık'ta, Bybassos'un da bugünkü Hisarönü'nde yer aldığı kanıtlanmıştır (Bean, 2000, s.170).

Bu verilere dayanılarak Kastabos Hemithea kutsal alanı, Muğla'nın Marmaris ilçesinde, Bozburun Yarımadası'nın kuzeybatısında, Hisarönü'nün güneyinde, Eren Dağı'nın kuzeybatı yamacındaki Pazarlık yöresinde yer almaktadır. Kutsal alan, yamaçtan uzanarak ikinci bir zirve oluşturan ve yazları kuruyan dere yataklarının geçtiği, dar ve kayalık bir sırt üzerine kurulmuştur. Sarp bir arazi yapısına sahip olan kutsal alanın kuzeyi dik bir yamaç üzerinde yer almaktadır. Güney bölümü ise kuzeyine oranla daha az eğimlidir.

⁶ Hastaların uyutularak tedavi edilmesi anlamına gelen sağaltım kelimesi İngilizce'de "incubation" olarak geçmektedir. İyileştirme gücüne sahip olduğu düşünülen Hemithea'nın, hastaları uykuları esnasında tedavi ettiği düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.162).

Kutsal alan oldukça eğimli bir yamaç üzerine kurulmuştur. Araştırmalar sırasında kutsal alanı çevreleyen herhangi bir temenos duvarı ya da propylon yapısı kalıntılara rastlanmamıştır. Kutsal alanın kuzeyinde, yerleşimin en yüksek kotuna sahip olan bölgede, Hemithea Tapınağı ve tapınak platformunun doğusunda Doğu Evleri yer almaktadır. Tapınağın güney doğusunda yaklaşık 5000 kişilik bir tiyatro bulunmaktadır. Tiyatronun kuzeyinden başlayarak, tapınak platformunun güney kenarına doğru yükselen yaklaşık 60m uzunluğundaki istinat duvarı ise, bir kutsal yolun güney kenarını belirlemektedir. Yolun genişliği tapınak platformuna ulaştığında 3,90m'yi bulmaktadır ve tapınak platformuna dik olmayan bir açı ile kırılarak bağlanmaktadır. Tapınak platformunun güneybatı köşesinden batıya doğru uzanan ikinci bir yolun varlığına dair izler bulunmakta ve bu yolun tapınağın batısında yer alan, planda “c” olarak gösterilen yapıya uzandığı düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.17). Tapınağın güneybatısında, tiyatronun doğusunda, yaklaşık olarak yerleşimin merkezinde 28m uzunluğunda, 3,25m yükseklikte bir istinat duvarı (Planda “a” olarak gösterilmektedir) yer almaktadır. Tapınak platformunun güneyinde planda “d” ve “e” olarak gösterilen yapılar yer almaktadır. Kutsal alan çevresinde pek çok ev kalıntısına rastlanmaktadır. Bunlar “c” yapısı ile tiyatro arasında, tiyatronun güney yamacında, tapınak platformunun kuzeydoğusunda ve güney yamacında bulunmaktadır. Pazarlık'ın kuzey yamacından zirveye doğru kıvrılarak çıkan, 3m genişliğinde bir yol bulunmaktadır. Zirvede bir çok ev ve sarnıç kalıntılara rastlanmıştır [Şekil B.25].

4.4.3. Yapılar

4.4.3.1. Hemithea Tapınağı

Kutsal alanın kuzeyinde yer alan Hemithea Tapınağı, doğu-batı yönünde uzanan ve bazı bölümleri dikdörtgen taşlardan, bazı bölümleri çokgen taşlardan inşa edilmiş yüksek duvarlarla taşınan, yaklaşık 53,0x34,0m boyutlarındaki bir platform üzerinde yer almaktadır [Şekil B.26, Şekil B.27]. Tapınak platformu kayalık arazinin elverdiği ölçüde, hafif bir sapmayla doğu-batı eksenine oturtulmuştur. Tapınak platformunun güneydoğu ucunda duvar yüksekliği yaklaşık 4,5m'dir [Şekil B.28]. Batıya doğru devam edildiğinde duvar yaklaşık 28,7m sonra dik olmayan bir açıyla tapınak platformundan uzaklaşıp, kutsal yolun tapınak ile birleştiği rampayı oluşturmaktadır. Güneybatı ucunda ise duvar yüksekliği yaklaşık 1,5m'ye düşmektedir. Tapınak

platformunun kuzeyi çok dik bir yamaca bakmaktadır ve kuzeybatıda duvar yüksekliği 6,5m olup, doğuya doğru eğimle birlikte yükseklik 1,8m'ye düşmektedir. Tapınak üç yandan ince bir duvar işçiliğine sahip duvarlarla çevrelenmiştir. Duvarların dış ve iç yanlarında eşit olmayan aralıklarla inşa edilmiş değişik boyutlarda yapılar bulunmaktadır [Şekil B.29]. Bu yapıların işlevleri kesin olarak bilinmemektedir. İyon düzeninde inşa edilen tapınağın krepis basamakları Dor özelliği taşımaktadır. Tapınağın cella'sında yapılan kazılar sırasında tapınağın daha erken bir döneme ait küçük boyutlu bir başka tapınağın üstüne kurulduğu anlaşılmıştır. Naiskos, anteleri arasında bir pronaos ve arka duvarında bir kürsü bulunan bir naostan oluşmaktadır [Şekil B.30, Şekil B.31]. Bu yapıya en yakın örnek Rodos'un güneyinde Vroulia'da yer alan tapınaktır.⁷ Bu yapıda da benzer ölçülerde bir naos ve arka duvarında kürsü bulunmaktadır. Kastabos'taki naiskosun anteleri daha kısadır, fakat bunun nedeninin tapınağın oturduğu alanda yeterli yer olmamasına dayandığı düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.42). Erken dönem naiskos üzerine inşa edilen İyon düzenindeki Hemithea Tapınağı, derin bir pronaos ve basamaklarla çıkılan yaklaşık 5,0x9,8m boyutlarındaki bir cella'dan oluşmaktadır ve uzun kenarlarında on bir, kısa kenarlarında altı sütunu vardır. Tapınağın opisthodomosu bulunmamaktadır. Pronaosta, cella girişinin tam önünde yer alan kabartmalarla süslü yuvarlak düzenlemenin tarihi ve işlevi belirsizdir [Şekil B.32]. Hemithea Tapınağı, Rodos hakimiyeti sırasında mermerden yeniden inşa edilmiştir.

4.4.3.2. Doğu Evleri

Tapınak platformunun doğusunda, platform boyunca uzanan, farklı boyutlardaki bu iki yapı birbirinden 2,5m uzaklıktadır [Şekil B.33, Şekil B.34]. Kuzeydeki ev, 6,75m kenar ölçülerinde kare planlıdır. Yapının batı cephesinde bulunan yazıttan tapınağın Hygassos'lu biri tarafından Hemithea'ya adandığı anlaşılmıştır. Yapının ortasında 0,60x1,10m boyutlarında, 60cm yüksekliğe sahip kaba işlenmiş küçük taşlardan oluşan bir kütle ve bunun üzerinde iki adet kireç taşı bulunmuştur [Şekil B.35]. Bu kireç taşlarından bir tanesinde bulunan kenet deliği ve oyuk, bu taşın daha önce başka bir yapıda kullanıldığını göstermektedir. Cook ve Plommer'e (1966, s.31 vd.) göre eğer bu yapı kült yemeklerinin yendiği yapı ise, bu taşlar merkezi bir masanın

⁷ Kinch, *Vroulia*, 1914, sy. 8, pl. I.

altlığı olabilir ya da yapının iyi onarım görmediği zamanlarda çatıya destek sağlamak için yapılmış olabilirler.

Güneydeki ev, 3,00m kenar ölçülerinde kare planlı bir yapıdır. Yapının doğu duvarının önünde ince işlenmiş kireç taşlarından oluşan bir platform bulunmaktadır. Doğu duvarı boyunca uzanan bu platformun genişliği 1,20m, yüksekliği ise 0,40m'dir. Cook ve Plommer (1966, s.31), bunun bir konuşmacı platformu olabileceğini düşünmektedir.

Evlere tapınağın ön avlusundan girilmektedir, bu da yapıların kutsal alanın önemli birer parçaları olduğuna işaret etmektedir. Yapıların işlevleri hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Cook ve Plommer (1966, s.31 vd.) çeşitli varsayımlar öne sürmektedir. Bu varsayımları şöyle özetleyebiliriz: Kuzeydeki ev, kült yemekleri için hizmet verebilecek kadar büyüktür, fakat yapıda herhangi bir kline izine rastlanmamıştır. Yapının ortasındaki altlık, üzerindeki ateşe ve içki kabına (kratere) ulaşmak için çok yüksektir.⁸

Hemithea, şifa veren ve doğum sırasında kadınlara yardım eden bir tanrı olarak bilinmektedir ve ziyaretçileri sağaltım yöntemi ile iyileştirdiği düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.162). Buna dayanarak yapının, ziyaretçilerin tedavi olmak için uyudukları mekan olarak kullanılmış olabileceği, fakat altlığın sunak olamayacak kadar özensiz bir taş örgüsüne sahip olduğu düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.32). Ayrıca yapıda bu amaca hizmet edecek herhangi bir su tesisat sistemine rastlanmamıştır. Yapının işlevini kesin olarak belirlemek için yeterli kanıt bulunmamaktadır. Cook ve Plommer (1966, s.32), yapının tapınak çalışanlarına hizmet veren bir “yemek odası” olduğu fikri üzerinde durmaktadır.

Güneydeki evi diğerlerinden ayıran özellik ise doğu duvarında yer alan konuşmacı kürsüsüdür. Tapınak cella'sında bulunan daha erken döneme ait tapınak kalıntılarında da benzer bir düzenleme ile karşılaşılmaktadır. Burada da dar bir odanın arka duvarının önünde aynı genişlikte bir kürsü ve kürsünün önünde orantısız bir kapı boşluğu yer almaktadır. Bu yapı içinde herhangi bir etkinlik yapılamayacak kadar küçüktür. Yapının işçiliği çok ince yapılmış olmasına rağmen eşiğinin iç yüzü kaba bırakılmış ya da bitirilmemiştir. Cook ve Plommer (1966, s.32), tapınağın

⁸ Bu kült bölgesinde şarabın yasak olduğu bilinmektedir. Kazı alanında sadece bir adet amphora bulunmuştur. Cook ve Plommer'e(1966, s.32) göre bu yasak sürekliliğini düzenli bir şekilde devam ettirmiştir.

cella'sının altındaki erken dönem tapınağının kutsal nesneleri sergilemek amaçlı kullanılmış olabileceğini ve güneydeki doğu evinin de erken dönem tapınağının ardılı olarak, tapınakta gerekli olmayan kutsal nesnelerin sergilendiği kutsal bir oda olarak kullanılmış olabileceğini ileri sürmektedir.

Doğu evleri arasında kalan 2,50m'lik geçidin üzerinde herhangi bir çatı örtüsü izine rastlanmamıştır. Tapınağı üç yandan çevreleyen duvarlar, geçidin batı ucunda tapınak platformuna geçiş olanağı verecek şekilde inşa edilmiştir. Güneydeki Doğu Evi'nin doğu duvarının 30cm arkasında yer alan duvar veya basamak geçidi doğudan sınırlamaktadır.

4.4.3.3. Tiyatro

Kutsal alanın güneybatı bölümünde yer alan tiyatronun kesin ölçüleri bilinmemektedir. Spratt, tiyatronun çapının tahminen 18m olduğunu söyler, fakat Cook ve Plommer bu fikre katılmamaktadır. 1959 yılında, Cook tarafından yürütülen kazılar sonucunda, yedi basamaktan oluşan bir merdiven sırası ortaya çıkarılmıştır. Oturma sıraları arasında iki basamağa sahip olan merdivenin genişliği 75-80cm'dir. Küçük taşlar üzerine oturtulmuş, işlenmemiş kireç taşlarından oluşan oturma sıralarının yükseklikleri 35cm, genişlikleri ise 90cm'dir. Kazı çalışmaları sonucunda diazomaya rastlanmamıştır. On altı ile yirmi arasında oturma sırasına sahip olan tiyatronun yaklaşık 5000 kişilik olduğu ve gerektiğinde cavea arkasındaki alanlarında oturma alanları olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.15 vd.).

4.4.3.4. “c”, “d”, ve “e” Yapıları

Tiyatronun güney yamacında, tiyatro ile “c” yapısı arasında, tapınak platformunun kuzeydoğusunda ve güney yamacında yer alan bir çok ev kalıntısına rastlanmıştır. Çoğunlukla tapınak ve tiyatro çevresinde inşa edilmiş bu evlerin kutsal alana hizmet eden personelin, resmi ziyaretçilerin ve hastaların ihtiyaçları için kullanıldığı düşünülmektedir. “e” yapısı haricindekiler henüz araştırılmamıştır. “c” yapısının yaklaşık 23m uzunluğunda olduğu düşünülmektedir. Kısa kenarları 4,5m, uzun kenarları 10m uzunluğunda olan dikdörtgen planlı “e” yapısının birbirine eşit iki odaya sahip olduğu düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.17). Yapının işlevi kesin olarak bilinmemekle birlikte tapınağa hizmet eden bir yapı olduğu düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.18). Yapının inşaat tekniğinin Doğu

Evleri ile benzerlik göstermesi bu düşünceyi desteklemektedir. “d” yapısı diğerlerinden daha farklıdır. Bir çok işlenmiş taş ve bir sütun tamburundan oluşan duvar örgüsü genele göre daha bağımsız ve farklıdır. Spratt, araştırma sonuçlarında yamaçlarda yer alan bir çok arı kovanında bahsetmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.13). Bu yapının da bir grup arı kovanını korumak için etraflarını saran bir duvar olduğu düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.17 vd.).

4.4.3.5. Sarnıçlar

Zirvede yer alan sarnıçlardan iki tanesi günümüze ulaşmıştır. Bunlar 5m kenar ölçülerine sahip kare planlı yapılardır. Çevresindeki içleri taş dolmuş kuyular bu alanda başka sarnıçların da olduğunu göstermektedir. Kutsal alanda düzenlenen törenler sırasında, ziyaretçilerin su ihtiyacının buradan sağlandığı düşünülmektedir.

4.4.4. Tarihlendirme

Hemithea Tapınağı’nın cella’sında yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan kalıntılar en erken M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenmektedir. Naikosun hangi tarihte yapıldığına dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Duvar işçiliğini göz önüne alınarak naikosun M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısından önce yapıldığı düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.43).

Kutsal alanda Arkaik Döneme ait ev kalıntılarına rastlanmıştır. Naikos üzerine inşa edilen Hemithea Tapınağı ise M.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Rodos hakimiyetinde mermer ile yenilenen tapınağa daha geniş alan sağlamak amacıyla kutsal yol ile birlikte tapınak platformu inşa edilmiştir. Doğu Evleri, tiyatro ve çevredeki diğer yapılarında bu döneme ait olduğu, Hemithea Tapınağı’nı çevreleyen duvarların ise Doğu Evleri’nden sonra yapıldığı düşünülmektedir (Cook ve Plommer, 1966, s.167).

M.Ö. 2. yüzyıldan sonra kutsal alan önemini yitirmeye başlamıştır. Rodos’un eski gücünü yitirmesinin de bu düşüşün nedenlerinden biri olduğu düşünülmektedir. Arazi genişlemeye uygun olmadığından, kutsal alanın şenlik için daha uygun koşullara sahip başka bir yere taşınmış olabileceği düşünülmektedir (Tugay, 1997, s.966).

4.5. Kıran Gölü Kutsal Alanı (Şekil B.36-B.41)

4.5.1. Kült

Kültün içeriğine ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

4.5.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Kıran Gölü kutsal alanı Marmaris'in güneybatısında, Bozburun Yarımadası'nın güneyinde yer almaktadır. Batısında Syme Adası, güneyinde Loryma ve Rodos Adası, doğusunda Asar Dağı ve yine doğusunda kıstak üzerinde Kasara ve onun yakınındaki Phoinix başlıca antik merkezlerdir. Kutsal alanın bulunduğu dağlık alan ortalama 300-400m yüksekliğe sahiptir. Çevresindeki en yüksek tepe 520m'lik Karayüksek Dağı'dır. Bozburun Yarımadası'nın güney bölümü kuzeyine oranla akarsu ve bitki örtüsü açısından daha fakirdir. Sarp bir arazi yapısına sahiptir ve küçük düzlükler arazinin bu sarplığını yer yer kesmektedir. Kutsal alanın kalıntıları böyle bir düzlüğün batı bölümünde yer almaktadır. Kutsal alana, Loryma kentinden ya da Hıdırlık Limanı ve yerleşmesinden 1.5 saatlik tırmanışla ulaşılabilir.

Kalıntılar düz bir alanda, 30m çapındaki kuru bir gölün çevresinde yer almaktadır. Yapıların konumu itibari ile yerleşim planlanırken gölün merkez olarak alındığı düşünülmektedir. Tiyatro, gölün batısında, kutsal alanın doğal batı sınırını oluşturan kayalık tepenin eteğindedir. Tapınak, gölün kuzeyinde, tiyatronun 18m kadar doğusunda yer almaktadır. Sunak ise, tapınağın 2.20m kadar doğusundadır. Gölün kuzeyinde ve tapınağın güneybatısında "1 numaralı yapı" yer almaktadır. Gölün doğusunda "2 numaralı yapı", güneybatısında "3 numaralı yapı" yer almaktadır.⁹ Kutsal alanın kuzeyinde "Z1" olarak adlandırılan bir tarımsal birimin kalıntıları bulunmuştur.¹⁰ Kıran Gölü kutsal alanının güneyinde sıralı çokgen bloklardan oluşan duvar kalıntıları yer almaktadır. Bu duvar ve duvarın güneydoğusundaki yamaç üzerindeki yapı kalıntıları, kutsal alanın güney sınırı sayılabilir (Saner ve Kuban, 2000, s.288). Duvarın hemen bitişiğinde "Z2" olarak adlandırılan bir tarımsal birim daha bulunmuştur. 3 numaralı yapının 10m güneyinde planda "T" olarak gösterilen bir kaya kütlesi bulunmaktadır. Asar Dağı yönüne doğru devam eden yolda mezarlar bulunmuştur. Kutsal alanın yakınından başlayıp Hıdırlık'ta denize ulaşan bir patika

⁹ Bu yapılar planda 1, 2, ve 3 olarak gösterilmektedir. Burada araştırma yapan T. Saner ve Z. Kuban bu yapıları bu isimle adlandırmışlardır.

¹⁰ Bu bölümde geçen Z1, Z2 ve T adlandırılmaları Saner ve Kuban tarafından yapılmıştır.

mevcuttur. Bu hat üzerinde tarımsal işlikler ve basamaklı kaideli bir mezar, yaklaşık olarak yolun yarısına isabet eden bir yerde de bir sarnıç bulunmuştur [Şekil B.36, Şekil B.37].

Kıran Gölü kutsal alanı yakın çevresinde yer alan ve 4. yüzyıla ait iki önemli kutsal alanla karşılaştırıldığında bazı benzerlikler ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki Kastabos Hemithea kutsal alanıdır. Burada, kültle ilgili işlevler taşıyan küçük yapılar ve yamaca inşa edilmiş bir tiyatro bulunmaktadır. Rodos'ta, Kamiros'un bölgesi içinde yer alan Apollon Erethimios kutsal alanında da küçük bir tiyatro ve Dor düzeninde bir tapınak ortaya çıkarılmıştır. Tarihleri birbirine yakın bu iki merkez, kapladıkları alan, birer küçük tiyatronun bulunması, yapıların yerleştirilmesinde izlenen tutum açısından Kıran Gölü ile benzerlik göstermektedir (Kuban ve Saner, 1997, s.439).

Kıran Gölü kutsal alanı, Rodos Karşıyakası'nın yerleşmeleri arasında nitelikte önemli bir siyasal ve dinsel toplanma mekanıdır. Bu özelliği ile Anadolu'da yer alan Priene'ye bağlı Panionion Poseidon kutsal alanı ile karşılaştırılabilir (Saner ve Kuban, 2000, s.289).

4.5.3. Yapılar

4.5.3.1. Tapınak

Tapınak, kutsal alanın bulunduğu düzlükteki tek yükselti olan kayalığın üzerindedir. Yapının doğu kısmı kayaya oturmaktadır; batı kısmı ise doldurulmuş bir alan üzerine inşa edilmiştir. Tapınağın ölçüleri yaklaşık olarak 7,40x29m'dir, dolayısıyla bir Hekatompedos olarak tasarlanmıştır. Sütunsuz dar, uzun bir naosu ve alçak duvar kaidesi bulunmaktadır. Bu verilere göre Kıran Gölü tapınağının mimarisi, Hellenistik Dönemle birlikte İyonya'da yaygınlaşan Kykladlar mimarisine yakın bir çizgi çizmektedir (Kuban ve Saner, 1997, s.436 vd.), [Şekil B.38].

4.5.3.2. Sunak

Tapınağın ortasından geçen simetri eksenini üzerinde, tapınağın 2,20m kadar doğusunda yer almaktadır. Sunağın iki basamağı korunmuş durumdadır. İlk basamağın dış kenar ölçüleri 5,20x7,40m, ikinci basamağın dış kenar ölçüleri ise 3,40x6,20m'dir (Kuban ve Saner, 1997, s.437), [Şekil B.39].

4.5.3.3. Tiyatro

Tiyatro, kutsal alanı batıdan sınırlayan kayalık tepenin eteğinde, doğuya yönlendirilerek inşa edilmiştir. Yarım daireyi aşan bir aşan bir plana sahip olan tiyatrodan analemmanın dış köşeleri arası 32m, dairenin çapı ise 34m'dir. Cavea duvarı yaklaşık 1.00m kalınlığında bir istinat duvarı niteliğindedir. Cavea duvarı ve kuzey analemmanın, yer yer 1,50-2,00m yükseklikte korunmuş durumdadır. Ayrıca 38-40cm yükseklikte profilsiz oturma sıraları bulunmuştur. Sahne olarak değerlendirilebilecek herhangi bir mimari yapı bulunamamıştır (Kuban ve Saner, 1997, s.435 vd.), [Şekil B.40].

4.5.3.4. 1 Numaralı Yapı

Bu yapının işlevi kesin olarak belirlenememiştir. 12,06x9,00m ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir [Şekil B.41]. Batı duvarında bulunan kapı ve pencere açıklıkları bir simetri içindedir. 114cm'lik bir kapı ve iki yanında 80cm'lik birer pencere bulunmaktadır. Bu cephe düzeni ve boyutları açısından Labraynda Zeus kutsal alanındaki Andron C ile –pronaosu hariç- benzerlik göstermektedir (Kuban ve Saner, 2002, s.203 vd.). Yapının, kutsal alan içindeki konumu ve tapınağa yakınlığı bu düşüncüyü desteklemektedir.

4.5.3.5. 2 Numaralı Yapı

Yapı dikdörtgen bir plana sahiptir. Bu yapıda da batı duvarında bir kapı açıklığı bulunmuştur. Yapının işlevi kesin olarak bilinmemektedir.

4.5.3.6. 3 Numaralı Yapı

Yapı dar ve uzun, 19,20x4,00m ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapının göle bakan doğu cephesinde üç kapı açıklığı bulunmuştur. Yapıda her birinin içine beş klinenin sığabileceği üç oda bulunmaktadır. Bu tür yan yana dizilen mekanların oluşturduğu gruplar, Labraynda ve Korinth'te "hestiatorion", yani şölen mekanları olarak yorumlanmaktadır. Bu yapının işlevi kesin olarak bilinmemekle birlikte konumu ve planı açısından bir hestiatorion olma olasılığı dile getirilmektedir (Kuban ve Saner, 2002, s.204).

4.5.3.7. Z1 ve Z2 Yapıları

Bu yapılar içlerinde pres taban taşları bulunan zeytinyağı ve/veya şarap üretim işlikleridir. Kutsal alana yakınlıklarından ve yakın çevresinde kentsel açıdan yaygın bir yerleşme bulunmadığından bu yapıların Kıran Gölü ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Dar bir alanda çok sayıda işliğin kurulması, bölgede yoğun olarak üretim yapıldığını göstermektedir (Saner ve Kuban, 2000, s.289).

Araştırmaları sırasında kutsal alan çevresinde birçok mezar veya mezar grubu tespit eden Saner ve Kuban, bu mezarların, kutsal alanı ve içinde işliklerin de yer aldığı tarımsal yapıları kullananlarla ilişkili olduğunu düşünülmektedir. Kutsal alanın yakın çevresinde kentsel anlamda bir yerleşmenin bulunmaması bu görüşü desteklemektedir (Saner ve Kuban, 2000, s.289).

4.5.3.8. T Kaya Kütlesi

Bu bölgede araştırma yapan Kuban ve Saner, 3 numaralı yapının 10m güneyinde bulunan bu kaya kütesinin üzerinde 20cm çapında bir dairenin çember çizgisini tespit etmişlerdir. Bu iz ve ortasındaki dikdörtgen oyuğun, silindirik gövdeli bir stelin oturması için işlenmiş olduğu düşünülmektedir (Kuban ve Saner, 2002, s.205). Kayanın, kutsal alandaki yerleşimin hemen bitiminde yer alması açısından, buraya dikilen stelin kutsal alana ait bir sınır yazıtı olabileceği önerilmektedir (Kuban ve Saner, 2002, s.205).

4.5.4. Tarihlendirme

Seramik buluntular açısından ele alındığında Kıran Gölü kutsal alanının varlığı M.Ö. 5. yüzyıla kadar izlenebilmektedir. Fakat tapınağın Hekatompedos olarak tasarlanmış olması bu tarihlenmenin Arkaik Dönem öncesine, M.Ö. 8. veya M.Ö. 7. yüzyıllara kadar ulaşabileceğini düşündürmektedir. M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında kutsal alanın çevresinde mezar yapıları yer almaya başlamıştır. M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren kutsal alan, Tiyatro, 1, 2, ve 3 numaralı yapıların inşaatı ile genişletilmiş ve işlevini geniş anlamda Hellenistik Dönem içinde sürdürmeye devam ettirmiştir (Saner ve Kuban, 2000, s.289).

4.6. Labraynda Zeus Kutsal Alanı (Şekil B.42-B.69)

4.6.1. Kült

Çift balta, Zeus dışında başka tanrıların da kutsal simgesi olmasına karşın, Karya bölgesinde Zeus'un kutsal simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Karya'nın gümüş satrap sikkeleri üzerinde yer alan tanrı figürü sağ elinde çift balta, sol elinde asasını taşımaktadır. Herodotos (1991, s.282, V, 119), Labraynda'daki Zeus'a adanmış tapınağı, çınar ağaçlarıyla kaplı büyük kutsal ormanın ortasındaki "Ordular Tanrısı Zeus'un Tapınağı" olarak tanımlamakta ve bu tanrıyı sadece Karyalıların tanıdığını söylemektedir. Strabon (2000, s.232, XIV, II, 23) Mylasa'lıların iki tapınağından birinin Zeus Labraundos'a ait olduğunu ve altmış stadia uzunluğundaki kutsal yolun da tanrı için yapılan tören alayının yürüdüğü yol olduğunu söylemektedir. Zeus Labraundos, yıldırım gönderen ve özellikle de savaşçı kimliğe sahip bir tanrıdır. Bryon adlı bir gezgin kahinin Zeus Labraundos'a sunmuş olduğu adak yazıtına göre, tanrının Kahin-Tanrı işlevine de sahip olabileceği ve kehanet için kutsal balıkları kullandığı öne sürülmektedir (Şahin, 2001, s.90). Labraynda'daki Zeus Tapınağı'nda bir havuz olduğu ve havuzun içinde altın kolye ve küpelerle süslü balıkların bulunduğu düşünülmektedir (Bean, 2000, s.52; Şahin, 2001, s.90).

Labraynda'da Zeus Labraundos adına yıllık kutlanan şenlikler düzenlenmektedir. Satrap İdrieus döneminde başlatılan ve beş gün süren bu şenliklerin Roma Döneminde de devam ettiği yazıtlardan bilinmektedir (Şahin, 2001, s.90; Crampa, 1972, no:53, 54).

4.6.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Labraynda Zeus kutsal alanı, Karya bölgesinin iç kısımlarında, akarsu ve bitki örtüsü yönünden zengin bir alanda yer almaktadır. Güneyinde Mylasa, kuzeyinde Alinda, doğusunda Lagina, batısında Olymos ve Euromos, yakın çevredeki başlıca merkezlerdir. Kuzey-güney yönünde dik eğimli geniş bir arazi üzerine kurulan kutsal alan, güneyindeki Mylasa kentine, kesme taş döşemeli kutsal bir yol ile bağlanmaktadır. Yapıların yerleştiği alanın kuzeyinde, batısında ve güneybatısında eğim artmaktadır. Arazinin eğimli yapısı inşaatlar için teraslamalar yapılmasını gerektirmiştir. Teraslamalar doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Doğal teraslar genişletilmiş ve istinat duvarları ile desteklenmiştir. Teraslar arasında geçiş için geniş merdivenler ve rampalar inşa edilmiştir. En yüksek teras ile en alçak teras arasındaki

kot farkı yaklaşık 30m'dir. Yapılar farklı kotlarda inşa edilmiştir. Aralarında Zeus Tapınağı'nın da bulunduğu ana yapı topluluğu, arazinin en yüksek bölgesi olan batı bölümünde yer almaktadır [Şekil B.42, Şekil B.43].

Labraynda Zeus kutsal alanı, belli bir mimari düzen gösteren ve arazi şekillerine uyumlu bir yerleşim şemasına sahiptir ve geniş bir alanda beş ana teras üzerine kurulmuştur. Geniş teraslar, terasları destekleyen istinat duvarları ve teraslar arasındaki rampa ve merdivenler mimari düzenlemenin ana hatlarını oluşturmaktadır. Terasların doğu-batı yönünde uzanması, yapıların yerleşim şemalarının da bu yönde olmasında en büyük etkenlerden biridir. Labraynda Zeus kutsal alanına, Mylasa'dan başlayan ve 8m genişliğinde olan Kutsal Yol ile ulaşılmaktadır. Kutsal alana giriş yerleşimin güneydoğusunda, en düşük kottaki terasta yer alan Doğu ve Güney Propylon'lardandır. Güney Propylon'un doğusunda, Dor Evi ve Doğu Hamamı yer almaktadır. Bu yapıların doğusunda ve Doğu Propylon'un güneyinde Doğu Kilise yer almaktadır. Propylon bölgesi kuzeyde, dört geniş geçitle uzun odalara açılan bir duvarla sınırlanır. Bu yapı, doğuda ve daha üst seviyede yer alan altı odalı, stoalı yapının bir parçasıdır. Bu bölge planda "Alan W" olarak adlandırılmıştır.¹¹ Propylon terası güneyden yüksek bir istinat duvarı ile sınırlanmaktadır. Terasın batısında, Doğu Propylon'u karşılayan 12m genişliğindeki merdivenlerle bir üst teras kotuna çıkılmaktadır. Bu terasın batı ucunda Andron C ve onun güneyinde Güney Hamamı yer almaktadır. Aynı terasın batı uzantısında Batı Stoa bulunmaktadır. Andron C'nin kuzeyinde kalan bir üst terasta ise Andron B ve iki yan odası (annex) yer almaktadır. Andron B'nin doğusunda bulunan geniş teras güneyde, geniş merdivenlere kadar uzayan bir teras duvarı ile sınırlanmaktadır. Kuzey sınırını ise ortasında üç sütunlu bir çeşme yapısı bulunan yüksek bir teras duvarı belirlemektedir. Alan W ise bu terasın doğu sınırını oluşturmaktadır. Andron B'nin yan odalarının yanındaki kısa merdiven ile Teras Evlerinin bulunduğu terasa çıkılmaktadır. Bu terasın batısında Teras Evi I ve II, doğusunda da Çeşme Evi ve terası yer almaktadır. Bu yapıların kuzeyinde, yerleşimin en yüksek kotuna sahip olan batı terasında Zeus Tapınağı ve Doğu Tapınak Terası yer almaktadır. Yerleşimin tümüne hakim olan bu noktada inşa edilen Zeus Tapınağı'nın batısında Oikoi ile onun güneyindeki Andron A yer

¹¹ Pontus Hellström'ün 1988'de yaptığı kazı sonucunda burada yeni bir yapı ortaya çıkarılmıştır ve buradaki yapıların işlevi açısından yeni tezler gelişmiştir. Bu nedenlerle Hellström(1990, s.342), daha önce "Palace" olarak anılan bu bölgeyi "W Alanı" olarak adlandırmıştır. Yapıların işlevi, yapılar bölümünde detaylı olarak anlatılmaktadır.

almaktadır. Yaklaşık 30x20m ölçülerindeki Doğu Tapınak Terası'nı kuzeyde Kuzey Stoa, doğuda da Doğu Evi sınırlamaktadır. Zeus Tapınağı'nın kuzeyindeki eğimli arazide büyük bir mezar yapısı yer almaktadır. Ayrıca Kutsal Yol boyunca çeşitli mezar yapıları bulunmuştur. Kutsal alanın 200m batısında, bir stadion bulunmaktadır.

4.6.3. Yapılar

4.6.3.1. Zeus Tapınağı

Doğu-batı ekseninde yerleştirilmiş olan Zeus Tapınağı, iki yapım evresine sahiptir. İlk yapı, iç ölçüleri 6,00x6,10m olan bir cella'sı ve doğusunda anteler arasında iki sütuna sahip bir pronaosu bulunan 8,06x11,26m boyutlarında, in antis planlı bir tapınaktır. Tapınak, gnays taşından yapılmıştır ve dış duvarları 1,15m kalınlığındadır. İkinci yapım evresinde eski tapınağın duvarları korunmuş ve tapınak İyon düzeninde bir peripteros çevrilmiştir. Bu evrede tapınak terası güneye doğru genişletilmiş, cella'nın kuzey ve güney duvarlarının kalınlığı 73cm'ye düşürülmüş ve duvarlar mermer bloklarla kaplanmıştır. Ayrıca cella'nın batı duvarına iki kısa ante ve iki sütunlu dar bir opisthodomos eklenmiştir. Tapınağın kısa kenarı altı, uzun kenarı ise sekiz İyon sütunu ile çevrelenmiş ve üç basamaklı bir krepis eklenmiştir. Stilobat boyutları 13,87x18,71m olan ve krepis basamakları, taban döşemesi, sütunları ve çatısı mermerden yapılmış olan bu İyon düzenindeki peripteros tapınağın, arşitravındaki yazıttan İdrieus tarafından adandığı anlaşılmıştır [Şekil B.44, Şekil B.45, Şekil B.46].

4.6.3.2. Kuzey Stoa

Kuzey stoa, Zeus Tapınağı'nın kuzeydoğu köşesinden başlar, doğuya doğru devam eder ve Doğu Evi'nde son bulur. Yaklaşık 28m uzunluğundaki yapı, Korint düzenindedir. Tapınak terasını kuzeyden sınırlamaktadır. Stoa'nın doğu ucunda sonradan eklenen yarım daire biçiminde bir eksedra bulunmaktadır.

4.6.3.3. Doğu Evi

Doğu Evi, Doğu Tapınak Terası'nın kuzeydoğu sınırını oluşturmaktadır. Bu yapının sadece iki odasında kazı çalışmaları yapılmıştır. Westholm (1963, s.106), bu yapının, ilk dönemlerde tapınak terasına giriş yapısı (propylon) olabileceğini fakat yapının

doğusunda bir sıra odanın daha bulunmasının bu görüşle çeliştiğini düşünmektedir. Yapının işlevi hakkında kesin bir bilgi yoktur.

4.6.3.4. Andronlar

Labraynda Zeus kutsal alanında yer alan andronların, işlev olarak dinsel tören günlerinde, şenlik vb. toplantılarda, yüksek kademede görev alan kişilerin girebildiği, kült yemeklerinin yendiği, hestiatorion olarak adlandırılan, resmi ziyafet mekanları olduğu düşünülmektedir (Hellström, 1989, s.99 vd.), (Bkz. Bölüm 3.2.5.).

Andron A

Andron A, 12,26x22,13m boyutlarında, in antis planlı bir yapıdır. Bulunan yazıttan yapının İdrieus tarafından Zeus Labraundos'a adandığı anlaşılmıştır (Crampa, 1972, s.11 vd.). Doğuya yönlendirilmiştir. Yapı, kareye yakın dikdörtgen bir cella'ya sahiptir ve cella'sının içinde, duvarlar boyunca uzanan ve kült yemekleri sırasında oturulan alçak bir platformun kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Cella'nın batı duvarında zeminden 2,27m yükseklikte, yaklaşık olarak 4,85m genişlik ve 1,35m derinliğe sahip bir niş bulunmaktadır. Bu nişte, İdrieus'un, kız kardeşi ve karısı Ada'nın ve Zeus'un heykellerinin durduğu düşünülmektedir (Hellström, 1997, s.1086). Cella'nın güney ve kuzey duvarlarında üç, pronaosun güney ve kuzey duvarlarında birer tane geniş pencere açıklığı vardır. Binanın orta eksenine göre yerleştirilmiş kapının iki yanında da pencereler bulunmaktadır. Pronaos cephesi mermer bloklardan inşa edilen yapının, İyon düzeninde sütunları ve Dor düzeninde saçaklığı bulunmaktadır [Şekil B.47, Şekil B.48].

Andron B

Andron A ile benzer özellikler taşımaktadır. Doğuya yönlendirilmiş olan yapı, 11,76x20,87m boyutlarında, in antis planlıdır. Bulunan yazıttan yapının Maussollos tarafından Zeus Labraundos'a adandığı anlaşılmıştır (Crampa, 1972, s.9 vd.). Yapının kapısı orta eksen üzerine yerleştirilmiştir ve iki yanında pencere açıklıkları bulunmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen bir cella'sı ve cella'nın batı duvarında zeminden 2,5m yükseklikte, 4,77m genişlik ve 1,35m derinliğe sahip bir nişi vardır. İçinde Maussollos'un, kız kardeşi ve karısı Artemisia'nın ve Zeus'un heykellerinin durduğu düşünülmektedir (Hellström, 1997, s.1085).

Andron B'nin Andron A'dan farkı, kuzey duvarında pencere açıklığının bulunmamasıdır. Bunun yerine kuzey duvarına bitişik birbirinden bağımsız girişlere sahip iki küçük odaya sahiptir. Yapının tüm duvarları gnays taşından, pronaos cephesi ise mermer bloklardan yapılmıştır. Pronaosundaki İyon düzenindeki sütunların ve antelerin üzerinde Dor düzeninde saçaklılığı bulunmaktadır. Bu özelliği ile yapı, İyon sütunlu, Dor saçaklıklılı yapıların en erken örneğidir.

Bu yapının resmi ziyafet mekanı olduğu ve kuzeyindeki küçük odaların da servis mekanları olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Burada bulunan amfora kulpları ve Megara kaseleri bu düşünceyi desteklemektedir (Hellström, 1989, s.102), [Şekil B.49, Şekil B.50].

Andron C

Andron A ve B ile benzer mimari özellikleri taşımaktadır. Duvarları mermerle kaplanmamış olan Andron C, diğerlerine göre daha sade bir yapıdır. Diğerleri gibi doğu-batı yönünde inşa edilmiştir. İki sütunlu bir pronaosu ve kareye yakın dikdörtgen planlı bir cella'sı vardır. Pronaosun güney duvarında bir, cella'nın güney duvarında iki pencere açıklığına sahiptir. Batı duvarında Andron A ve B'deki gibi bir nişi yoktur. Kuzey duvarı da, Andron B gibi penceresizdir. Andron B ile Andron C'yi 2,60m genişliğinde bir geçit birbirinden ayırmaktadır. Buna benzer diğer bir geçit ise Andron C'nin batı duvarının önünden Andron B'ye, kuzeye doğru ilerler. Geçidin batısında ise yüksek bir istinat duvarı bulunmaktadır [Şekil B.51].

4.6.3.5. Oikoi

Arşitravındaki yazıttan yapının Oikoi olduğu ve İdrieus tarafından Zeus Labraundos'a adandığı anlaşılmıştır (Crampa, 1972, s.14 vd.). Doğuya yönlendirilmiş kareye yakın bir plana sahip olan Oikoi, dört adet Dor sütununun oluşturduğu bir ön mekanın arkasında yer alan farklı boyutlarda iki kare odaya sahiptir. Güneyindeki büyük oda, 6,11-6,17m genişliğinde, 6,27-6,28m yüksekliğindedir. Kuzeydeki küçük oda ise 4,54-4,57m genişliğinde, 4,69-4,73m yüksekliğindedir. Odalara giriş, odaların orta eksenindedir. Yapı daha geç dönemlerde değişikliğe uğramıştır. Büyük odasının yıkılan çatısı kubbeli olarak tekrar inşa edilmiş ve kiremitle kaplanmıştır. Çatı, odanın köşelerine konan payandalarla desteklenmiştir. Küçük odanın batı duvarına mermer bir sunak yerleştirilmiştir.

Bu yapının işlevi tartışılmalıdır. Hellström (1989, s.104), Oikoi yapısının büyük olasılıkla rahiplere hizmet ettiğini ve bu mekana sadece krallar, yöneticiler, rahipler gibi yüksek kademedeki görev alan kişilerin alındığını, halkın ise açık alanlarda, çadır veya tentelerin altında kült yemeklerini yediklerini ifade etmektedir. Ayrıca Oikoi'nin, kutsal alana ait kutsal nesnelerin saklandığı, rahibin ve kült yemeklerinin hazırlık mekanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Hellström, 1997, s.1086), (Bkz. Bölüm 3.2.5.), [Şekil B.52, Şekil B.53].

4.6.3.6. Teras Evi I ve Teras Evi II

Bu yapılar hakkında çok fazla şey bilinmemektedir. Hekatomnoslar'ın kutsal alanda yaptıkları değişiklikler sırasında Teras Evi I yıkılmıştır. İdrieus'un tapınak terasını genişletmesi ile birlikte, Teras Evi I'in batısına Teras Evi II yapılmıştır. Teras Evi II'nin dört odası ve bu odaların önünde bir ön mekanı bulunmaktadır. Tapınağın üzerinde bulunduğu teras aynı zamanda Ters Evi II'nin çatı terasını oluşturmaktadır. Bu yapıların depo olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Teras Evi II'nin ömrü kısa sürmüştür, içi moloz ve kumla doldurulmuş, giriş kapısı ve pencereler kapatılmıştır. Bunun sebebi tapınak terasının yapının çatısında oluşturduğu ağır yükü, yapının duvarlarının taşıyamaması olduğu düşünülmektedir (Westholm, 1963, s.90), [Şekil B.54].

4.6.3.7. Batı Stoa

Andron A'nın güneyinde, Andron B ve C'nin batısında kalan dik eğimli geniş alan güneyden batı stoa sınırlamaktadır. Andron C ve batısında kalan bu teraslamalar aynı kotta ve birbiri ile bağlantılıdır.

4.6.3.8. Çeşme Evi ve Terası

Buradaki teras duvarı Andron B'nin doğusundaki açık alanı kuzeyden sınırlamaktadır. Teras duvarının ortasında kuyu ya da çeşme evi bulunmaktadır (Bean, 2000, s.51). Doğu Tapınak Terası'nın güneyinde kalan bu geniş alanın iki yapım evresi geçirdiği düşünülmektedir (Westholm, 1963, s.93 vd.). Yapının kuzey bölümü ilk yapım evresine aittir. Doğu Tapınak Terası'nın güneyinde kalan bu teras ve stoa İdreus Dönemine aittir. İkinci evre olan Roma Döneminde ise bu terasın güneyinde kalan alan genişletilmiş ve ortasında üç sütunlu kuyu ya da çeşme evi bulunan bir teras duvarı yapılmıştır. Çeşme Evi'nin ve terasının bu alana yerleşimi ve

Andron B'nin kuzeydoğusundaki bu kota çıkışı sağlayan merdivenler bu düşünceyi desteklemektedir. İdrieus Döneminde, bu merdivenlerin İdrieus'un yaptığı teras duvarına kadar dayandığının izleri bulunmaktadır. Bu dönemde merdiven 8m genişliğe sahiptir. Roma Döneminde genişletilen terasa girişi sağlamak için merdivenlerin genişliği 5m'ye düşürülmüştür (Westholm, 1963, s.93 vd.), [Şekil B.55, Şekil B.56, Şekil B.57].

4.6.3.9. W Alanı

Bu alanda, 1988'de Pontus Hellström tarafından yapılan kazı sonucunda yeni kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. W Alanı'nın güney bölümünde dört, kuzeydoğu bölümünde 5 oda bulunmaktadır Güney bölümü propylonların bulunduğu terasa bakmaktadır. Bu odalara propylonların bulunduğu teras kotundan girilmektedir. Odaların hepsinin ayrı girişleri vardır. Odaların kuzey duvarları ise oldukça eğimli bir araziye oturmaktadır. Hellström'ün çalışmaları sonucunda bu odaların kuzeydoğusunda, güneyden kuzeye doğru uzanan bir oda sırası daha ortaya çıkarılmıştır. Bu odaların eskiz çizimleri daha önceden Laumonier tarafından da yapılmıştır.¹² Bu odalar batıya bakan bir stoanın doğu kenarını oluşturmaktadır. Hellström'ün kazısı sonucu ortaya çıkarılan stilobat kalıntıları bu düşünceyi desteklemektedir (Hellström, 1990, s.343). Hellström (1990, s.343), bu alanda beş oda ortaya çıkartmıştır ve güneyde altıncı bir oda olabileceğini ileri sürmektedir. Odalar, kare planlıdır ve kenar ölçüleri 6,30m'dir. Odaların girişlerinin her iki yanında pencere açıklıkları vardır. Odaların kapıları asimetrik yerleştirilmiştir. Bütün bu veriler W Alanı'ndaki yapıların da kült yemeklerinin yendiği, törensel mekanlardan biri olabileceğine işaret etmektedir (Hellström, 1990, s.343). Her oda, içine 1,80x0,90m boyutlarında 11 kline alabilecek büyüklüktedir. Hellström'ün "Doğu Stoa" olarak adlandırdığı, odaların önündeki stoa, Dor düzeninde ve 43m uzunluktadır. Stoanın anteleri arasında on yedi sütunu ya da uçları açık bırakılmış ise on dokuz sütunu olabileceği düşünülmektedir (Hellström, 1992, s.157), [Şekil B.58].

4.6.3.10. Doğu ve Güney Propylon

Kutsal alanın alt seviyesindeki doğu terasında bulunan bu yapılar, 15km uzunluğundaki taş döşemeli kutsal yolun kutsal alana ulaştığı yerde inşa edilmiştir. Mylasa mermerinden inşa edilmiş, her iki cephesinde üçgen alınlıkları bulunan, İyon

¹² A. Laumonier, *BCH* 60, 1936, pl. 36.

düzeninde cepheleri olan yapıların plan şemaları birbirine çok yakındır. 10,62x13,08m ölçülerindeki Güney Propylon'un arşitravında İdrieus'a ait bir yazıt bulunmuştur. Doğu Propylon'da da buna benzer bir yazıt olduğu düşünülmektedir (Hellström, 1997, s.1085). Birbirlerine 25m uzaklıkta olan propylonların birbirine bu kadar yakın yapılmasının nedeni kesin olarak bilinmemektedir. Doğu Propylon'un daha önce yapıldığı ve doğal bir afet sonucu yıkılması üzerine Güney Propylon'un inşa edildiği ve inşaatında kullanılan taşların bir kısmının Doğu Propylon'dan alındığı düşünülmektedir (Westholm,1963, s.97). Ama bununla ilgili kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Doğu Propylon, Güney Propylon'a göre daha yüksekte, orta avlu ile aynı kottadır. Aynı zamanda bir üst kottaki terasa çıkışı sağlayan 12,20m enindeki geniş merdiveni karşılamaktadır. Böylece kutsal yoldan gelen ve Doğu Propylon'dan geçerek kutsal alana giren ziyaretçiler, bir orta avluya ulaşırlar. Aynı kotta bulunan ve giriş eksenini üzerindeki geniş merdivenlerle tapınağa doğru yönlendirilirler [Şekil B.59, Şekil B.60, Şekil B.61, Şekil B.62, Şekil B.63].

4.6.3.11. Dor Evi, Doğu ve Güney Hamamı

Kareye yakın bir planı olan Dor Evi, kuzeye bakmaktadır. Yapının mermer bloklardan inşa edilmiş, 8,21m genişliğinde olan Dor düzenindeki kuzey cephesinde anteler arasında dört Dor sütunu bulunmaktadır. Sütunları yivlendirilmemiş olan bu yapının yapımının yarım kaldığı düşünülmektedir (Hellström, 1997, s.1085). Arşitravındaki yazıta dayanılarak İdrieus tarafından yaptırıldığı ve büyük olasılıkla çeşme yapısı olduğu düşünülmektedir (Hellström, 1997, s.1085). Dor Evi propylon terasındaki en yüksek kottaki yapı olup avlu kotundan 0,50m daha yukardadır. Doğu Propylon ile tam olarak aynı kota sahip olmamasına rağmen arazi eğimine bağlı olarak bu iki yapının kotları birbirine yakınlaşmıştır. Buna dayanarak Westholm (1963, s.98), Dor Evi ile Doğu Propylon'un birbiri ile bağlantılı olabileceği ileri sürer: "Doğu Propylon'dan tapınağa doğru doğu-batı doğrultusunda bir yönlendirme olduğu varsayılırsa, bu yola bakan Doğu Evi, yol ile bağlantılı olabilir." Dor Evi, Roma Döneminde Doğu Hamamı'nın yapımı sırasında yıkılmış ve yeniden düzenlenmiştir. Dor Evi'nin doğu bölümü yıkılarak daha alçak bir kota düşürülmüş ve hamamın hypocaust'u olarak kullanılmıştır. Batı kısmının da kötü bir miktar düşürülerek hamamın tepidarium'u olarak kullanılmıştır. Dor Evi'nin kuzey cephesindeki sütunların sayısı da ikiye düşürülmüştür [Şekil B.64].

Güney Hamamı, Andron C'nin güneyinde, propylon alanın batısında yer almaktadır. Roma Dönemi yapısı olan bu hamam, Andron C yıkıldıktan sonra inşa edilmiştir. Andron C'nin güney duvarındaki pencereler kapatılarak hamamın kuzey duvarı olarak kullanılmıştır. Güney Hamamı, Andron B ve C'nin batısındaki geçidi kapatarak batıya doğru uzanmaktadır. Hamamın inşaatından sonra özgün işlevini yitiren geçidin üzeri bir çatı ile örtülmüştür [Şekil B.65].

4.6.3.12. Doğu Kilisesi

Doğu Hamamı ve Doğu Propylon arasına inşa edilmiştir. Kilisenin inşaatında kullanılan taşların birçoğu çevredeki yapılardan, özellikle de Doğu Hamamı'ndan alınmıştır. Doğu Hamamı yıkıldıktan sonra inşa edildiği için hamamın kuzey duvarı, kilisenin güney duvarını oluşturmaktadır. Kilisenin kuzey duvarı ayrıca Doğu Propylon'un güney duvarı ile bitişiktir [Şekil B.66].

4.6.3.13. Mezar Yapıları

Kutsal yol boyunca birçok mezar yapısı bulunmuştur. Bu mezarların çoğu halka aittir. Mezarlar genel olarak iki tiptedir. Bir bölümü büyük kaya yüzeylerindeki mezar odalarıdır. Diğerleri ise, oyulan kayaların büyük bir taş kapakla kapatıldığı mezarlardır. En büyük mezar yapısı ise tapınak terasının kuzeyinde, 30m yukarısında yamaçta inşa edilmiş olan yapıdır. Bu mezar yapısı, 15,00m uzunluğunda, 6,86m genişliğindedir. Yapının güney duvarının yüksekliği ise 5,20m'dir. Yapı bir ön avlu, arkasında küçük bir oda ve onun arkasında da daha büyük bir oda olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Ön avlunun kapısı, güney duvarın doğu ucundadır. İçteki büyük odaya, dıştaki odadan geçilmektedir. Büyük odada üç, küçük odada iki lahit bulunmaktadır. Her iki odanın da tavanı bindirmeli kubbelerle örtülmüştür. Bu yalancı kubbelerde, taşların alt kısımları yontularak gerçek kubbeyi hatırlatan kavisli bir görünüm elde edilmiştir. Yapıda, ön avluya bakan bir açıklıktan girilen, 1,30m yüksekliğe sahip ikinci bir kat vardır. Bu kat tamamen bitirilmemiştir [Şekil B.67, Şekil B.68].

4.6.3.14. Stadion

İki ucu istinat duvarlarıyla desteklenmiş olan yapı, kutsal alanın 200m batısında yer almaktadır (Vaziyet planında yer almamaktadır). Yarış pistinin başlangıç ve bitiş

blokları günümüzde hala ayaktadır. Ayrıca stadyumun kuzey bölümünde kayaya oyulmuş birkaç dar oturma yeri bulunmuştur.

4.6.4. Tarihlendirme

Labraynda Zeus kutsal alanındaki en eski kalıntılar arkaik evlere aittir. Kalıntılar tapınağın doğu bölümünün ve tapınak terasının altında kalmıştır. Yapılan çalışmalar sırasında tapınak terasında bulunan arkaik sütun başlığı bu düşünceyi desteklemektedir (Thieme, 1993, s.47). Burada bulunan çanak çömlekler, bu dönemi M.Ö. 6 yüzyıla tarihlemektedir (Westholm, 1963, s.105, a.e. s.117).

Tapınak ve terası, Doğu Evi ve Teras Evi I, M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenmektedir (Westholm, 1963, s.106, a.e. s.117).

Kuzey Stoa, tapınağın güneyindeki geniş istinat duvarı, Andron B, yan odaları ile terası ve doğudaki geniş merdivenler Maussollos Dönemine, M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenmektedir (Westholm, 1963, s.106 vd., a.e. s.117).

Tapınak terası İdrieus Döneminde genişletilmiştir. Teras Evi II, Oikoi, Andron A ve güneyindeki teras, Çeşme Evi Stoası, Dor Evi, Doğu ve Güney Propylon, İdrieus Döneminde başlanan ya da bitirilen yapılardır. Bu yapılar da M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenmektedir (Westholm, 1963, s.110 vd., a.e.s.117).

W Alanı'nda ortaya çıkarılan kalıntılar bu yapının tarihini kesin olarak belirlemek için yeterli değildir. Helenistik ve Roma Dönemlerine ve Orta Çağa ait çanak çömlek kalıntıları bulunmuştur. Stoanın duvar yapım tekniği Hekatomnos Dönemine ait olmasına rağmen stilobatındaki, ahşap öğelerin girdiği oyuklar daha erken bir dönemi işaret etmektedir (Hellström, 1992, s.157).

Andron C, Çeşme Evi ve terası, Doğu Hamamı, Batı Stoa ve bitişiğindeki teraslar ise Roma Dönemine, M.S. 1. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Ayrıca bu dönemde Kuzey Stoa yenilenmiş ve doğu ucuna bir eksedra eklenmiştir (Westholm, 1963, s.112 vd., a.e.s.117).

Oikoi yapısındaki eklentiler ve Doğu Kilisesi ise Bizans Dönemine tarihlenmektedir. Doğu Kilisesi'nde bulunan kalıntılar bu yapının M.S. 11. yüzyıla kadar kullanıldığını göstermektedir (Westholm, 1963, s.114 vd., a.e.s.117).

Labraynda Zeus kutsal alanında yer alan belli başlı yapılar 4. yüzyıla tarihlenmektedir. Kutsal alanın ana yerleşim şeması bugüne ulaştığı haliyle, genel anlamda 4. yüzyılda oluşmuştur [Şekil B.69].

4.7. Lagina Hekate Kutsal Alanı (Şekil B.70-B.85)

4.7.1. Kült

Hekate, Olympos tanrılarıyla ilişkisi olmayan, hiçbir efsaneye adı karışmamış, kişiliği epey gizli kalmış bir tanrıçadır. Hekate'nin, Anadolu'ya özgü bir tanrıça olduğu ve Efesli Artemis'in belli bir niteliğini yansıttığı ve başka adla anılan bir benzeri olduğu düşünülmektedir (Erhat, 2002, s.125). Hekate'nin adı Homeros destanlarında hiç geçmemekte, buna karşılık Hesiodos'un Theogonia'sında büyük bir yer tutmaktadır.¹³

Hekate, Apollon'la Artemis'in başlıca sıfatları olan hekatos-hekatebolos, yani hedefi vuran anlamındaki kelime ile ilgilidir. Leto'nun kardeşi olması da onun Yunan din ve efsanesine sonradan gelme bir tanrıça olduğunu belli etmektedir. Hekate'nin Yunan varlığına yabancı kaldığı, asıl tapımına Roma'da rastlandığı ve burada ay tanrıçası, geceye ve karanlığa egemen bir varlık ve sihri elinde tutan bir kara güçler ecesi olduğu düşünülmektedir (Erhat, 2002, s.125).

Hekate için Lagina'da her yıl normal, dört yılda bir de büyük törenler düzenlenmektedir. Bu törenlerin nasıl olacağı ve törenler sırasında neler yapılacağı Stratonikeia'daki meclis binası duvarlarına yazılarak belli kurallara bağlanmıştır (Söğüt, 2001, s.23). Böylece törenler belirli bir düzen içerisinde devam etmiştir. Yılda bir kere yapılan ve çeşitli oyunlarla birlikte bir kaç gün süren Anahtar Taşıma Şenliği sırasında tören alayı, tapınak anahtarını Lagina'dan Stratonikeia'ya götürüp geri getirmektedir. Bu hareket hem tapınağın Stratonikeia'ya bağlı olduğunu hem de Hekate'nin yer altı dünyasının anahtarını elinde tuttuğunu simgelemektedir. Törenlerde tapınağın anahtarı genç kızlar tarafından taşınmaktadır. Bu anahtar taşıyıcı kızların yardımcıları ise erkektir (Söğüt, 2001, s.23). Kutsal alanda bu şenlikten başka yılda bir kere tanrıçanın doğum gününü kutlamak amacıyla Doğum Günü Şenliği düzenlenmektedir. Ayrıca M.Ö. 81 yılından itibaren her dört yılda bir

¹³ Hesiodos Theogonia'sında Hekate'ye uzun bir bölüm ayırmaktadır. Bkz. Hesiodos, 1977, s.118 vd., 404-450.

Hekateseia-Romaia Şenliği büyük törenlerle kutlanmaya başlanmıştır (Tugay, 1997, s.1088).

4.7.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Stratonikeia'ya bağlı olan Lagina Hekate kutsal alanı, tarıma elverişli, verimli bir arazi içinde, Hekate'ye adanmış dini bir merkezdir. Kutsal alan, Stratonikeia'nın kuzeyinde yer almaktadır. Kutsal alan, güneyden kuzeye doğru eğilimli geniş bir alan üzerine kurulmuştur.

Tırpan ve Bean'in kutsal alana ait yerleşim planlarında kuzey yönü farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, yerinde de kontrol edildikten sonra Bean'in kullandığı yön doğru kabul edilmiş ve anlatımda esas alınmıştır [Şekil B.70].

Stratonikeia'dan başlayan 9km uzunluğunda, 3-3,5m genişliğinde bir kutsal yol ile ulaşılan Lagina Hekate temenosu, yaklaşık 135x150m boyutlarında kareye yakın bir dikdörtgen plana sahiptir; dört yandan stoalarla çevrelenmiştir. Kutsal alan, aynı zamanda stoaların arka duvarını oluşturan, günümüzde 2m yüksekliğe kadar ayakta kalmış duvarlarla çevrilidir. Kutsal alana basamaklarla yükseltilmiş olan güney stoanın doğu ucunda bulunan propylondan girilmektedir. Kuzey-güney yönündeki propylon, güney stoayı dik bir açıyla kesmektedir. Propylonun batı duvarında bulunan bir kapıdan güney stoaya geçilebilmektedir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda, propylonun doğusunda herhangi bir stoa kalıntısına rastlanmamıştır. Propylonun kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olan sunak yer almaktadır. Propylondan başlayıp kuzeye, sunağa doğru devam eden 12m genişliğinde taş döşemeli bir yol ve bu yol üzerinde bir heykel podyumu bulunmaktadır. Sunağın batısında, stoalarla çevrili yerleşim alanının yaklaşık olarak ortasında Hekate Tapınağı yer almaktadır. Hekate Tapınağı ve sunak mermer döşemeli bir yol ile birbirine bağlanmaktadır. Kutsal alanın yaklaşık 400m batısında, Yayalar mevkiinde bir mezar yapısı bulunmaktadır. Propylonun güneydoğusunda, yaklaşık 150m uzağında bir havuz yer almaktadır.

Tırpan tarafından yürütülen kazı çalışmalarında, heykel podyumu önündeki yolda üzeri kitabeli bir arşitrav ve adak taşı olduğu düşünülen küçük bir mermer blok bulunmuştur. Arşitrav üzerinde Helios ve Rodos'a ithaf edilmiş yazıttan dolayı bu arşitravın Helios-Rodos için yapılmış bir naiskosa ait olabileceği düşünülmektedir. Bölgenin M.Ö. 188-167 yılları arasında Rodos hakimiyetinde olması bu düşüncüyü

desteklemektedir. Mermer blok üzerinde yer alan “Kanebos” yazıtı ve çift başlı balta kabartması, eski bir Kar Tanrısı olan Kanebos’a ait bir kültün de bu kutsal alan içinde yer alabileceğine işaret etmektedir.

Yerleşimde bulunan yazıtlardan kutsal alanda tapınağa hizmetle görevli kişilere ait yapılar ve kutsal bir koruluğun var olduğu anlaşılmıştır (Tugay, 1997, s.1088). Bu yapıların kutsal alanın sınırları içinde olduğu düşünülmüş, ancak henüz ortaya çıkarılamamıştır (Bean, 2000, s.91).

4.7.3. Yapılar

4.7.3.1. Hekate Tapınağı

Korint düzenindeki Hekate Tapınağı doğuya yönlendirilmiştir. İn antis planlı derin bir pronaosu ve cella’sı olan tapınağın, kısa kenarında sekiz, uzun kenarında on bir sütunu vardır. Tapınak, beş basamak üzerinde yükseltilmiştir. Attika-İyon kaideli ve Korint başlıklı sütunlar bir dizi halinde stilobatı sarmaktadır. Pronaos sütunları İyon düzenindedir. Tapınağın cella’sı stilobat döşemesinden ortalama 65cm daha yüksektedir. Cella’da yapılan kazı çalışmaları sonucunda, moloz, toprak ve iri taşlardan oluşan bir döşeme altı dolgusu bulunmuş ama herhangi bir döşeme bloğu bulunamamıştır. Cella duvarları boyunca tek sıra halinde devam eden zemin bloklarının altında bir duvar kalıntısı bulunmuştur (Tırpan ve Söğüt, 2002, s.344). Tırpan ve Söğüt’e (2002, s.344) göre iki olasılık söz konusudur: Birinci olasılıkta, eski bir tapınak veya sunağın olduğu ve bu kalıntılara dokunulmadan eski yapının etrafının bir duvarla çevrildiği düşünülmektedir. Yeni tapınağın cella döşemesinin oluşturulabilmesi için de eski yapının içi molozla doldurulmuş olmalıdır. Fakat bu duvarlar tapınak duvarı olamayacak kadar özensiz yapılmıştır. İkinci olasılığa göre ise bu duvarlar tapınak inşa edilirken tapınağın sınırını belirlemek için yapılmıştır. Bu durumda zemindeki blokların bu duvarlar üzerine oturması bir inşaat aşaması olarak yorumlanmalıdır. Tırpan ve Söğüt (2002, s.345), cella döşemesinin olmayışı konusunda şu olasılık üzerinde durmaktadır: Zemin bloklarının yerleştirilmesinden sonra meydana gelen bir depremle yapı cella üzerine yıkılmış ve döşeme inşaatı yarım kalmıştır.

Hekate Tapınağı’nda, 19. yüzyılda Osman Hamdi Bey ve Halit Ethem Bey tarafından yapılan ilk kazı çalışmalarında tapınağa ait kabartmalarla süslü friz blokları

bulunmuştur.¹⁴ Tapınağın doğu cephesindeki frizlerde Zeus'un doğumu, batı cephesindekilerde tanrılarla devler arasındaki savaş, kuzey cephesindekilerde Yunanlarla Amazonlar arasındaki savaş, güney cephesindekilerde de Karya kentlerini ve tanrılarını simgeleyen figürler betimlenmiştir.

Tapınak, devşirme mermer bloklardan oluşan sütunlu bir yol ile sunağa bağlanmaktadır. Bu yolun genişliği büyük ihtimalle tapınağın kısa kenarına eşittir. Yol, sunaktan tapınağa doğru yükselen bir eğime sahiptir. Bu yolun güneyinde, yolun döşemeleri üzerine oturan temel, sunağın önünden başlamaktadır ve üzerinde mermerden yapılmış stilobat döşeme blokları bulunmaktadır. Bu blokların üzerinde plinthoslu sütun kaideleri ile bu kaideler üzerine yerleştirilen alt kısmı yivsiz sütun kaideleri bulunmaktadır. Temelin, yolun döşemeleri üzerine oturmasına dayanılarak stilobatin ve sütun kaidelerinin, yoldan daha sonra yapılmış olduğu düşünülmektedir (Tırpan ve Söğüt, 2001, s.304).

Tırpan ve Söğüt (2001, s.304), bu portikonun iç kısmında muhtemelen sütunlar arasından görülen naiskosların yer aldığını düşünmektedir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda portikonun içinde ve önünde bulunan arşitrav, friz, geisipodes ve geisonu monoblok olarak üzerinde taşıyan üç adet üçgen alınlık bu düşünceyi desteklemektedir [Şekil B.71, Şekil B.72, Şekil B.73, Şekil B.74].

4.7.3.2. Sunak

Sunak, 15,40x20,30m boyutlarında ve güneybatı-kuzeydoğu yönündedir. Giriş cephesi, güneybatıda, tapınak yönündedir. İki kademeli bir stilobati vardır. Sunak, ilk kademeye oturan sütunlu bir korkuluk ile çevrelenmektedir. Cella duvarı ile korkuluk arasında, ikinci kademeye oturan bir sütun sırası daha bulunmaktadır. Dıştaki sütunlarda Korint, içteki sütunlarda İyon başlıkları kullanılmıştır.

Sunağın güneydoğu cephesinde kapı yeri olarak bırakıldığı düşünülen bir mimari düzenleme yer almaktadır. Tırpan ve Söğüt (2000, s.155), bu giriş yerinin propylondan devam eden yoldan gelenler için düzenlenmiş olduğunu ve bu girişin, sunağın güneydoğu duvarları kullanılarak buraya inşa edilmiş apsisli bir yapının da kapısı olarak kullanıldığını düşünmektedir. Kapı sövesi olan mermer blok üzerinde, ellerini havaya kaldırmış bir figür ve "A" harfi yer almaktadır. Tırpan ve Söğüt

¹⁴ Tapınağın frizleri Osman Hamdi Bey ve Halil Ethem Bey tarafından İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür ve şimdi aynı müzede sergilenmektedir. 2000 yılında Ahmet Tırpan tarafından yürütülen kazı çalışmalarında, tapınağın güneydoğu köşesinde kabartmalı bir friz bloğu bulunmuştur.

(2000, s.155), bu nedenle yapıyı Şapel olarak teşhis etmişlerdir. Şapel, dikdörtgen bir plana sahiptir ve doğu dar kenarında bir apsis bulunmaktadır [Şekil B.75, Şekil B.76, Şekil B.77].

4.7.3.3. Propylon ve Heykel Kaidesi

Propylon, kuzey-güney yönündedir [Şekil B.78]. Yapının güney kısmında İyon düzeninde dört sütunu bulunan yarım daire planlı bir ön mekan yer almaktadır. Bu mekana üç basamakla ulaşılmaktadır. Kutsal alanı Stratonikeia'ya bağlayan 9km'lik taş döşemeli yol bu sütunlu yapının önünden güneye doğru uzanmaktadır. Ante duvarları 2,40m öne çıkarak sütunların yarım daire biçimindeki dizilişine uygun bir açı yapmaktadır. Propylon, batı duvarında, ante bloğunun arkasından bir kapı ile stoaya bağlanmaktadır. Propylonun kuzey kısmında on basamaklı bir merdiven ile avluya inilmektedir [Şekil B.79]. Merdivenlerin önünde sunak yönüne devam eden 12m genişliğinde taş döşemeli yol bulunmaktadır. Merdivenlerin bittiği yerde, merdivenlerin ilk basamağı düzlem alınarak, kuzeyindeki sunak yönünde devam eden yol döşemesi üzerine, stoanın yan duvarını kapatacak şekilde bir heykel podyumu inşa edilmiştir [Şekil B.80, Şekil B.81]. Üzerindeki yazıttan burada Menekles ve Epainetos isimli iki kardeşin bronzdan yapılmış heykelleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu heykel podyumunun, yoldan ve stoadan sonra yapıldığı düşünülmektedir (Tırpan, 1999, s.239). Stoanın doğu duvarının ince işçiliği bu görüşü desteklemektedir [Şekil B.82].

4.7.3.4. Stoa

Kutsal alan Dor düzeninde stoalarla ve stoaların arka duvarını oluşturan 1,5-2m genişliğinde duvarlarla çevrelenmiştir. Stoalara yaklaşık 7m mesafede ve ona paralel devam eden bu duvarlar, stoaların arka sınırını oluşturmaktadır. Güney stoa basamaklarla yükseltilmiştir. 11 basamaktan oluşan bu alanın büyük ihtimalle dinsel törenler ve şenlikler sırasında oturma yeri olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Tugay, 1997, s.1088). Stoa, doğu duvarından bir kapı ile propylona bağlanmıştır. Bu kapı propylondan sunağa doğru devam eden merdivenlerin başlangıcı ile aynı kottadır. Tırpan tarafından yürütülen kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan stoa döşemesi kapı eşiğine göre 60m daha aşağıdadır. Buna göre kapı önünde bir merdiven sırası bulunduğu veya stoa zemininde bir döşeme yer almış olduğu düşünülmektedir (Tırpan, 1996, s.213).

4.7.3.5. Mezar

Yapı kuzey-güney yönündedir. Dromos ve mezar odasından oluşmaktadır. Dromos, 1,80x1,35m boyutlarındadır ve zemini yekpare bir mermer levha ile kaplıdır. Mezar odası ise 2,45-2,25x2,75m boyutlarındadır ve kuzeyden güneye doğru daralmaktadır. Mezar odasının kuzey duvarına bitişik, 12cm yüksekliğinde kaideye oturan, 17cm kalınlığında ve 68cm genişliğinde mermerden yapılmış bir kline bulunmaktadır. Yapının üst örtüsü, uzunlukları 3,20-3,90m, genişlikleri 0,50-0,80m, yükseklikleri 0,30-0,50m olan, ince uzun bloklardan oluşmaktadır [Şekil B.83].

4.7.3.6. Havuz

Havuz, yaklaşık 50m güneydeki bir kaynaktan, mermer bloklardan oluşan kanallar aracılığı ile su gelmektedir. Havuzun daireye yakın bir planı vardır ve çapı 9,55-10,40m arasında değişmektedir. Havuz duvarları, 50-70cm kalınlığında, farklı cinsten taşlardan inşa edilmiştir. Derinliği 2,15m'dir [Şekil B.84, Şekil B.85].

4.7.4. Tarihlendirme

Stoanın propylona bir kapı ile bağlanmış olması bu yapıların aynı dönemde yapıldığına işaret etmektedir. Yapılar, M.Ö. 2. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir. Propylonun güneyinde bulunan heykel podyumunun ise, buradaki yol üzerine oturduğu ve stoanın doğu duvarını kapattığı için daha sonraki bir dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Kaide üzerindeki kitabeler aracılığı ile bu yapı, M.Ö. 50 yıllarına tarihlenmektedir (Tırpan, 1998, s.179).

Mezar yapısı içinde bulunan çeşitli kalıntılar bu yapının M.Ö. 2. yüzyıl ortalarında inşa edilmiş ve M.S. 1. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmış olduğunu göstermektedir. Havuzun hangi tarihte yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Tırpan, 1997, s.320).

Hekate Tapınağı için kesin bir tarih bilinmemekle birlikte yapıyı, M.Ö. 125'ten Augustus Dönemine (M.Ö. 27-M.S. 14) kadar uzanan geniş bir zaman dilimine tarihleyen çeşitli ve çelişik savlar ileri sürülmüştür (Tugay, 1997, s.1088). Sunak da tapınak ile aynı dönemde inşa edilmiş olmalıdır.

Tırpan ve Söğüt (2000, s.155), kazı çalışmaları sırasında şapel içinde buldukları sikkelerin tipine ve çağ özelliklerine dayanarak bu yapıyı M.S. 330-370 yılları arasına tarihlemektedirler.

4.8. Panamara Zeus Kutsal Alanı

4.8.1. Kült

Zeus, Panamara'nın ve Panamaralıların baş tanrısıdır. Bu yapısı ile öncelikle dağlık Karya kentlerinin yerel tanrısı, Hellen kolonizasyonu döneminde ise, kent koruyucu tanrısı işlevini alarak politik yaşamla ilişkili, sosyal tanrı kimliğine sahip olmuş ve tüm Karya bölgesinde ve İmparatorluk Döneminde de Roma'da tanınmıştır (Şahin, 2001, s.140).

Zeus Panamaros'un aynı zamanda Zeus Karios olduğu, ancak Zeus Karios'un silahlı türü olduğu ileri sürülmüştür (Şahin, 2001, s.140). Bu görüş doğrultusunda Zeus Karios'un Karya'nın yerel tanrısı olduğu, Hellenlerle Karyalıların birleşmelerinden sonra bu yerel tanrının, Hellenlerin Zeus'u ile birleşerek Zeus Panamaros'a dönüştüğü de ileri sürülen savlar arasındadır (Şahin, 2001, s.140). Panamaros epitheti sadece Stratonikeia'nın gümüş sikkelerinde görülmektedir. Bu sikkelerde, at üzerinde gösterilmiş olan tanrı sol elinde asa, sağ elinde phiale tutmaktadır. Stratonikeia'da, her gün, Zeus Panamaros ve Tanrıça Hekate adına otuz çocuk tarafından bir ilahi okunmaktadır (Şahin, 2001, s.140).

Kutsal alanda düzenlenen şenliklerin en büyüğü olan Panamareia Şenliği, yılda bir kere ve on gün boyunca kutlanmaktadır. Şenlikte, Zeus'un heykeli Stratonikeia'ya götürülmekte, törenler ve oyunlar kentte yapılmaktadır. Şenliklerin başlaması ile birlikte gymnasionlara ve tüm hamamlara zeytinyağı dağıtılmakta ve erkeklerin kullanımına sunulmaktadır. Zeytinyağı dağıtımı başlangıçta akşama kadar devam etmektedir. Ancak Antoninler Döneminde, bu dağıtımın bayram süresince gece de devam ettiği, ayrıca kadınlara da parfümlü zeytinyağ sunulmaya başlandığı, bunun bazen rahibe tarafından bizzat yapıldığı bilinmektedir (Şahin, 2001, s.142). Hera'nın onuruna her yıl düzenlenen ve bir gün süren Heraia Şenliği ise Panamara'da kutlanmaktadır. Sadece kadınlar için olan bu şenlikte ayinler düzenlenmektedir. Kutsal alanda kutlanan diğer bir şenlik ise dört yılda bir Zeus adına düzenlenen ve iki gün süren Komyria Şenliği'dir. Erkekler için olan şenlik, Panamara'da Komyrion olarak adlandırılan kutsal yerde kutlanmaktadır. Bu şenlikte de ayinler düzenlenmektedir (Bean, 2000, s.93).

4.8.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Stratonikeia'ya ait bir kutsal alan olan Panamara Zeus kutsal alanı, kentin güneydoğusunda, Bağyaka Köyü yakınlarında, Asar Tepe olarak anılan bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Kutsal alan Stratonikeia'ya taş döşeli bir yol ile bağlanmıştır. Yerleşim hakkında kesin ve ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Günümüzde yerleşimde birkaç yapının kalıntıları bulunmaktadır.

4.8.3. Yapılar

4.8.3.1. Zeus Panamaros ve Hera Tapınağı

Yerleşimde yer alan yapılardan biri yaklaşık 45,70m uzunluğundaki duvarlarla çevrilidir ve kare bir plana sahiptir. Daha büyük olan diğer kare planlı yapı ise yaklaşık 91,40m uzunluğundaki duvarlarla çevrilmiştir. Kesin olmamakla birlikte iki büyük yapıdan birinin Zeus Panamaros Tapınağı, diğerinin ise Hera Tapınağı olduğu düşünülmektedir (Bean, 2000, s.92).

4.8.3.2. Diğer Yapı Kalıntıları

Yerleşimin bir başka köşesinde, yaklaşık 18,30m uzunluğunda bir yapının kalıntıları bulunmaktadır (Bean, 2000, s.92). Ayrıca bu bölgede Artemis ve Serapis gibi diğer tanrılara da tapınıldığı bilinmektedir. Kutsal alanda, birçok kutsal mekan, şölen mekanı ve depo gibi çeşitli yapıların olduğu düşünülmektedir (Bean, 2000, s.92). Ancak detaylı araştırma yapılmadığı için bu yapıların konumları ve mimari özellikleri bilinmemektedir.

4.8.4. Tarihlendirme

Yerleşimde detaylı araştırma yapılmadığı için yerleşimin ve yapıların tarihlendirmesi ile ilgili kesin sonuçlar bulunmamaktadır. Stratonikeia'ya bağlı kutsal bir alan olmasından dolayı Stratonikeia'dan sonra kurulmuş olmalıdır. Stratonikeia kenti M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu nedenle Panamara kutsal alanı da M.Ö. 3. yüzyıldan sonra kurulmuş olmalıdır.

4.9. Sinuri Kutsal Alanı (Şekil B.86)

4.9.1. Kült

Kültün içeriğine ilişkin detaylı bilgi bulunmamaktadır. Sinuri'nin Yunan tanrısı olmadığı ve yerleşimde yer alan tapınağın Anadolu'da rastlanan tapınaklarla benzerlik gösterdiği düşünülmektedir (Devambez ve Haspels, 1959, s.13 vd.).

4.9.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Mylasa'ya bağlı bir kutsal alan olan Sinuri, Mylasa'nın güneydoğusunda Kalınağıl'a yakın bir yerde yer almaktadır. Kutsal alanın arazisi, bitki örtüsü açısından çok zengin olmayan kayalık bir bölgededir. Yerleşim batıdan güneye makilik ve fundalıklarla, kuzeyden doğuya doğru hafif bir yokuşla dağ yönünde uzanmaktadır (Devambez ve Haspels, 1959, s.33 vd.). Kutsal alan bir temenos duvarı ile çevrelenmiştir.

Tapınak alanının yarım saat kadar uzağında Akropol yer almaktadır. Arazinin kayalık yapısından dolayı yerleşim geniş bir alana yayılma olanağı bulamamıştır. Akropolde yer alan bir yapının kalıntıları, 21x6.5m boyutlarında dikdörtgen bir alanda doğudan güneye doğru düzensiz bir şekilde yayılmaktadır. Bu yapının kuzeydoğusunda ise 12.75x3.20m boyutlarında bir alana yayılmış olan başka bir yapının kalıntıları bulunmaktadır (Devambez ve Haspels, 1959, s.33 vd.).

4.9.3. Yapılar

4.9.3.1. Tapınak

Tapınak, doğudan batıya 50 metrelik, kuzeyden güneye 40 metrelik bir alan üzerinde yer almaktadır ve geometrik olarak çeşit kenar yamuk bir biçime sahiptir [Şekil B.86]. Tapınak, Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerinde olmak üzere üç yapım evresi geçirmiştir (Devambez ve Haspels, 1959, s.7). Bizans Döneminde, yeniden düzenlenerek kiliseye dönüştürülmüştür.

Tapınak gri mermerden inşa edilmiştir. Yapının güney duvarı 1m kalınlığındadır. İlk dönemlerde tapınağın girişinin bu duvardan olduğu düşünülmektedir (Devambez ve Haspels, 1959, s.10 vd.). Kuzey duvarının uzunluğu yaklaşık 7.45m, batı duvarının uzunluğu ise yaklaşık 15.50m'dir (Devambez ve Haspels, 1959, s.11-13). Doğu

duvarının, örgü tekniğindeki farklılıklardan dolayı Hellenistik Dönemde onarım gördüğü düşünülmektedir (Devambez ve Haspels, 1959, s.11).

Tapınağın kalıntılarının yakınında 4.50x4.70 boyutlarında başka bir yapının kalıntıları bulunmuştur. Yapının girişi doğudandır ve 98cm genişliğindedir. Bu yapının küçük bir tapınak olabileceği düşünülmektedir (Devambez ve Haspels, 1959, s.13).

4.9.4. Tarihlendirme

Tapınak alanında bulunan iki adet baltaya, yapının mimarisine ve kullanılan seramiklere dayanılarak, tapınağın ilk olarak M.Ö. 8. yüzyılda inşa edildiği sonucuna varılmıştır (Devambez ve Haspels, 1959, s.9 vd.).

4.10. Zeus Akraios Kutsal Alanı (Şekil B.87-B.88)

4.10.1. Kült

Latmos Dağı neolitik çağdan beri Karya’da Yağmur ve Hava Tanrısı olarak kutsanmıştır. Bu tanrının yerini, daha sonraki dönemlerde Zeus almıştır. Latmos Dağları’nda, en çok kutsanan ve en güçlü olduğuna inanılan Yağmur Tanrısı’nın yanı sıra, eskiden beri kutsanan diğer bir tanrı da, sayısız mağaralarıyla esrarengiz bir görüntü teşkil eden bu dağların Dağ Tanrısı’dır. Sonraları bu tanrıya da sahip çıkan Yunanlar, onun gücünü azaltarak, Ay Tanrıçası Selena’nın sevgilisi Endymion’a dönüştürmüşlerdir. Anadolu inancında, Yağmur ve Dağ Tanrıları arasında sıkı bir bağ kurulmuş, çoğunlukla da eşdeğer görülmüştür (Peschlow, 2001).

Antik Çağın kutsal dağlarından biri olarak bilinen Latmos Dağı Orta Çağda, rahip ve keşişler için ulaşımın güçlüğü nedeniyle önemli bir inziva yeri olmuştur. Dağın ulaşımı güç, sarp ve yüksek kesimlerinde o döneme ait manastır ve kilise kalıntılarına rastlanmaktadır (Bean, 1997, s.239).

4.10.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Kutsal alan, Bafa Gölü’nün doğu ucundaki, günümüzde Beşparmak Dağı olarak bilinen Latmos Dağı’nın eteklerinde yer almaktadır. Sarp ve kayalık bir arazi yapısına sahip olan bölgede bir çok mağara bulunmaktadır. 1400m yüksekliğe sahip dağın zirvesi “Tekerlek Dağ” adı ile anılmakta ve bu bölgede yaşayan M.S. 9. yüzyıl keşişi Paulus’un yaşam öyküsünde burada kutsal bir taş olduğundan

bahsedilmektedir (Peschlow, 1996c, s.217-219). Sadece doğu ve güney tarafı görünen zirveye güney yönünden çıkılabilmektedir. Tepede düz bir alan bulunmaktadır.

Dağlık alanın arka kısmında ve Bağarcık'a yakın bir bölgede antik ismi ve hangi döneme ait olduğu henüz bilinmeyen bir antik kent bulunmaktadır. Burası 800m yüksekliktedir ve iki vadi arasında büyük bir alana yayılmıştır. Tepenin kuzey tarafında bir vadi bulunmaktadır ve buradan antik yol geçmektedir. Özenle yapılmış bu yol 100m yüksekte bulunan yerleşim alanının ana giriş kapısına devam etmektedir. İkinci büyük giriş kapısı şehir surunun güneyinde bulunmaktadır. Buraya da özenli bir yoldan geçilerek gidilmektedir. Bunlara ek olarak doğu tarafında birçok küçük kapı ve giriş bulunmaktadır (Peschlow, 1996b, s.49).

Zirvenin 700m altında, Bağarcık yerleşim bölgesinin alt kısmında, kuzeye yakın bir yerde Zeus Akraios Tapınağı yer almaktadır.

4.10.3. Yapılar

4.10.3.1. Bağarcık Yerleşmesi

Yerleşim alanının uzunluğu yaklaşık 350m ve genişliği 150m'dir. Sabit tahkimatlar bir hat üzerinde yapılmıştır. Latmos Herakleia'sındaki gibi burada da ayırıcı duvarlar kullanılmıştır. Bu bölgenin normal bir yerleşim alanı ya da Labraynda ve Amyzon gibi bir kutsal alan olup olmadığına dair kesin kanıtlar bulunmamaktadır. İç kısımda az sayıda yapı yer almaktadır ve bunların işlevi henüz bilinmemektedir. Akropolis'teki kutsal alan ve güney kapısında bulunan tapınma mevkii, kutsal alan özellikleri göstermektedir. Önünde büyük bir kule bulunan güney kapısı, şehrin içine açılmaktadır, kuzey ve batı kısmında oturma basamakları vardır ve doğu bölümünde bir stoa bulunmaktadır. Batı tarafındaki basamaklar taştan inşa edilmiş, doğu tarafındakiler kayaya oyulmuştur. Oturma alanı yaklaşık 100 kişiliktir. Stoya ait sütun, sütun başlığı ve kiriş parçaları yıkık bir şekilde bulunmaktadır. Stoa ve kuzey tarafında kayalığa oyulmuş oturma basamakları arasında Akropolis'e giden geniş bir merdiven bulunmaktadır. Bu düzenleme dini alayın güneyden gelip, kapıdan geçerek oturma yerlerine oturduğunu, belirli kutsal ayinlere katıldığını ve daha sonra Akropolis'e çıktığını göstermektedir (Peschlow, 1996b, s.49).

4.10.3.2. Zeus Akraios Tapınağı

W. R. Paton ve J. L. Myres tarafından ortaya çıkarılan tapınak Zeus Stratios kutsal alanı olarak adlandırılmıştır (Peschlow, 1996c, s.221). Bu bölgede araştırmalar yapan Anneliese Peschlow ise tapınağı Zeus Akraios olarak adlandırmaktadır. Çeşitli bölgelerde bulunan yazıtlardan Zeus Akraios'un dağın zirvesinde kutsandığı anlaşılmıştır. Tapınak yukarıda bahsedilen yerleşim bölgesinin kuzey kapısının ekseninde bulunmaktadır ve yerleşimin bir bölümünü görmektedir. Kuzey-güney yönünde yerleştirilmiş olan tapınak 6.90x7.30m boyutlarında in antis planlı bir yapıdır ve girişi güneye bakmaktadır [Şekil B.87]. Tapınak yerel gnays taşından inşa edilmiştir. Ante duvarlarının ucuna kare kesitli, yaklaşık 60x60cm boyutlarında, 2,87m yüksekliğinde yekpare dikmeler eklenmiştir. Her iki dikmenin ön cephesinde kabartmalar bulunmaktadır. Batıdaki bir kalkan, doğudaki ise bir başlık kabartması bulunmaktadır. Ante duvarları arasında kalan sütunların çapları yaklaşık 50 ve 55cm, yükseklikleri de 2,90m'dir. Tapınağın çatısının ne şekilde olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bundan dolayı rekonstrüksiyon çizimi bir ilk öneri olarak görülmelidir [Şekil B.88]. Yapının arşitravında yer alan yazıların tamamı okunamamıştır. İlk blokta yer alan yazının sadece baş kısmı okunabilmektedir: “ΔΠΙΑΚΡΑΙΩ”. Kalan kısım ise okunamamıştır. Burada tanrının ikinci ismi ve vakfedenin isminin yer alması gerekmektedir. İkinci bloğun üzerindeki yazı ise daha okunaklıdır: “ΟΓΟΣΔΙΟΝΥΣΙΟΥΓΛΑ”. Üçüncü bloktaki yazıların hiçbiri okunamamıştır (Peschlow, 1996c, s.224). Latmos'un zirvesinde tapkı gören Anadolu'nun güçlü Hava ve Yağmur Tanrısı'nın yerini Yunan Çağında yakın Doğu'nun başka dağlarından bilindiği üzere Zeus Akraios almıştır. Peschlow'a (1996c, s.225) göre, Labraynda'daki Zeus Labraundos ve Zeus Stratios tanrıları arasındaki benzerlik burada da geçerli olabilir. Zeus Labraundos ve Zeus Stratios savaş tanrıları, Zeus Akraios ise dağ zirvesinin efendisi olarak bilinmektedir. Tapınağın arşitravındaki birinci blokta yer alan yazının okunamayan kısmında Zeus Stratios isminin yer alabileceği düşünülmektedir (Peschlow, 1996c, s.225). Ante duvarlarının önündeki kabartmalar bu düşüncüyü desteklemektedir.

4.10.4. Tarihlendirme

Bağarcık yerleşmesindeki tahkimatlar, duvar yapıları ve yüzey buluntularına dayanılarak, bu bölgede M.Ö. 4. yüzyıldan Roma Dönemine kadar bir yerleşimin olduğu düşünülmektedir (Peschlow, 1996c, s.221).

Zeus Akraios Tapınağı'nda bulunan yazılardan, harflerin yapısından ve duvar işçiliğinden, tapınağın Hellenistik Döneme ait olduğu kabul edilmektedir (Peschlow, 1996c, s.224).

4.11. Zeus Khrysaorios Kutsal Alanı

4.11.1. Kült

Khrysaor ismi etimolojik olarak Yunanca, “Altın Kılıçlı” anlamına gelmektedir. Apollon, Artemis ve Demeter de zaman zaman bu sıfatı paylaşmaktadır (Von Geisau, 1979, kol.1166 vd.). Khrysaor mythos'u Hesiodos'ta (Hesiodos, 1977, s.114, 280-285) şu şekilde geçmektedir:

“Persesus kestiği zaman kafasını
Khrysaor'la Pegasos çıkıverdi kanından.
Biri deniz kıyısında doğduğu için,
Öteki elinde altın kılıç tuttuğu için
Almışlardı Pegasos'la Khrysaor adlarını.”

Antik kaynaklara dayanarak Zeus Khrysaorios kutsal alanının ilk isminin Khrysaoris olduğu ve bu alanın Khrysaoreion Birliği'nin merkezi olduğu bilinmektedir. Bu yerleşim merkezi daha sonra İdrias adını almıştır. Tüm Karyalıların dahil olduğu Khrysaoreion Birliği, ortak çıkarlarını görüşmek ve tanrıya kurban sunmak için Khrysaorios Tapınağı'nda toplanmaktadır (Şahin, 2001, s.79).

4.11.2. Topoğrafya ve Mimari Yerleşim

Zeus Khrysaorios kutsal alanının yeri kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda araştırmacılar çeşitli fikirler öne sürmektedirler. Strabon'a (2000, s.234, XIV, II, 25) göre, bir Makedonya yerleşmesi olan Stratonikeia kentindeki iki tapınaktan bir Zeus Khrysaorios'a aittir ve tapınak kentin yakınlarında bulunmaktadır. İdrias adını ilk kez kullanan Herodotos (1991, s.282, V, 118), Karyalıların Marsyas Çayı'nın yakınlarında bir yerde toplandıklarını söylemekte ve burayı 'Beyaz Direkler' olarak

adlandırmaktadır. Herodotos'un bahsettiği bu yerin, Khrysaoreion Birliği'nin toplandığı kutsal alan olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Laumonier (Şahin, 1976, s.11), 'Beyaz Direkler' ile Zeus Khrysaorios kutsal alanın aynı yer olduğunu düşünmektedir. Bean (2000, s.82) ise, birlik ile ilgili M. Ö. 267 yılından önceye ait hiçbir bilgi bulunmadığına dikkat çekerek, bu iki yerin aynı yer olamayacağını ileri sürmektedir. Pausanias (Bean, 2000, s.82), Khrysaoris kelimesini hem yerleşimin erken dönemdeki adı olarak hem de birçok köyden oluşan Stratonikeia'yı tanımlamak için kullanmaktadır. Bugün kesin olarak bilinen, yukarı Marsyas vadisinin, Stratonikeia kentinin kuruluşundan önce, M. Ö. 5. yüzyılda İdrias olarak adlandırıldığıdır (Şahin, 2001, s.79).

Şahin (1976, s.14 vd.), Zeus Khrysaorios kutsal alanı için diğerlerinden farklı bir yer öne sürmektedir. Şahin, kutsal alan için en uygun alanın Stratonikeia'nın yaklaşık 200m doğusundaki yerleşim yeri olduğunu söylemektedir. Stratonikeia'nın doğusundaki dar ve derin bir vadide yer alan yerleşim Halkalı ve Manastır olarak adlandırılmaktadır. Alanda birçok kırık çömlek parçası, kırık mimari parçalar ve iki adet yazıt bulunmuştur.

1976 yılında Stratonikeia'nın 1 km doğusunda iki mezar yapısı ve mezarlardan birinin içinde M.Ö. 5. yüzyıla tarihlenen bir hydria bulunmuştur. Şahin (1976, s.15), Stratonikeia kenti M.Ö. 3. yüzyıla tarihlendirildiği için hydria'nın, Stratonikeia kentine ait olmadığını, büyük olasılıkla Khrysaoris kentine ait olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca bulunan mezarlar ile Halkalı ve Manastır yerleşimlerinin birbiri ile bağlantılı olduğunu söylemekte ve bütün bu bulguların Khrysaoris kentinin Halkalı ve Manastır'daki yerleşim alanında olduğu görüşünü desteklediğini öne sürmektedir.

4.11.3. Yapılar

4.11.3.1. Zeus Khrysaorios Tapınağı

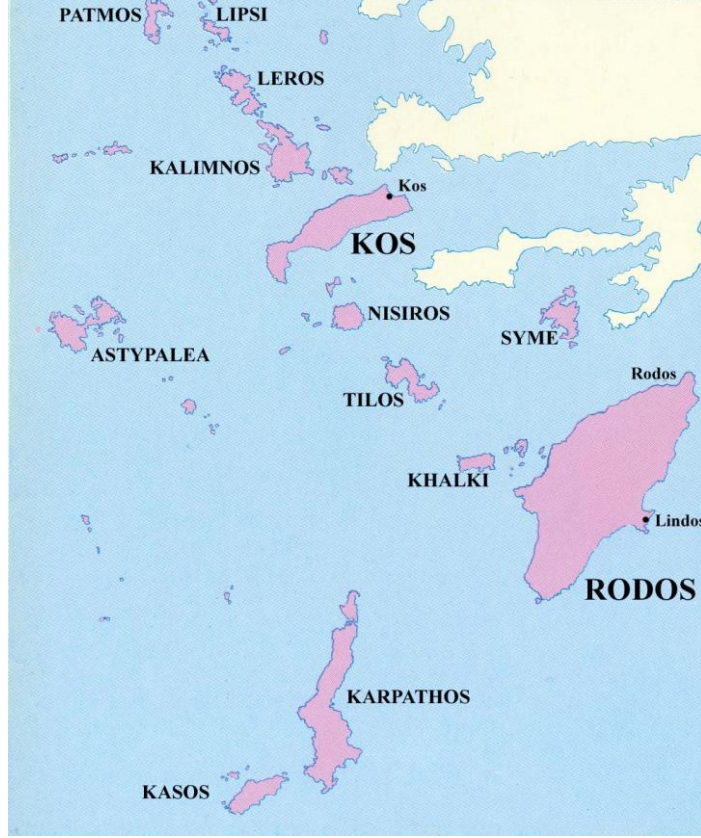
Zeus Khrysaorios Tapınağı'nın yeri kesin olarak tespit edilememiştir. Yapının konumu ve mimari özellikleri bilinmemektedir.

4.11.4. Tarihlendirme

Şahin (1976, s.9 vd.), Khrysaoris olan yerleşimin isminin M. Ö. 430 yılından önce bir tarihte İdrias olarak değiştirildiği ve Stratonikeia kenti kurulduktan sonra, M. Ö.

3. yüzyılın ilk yarısında, İdrias kentinin Stratonikeia'nın köyü olarak, kutsal alan olarak anılmaya başlandığı görülmektedir.

4.12. Kos Asklepios ve Lindos Athena Kutsal Alanları (Şekil B.89-B.92)

Şekil 4.1. Kos, Rodos ve çevre adaları (Desypris, 1994, s.92).

4.12.1. Kos Asklepios Kutsal Alanı

Asklepion kutsal alanı Kos Adası'nda, Kos şehrinin 4km kuzey batısında bir tepe üzerinde yer almaktadır. Dini bir merkez olan kutsal alan aynı zamanda tıp okulu ve tedavi merkezidir. Tanı ve sağaltım yöntemlerini uygulayan Hippokrates burada ders vermiştir. Kültün simgesi, şifalı ot aramak için kullanılan yılanıdır (Dubin ve diğ., 2001, s.168).

Yerleşim üç teras üzerine yayılmıştır [Şekil B.89, Şekil B.90]. Kutsal alana, yerleşimin kuzeyinde en alçak kotta yer alan propylondan girilmektedir. Propylonun, güneyinde M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen "U" planlı bir stoa ve güneybatısında M.S. 1 yüzyıla tarihlenen Roma hamamları yer almaktadır. Kutsal alana tedavi olmak için gelen ziyaretçilerin tedavi mekanı olan stoa, aynı zamanda tıp okuluna ev sahipliği

yapmaktadır.¹⁵ Propylonun güneyinde çeşme yapıları, Ksenophon'a adanmış küçük bir tapınak, bir üst kota geçişi sağlayan merdivenler ve istinat duvarı yer almaktadır. Yerleşimin ikinci teras kotunun batısında, M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen İyon düzenindeki Asklepios Tapınağı ve tapınağın doğusunda, M.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen Apollon Sunağı bulunmaktadır. Sunağın doğusunda, M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenen İyon düzenindeki Apollon Tapınağı yer almaktadır. Asklepios Tapınağı'nın güneyinde Rahip Evi ve bu evin batısında bir eksedra bulunmaktadır. Yerleşimin üçüncü ve en yüksek kotuna bu yapıların güneyinde yer alan merdivenlerle çıkılmaktadır. Bu kotta M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen Dor düzenindeki Asklepios Tapınağı ve onu üç yandan çevreleyen bir stoa yer bulunmaktadır (Dubin ve diğ., 2001, s.168; Desypris, 1994, s.113).

4.12.2. Lindos Athena Kutsal Alanı

Kutsal alan Rodos Adası'nın Lindos kentinde, 125m yüksekliğe sahip sarp bir yamaç üzerinde yer almaktadır [Şekil B.91, Şekil B.92]. Yerleşim, M.S. 13. yüzyılda St. Jean Şövalyeleri tarafından asıl duvarlarından çok daha yüksek olan burçlarla tahkim edilmiştir (Dubin ve diğ., 2001, s.192). Yerleşimin kuzey ucunda bir eksedra ve M.Ö. 180-170 yıllarına tarihlenen, kayaya oyulmuş üç sıra kürekli bir kadirga kabartması bulunmaktadır. Kutsal alana yerleşimin kuzey ucunda, kabartma ve eksedra ile aynı kotta yer alan ve Orta Çağa tarihlenen merdiven ile çıkılmaktadır. Burçların içinde kuzey uçta M.S. 13. yüzyıla tarihlenen yönetim binası ve Agios İoannis Kilisesi yer almaktadır. Kilise, M.S. 6. yüzyıla tarihlenen başka bir kilise kalıntısının üzerine yapılmıştır. Bu yapıların kuzey doğusunda Roma Dönemine tarihlenen Diocletianus Tapınağı yer almaktadır. Kilisenin doğusunda bulunan merdivenlerle Dor düzeninde stoanın bulunduğu kota çıkılmaktadır. Stoa, 87m uzunluğundadır ve 42 sütuna sahiptir. Stoanın önündeki teras daha geç bir dönemde genişletilmiş ve yağmur suyunun toplanması için iki adet yeraltı kuyusu yapılmıştır. Dor düzenindeki stoa M.Ö. 3. yüzyıla tarihlenmektedir (HMC, 2001). Stoanın ortasında yer alan geniş merdivenlerle propylaia'nın bulunduğu kota çıkılmaktadır. Propylaia'nın beş girişi bulunmaktadır ve yan kanatları heksastylos cephelere sahiptir. Propylaia'nın batı yan kanadında üç, doğu yan kanadında bir tane oda

¹⁵ Yunan dünyasında çoğu tanrının şifa verme gücüne sahip olduğuna inanılmaktadır, bu tanrılar arasında en önemlisi Asklepios'tur. Asklepios, hastaları uykuları esnasında tedavi ettiği; hastaların uyandıklarında iyileştikleri ya da rahiplere anlatacakları bir rüya gördükleri ve rüyayı yorumlayan rahiplerin, hastalara tedavi yollarını gösterdikleri düşünülmektedir.

68

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu bölümde yer alan değerlendirme ve sonuçların toplu halde görülebileceği, metni destekleyen bir tablo bölüm sonunda sunulmuştur [Tablo 5.1].

Topoğrafik veriler Yunan kentlerinin ve kutsal alanlarının plan şemalarının oluşmasında her zaman için önemli rol oynamıştır. Tepe ve dağ yerleşimlerinde zorunlu olarak doğal arazi yapısına bağlı kalınmıştır. M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren ise eğimli arazilerde yüzeyleri genişletmek için teraslamalar yapılmış ve yapılar teraslar üzerine oturtulmuştur. Arazi eğimine paralel inşa edilen teraslar duvarlarla desteklenmiş ve teraslar arasındaki geçişler rampa veya merdivenlerle sağlanmıştır. Böylece doğa ve mimarlık birbiri ile kaynaştırılmış, ayrıca yerleşimler teraslı düzenlemeler ile anıtsal bir görünüm kazanmıştır. Karya'da bu tür mimari kompozisyonların başında Labraynda Zeus kutsal alanı gelmektedir. Yerleşimin beş ana teras üzerine oturduğu kutsal alanda bazen teraslamalar yardımıyla yapıların birbirine paralel yerleştirildiği bir düzen elde edilmek istenmiş, bazen de yapılar arazinin eğimine uygun olarak konumlandırılmıştır. Eğime paralel yollar düz, eğime dik yollar rampa ya da merdiven olarak tasarlanmıştır. Labraynda Zeus kutsal alanı, düzenli plan uygulamasında bölgedeki diğer kent dışı kutsal alanlar için bir model oluşturmakta, en azından yakın tarihli örneklerle benzer özellikleri paylaşmaktadır. Benzer yerleşim planları üç ana teras üzerine oturan Emecik Apollon, Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanları ve iki ana teras üzerine oturan Amyzon Apollon-Artemis kutsal alanlarında da belirgin olarak görülmektedir.

Karya bölgesinde ele alınan kent dışı kutsal alanların bir kısmı temenos sınırlarını belirleyen bir duvara sahiptir. Amyzon Apollon-Artemis, Emecik Apollon, Labraynda Zeus, Lagina Hekate, Sinuri, Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanları bir temenos duvarı ile çevrelenmiştir. Gerga kutsal alanının sınırları, kuzeybatıda 500m uzunluğunda bir temenos duvarı ile, diğer yönlerde ise kaya yazıları ile belirtilmiştir. Kastabos Hemithea ve Kıran Gölü kutsal alanlarında ise bütün düzenlemeyi sınırlayan herhangi bir duvar ya da sınır taşları bulunmamaktadır.

Kutsal alanlarda yer alan önemli yapılardan biri olan propylon kutsal alana anıtsal/törensel bir giriş sağlamaktadır. Bu çalışmada incelenen kutsal alanlardan Labraynda Zeus, Lagina Hekate, Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanlarında propylon yapısı bulunmakta, Amyzon Apollon-Artemis, Emecik Apollon, Gerga, Kastabos Hemithea ve Kıran Gölü kutsal alanlarında ise herhangi bir kapı yapısı görülmemektedir. Labraynda Zeus kutsal alanında yer alan iki propylon ziyaretçiyi bir orta avluya ulaştırmakta ve merdivenlerle tapınak terasına doğru yönlendirmektedir. Kos Asklepios kutsal alanında da Labraynda Zeus kutsal alanında olduğu gibi propylon ziyaretçiyi bir orta avluya ulaştırmakta ve merdivenlerle tapınak terasına doğru yönlendirmektedir. Lagina Hekate ve Lindos Athena kutsal alanlarında, propylondan kutsal alana giren ziyaretçiler doğrudan tapınak ve sunağa yönlendirilmektedir.

Kutsal alanın en önemli yapılarından biri olan tapınak, genellikle yerleşimin en göze çarpan yerinde kurulmuştur. Bu çalışmada ele alınan kent dışı kutsal alanların tümünde tapınak yapısı bulunmaktadır. Kutsal alanın bağlı bulunduğu yönetimin gücünü ve prestijini simgeleyen tapınak, genellikle az eğimli arazilerde kutsal alanın ortasında, çok eğimli arazilerde ise yerleşimin en yüksek kotunda yer almaktadır. Amyzon'daki Apollon-Artemis Tapınağı, yerleşimin daha yüksek olan ikinci terasında, temenos duvarıyla çevrili bir alanın ortasında yer almaktadır. Hekate Tapınağı ve Kıran Gölü kutsal alanında yer alan tapınak, yerleşimin ortasında; Hemithea, Zeus, Asklepios ve Athena tapınakları ise yerleşimin en yüksek kotunda yer almaktadır. Hemithea Tapınağı ayrıca bir platform ile yükseltilmiştir.

Bu çalışmada incelenen kutsal alanlardan Amyzon Apollon-Artemis, Emecik Apollon, Kıran Gölü, Lagina Hekate, Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanlarında tapınak önünde birer sunak yer almaktadır. Çeşitli yapılara sahip geniş ölçekli birer kutsal alan olmalarına rağmen Kastabos Hemithea ve Labraynda Zeus kutsal alanlarında herhangi bir sunak yapısına rastlanmamıştır. Gerga kutsal alanında da sunak bulunmamaktadır.

Kutsal alanlarda halk ibadetini ortak açık alanlarda gerçekleştirmektedir. Bu açık alanlarda stoaların önemli işlevi bulunmaktadır. Stoanın birçok kullanım biçimi bulunmaktadır. Başka bir yapıya bağımlı olarak, sütunlu bir giriş veya bir ön yüz oluşturabilmekte ya da kendi başına bağımsız bir birim olarak yer alabilmektedir. Kutsal alanlarda stoalar, ortak açık alanların bir ya da birden çok yanına

yerleştirilerek bu mekanları sınırlandırmak amacı ile kullanılmıştır. Açık alanlarda ibadetini yapan halk için hava koşullarına karşı bir sığınak oluşturmakta, ayrıca rahiplerin ve ziyaretçilerin kalacak yer gereksinimlerini karşılamaktadır. Labraynda Zeus, Lagina Hekate, Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanlarında yer alan stoalar konum olarak benzerlik göstermektedirler. Lagina Hekate kutsal alanında stoa yerleşimi dört yandan çevrelemektedir. Kos Asklepios kutsal alanında da tapınak üç tarafından stoa ile çevrelenmiştir. Lindos Athena kutsal alanında ise tapınağın önündeki, içinde sunağın yer aldığı avlu üç tarafından stoa ile çevrelenmiştir. Labraynda Zeus kutsal alanında yer alan kuzey stoa doğu tapınak terasını kuzeyden sınırlamaktadır. Bu yerleşimlerde stoalar tapınak çevresinde yer almakta ve bir avlu oluşturarak tapınak terasını sınırlamaktadır. Stoa külte dayalı olarak, Kos Asklepios kutsal alanında olduğu gibi tedavi olmak için gelen ziyaretçilerin tedavi mekanı olarak da kullanım görmektedir. Kos Asklepios kutsal alanındaki stoa tıp okuluna da ev sahipliği yapmıştır.

Kutsal alanlarda yer alan tiyatrolar, çeşitli toplantıların, dinsel gösterilerin yapıldığı ve şenlikler sırasında düzenlenen çeşitli yarışmaların yer aldığı mekanlar olarak kullanım görmektedir. Bu çalışmada ele alınan kent dışı kutsal alanlardan Kastabos Hemithea ve Kıran Gölü kutsal alanlarında tiyatro yapısı bulunmaktadır. Tiyatro ya da benzeri bir toplantı mekanı olmayan kutsal alanlarda, stoa toplantı yeri olarak kullanım görmüştür. Lagina Hekate kutsal alanındaki güney stoa bu açıdan Kastabos Hemithea ve Kıran Gölü kutsal alanları ile benzerlik göstermektedir. On bir basamaktan oluşan bu stoa, dinsel törenlerde ve şenliklerde oturma yeri olarak kullanılmıştır.

Kutsal alanlarda yer alan servis mekanları Labraynda Zeus, Kastabos Hemithea ve Kıran Gölü ve Lagina Hekate kutsal alanlarında benzerlik göstermektedir. Labraynda Zeus kutsal alanında yer alan Andronlarda kült yemeklerinin yendiği, Oikoi yapısında ise kutsal alana ait kutsal nesnelerin saklandığı, rahibin ve kült yemeklerinin hazırlık mekanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Bkz. Bölüm 4.6.3.4 ve 4.6.3.5). Kastabos Hemithea kutsal alanında yer alan Doğu Evleri'nin de benzer işlevler üstlendiği düşünülmektedir. Kuzeydeki Doğu Evi'nin kült yemeklerinin yendiği mekan olabileceği ve güneydeki Doğu Evi'nde de tapınağa ilişkin kutsal nesnelerin saklandığı düşünülmektedir (Bkz. Bölüm 4.4.3.2). Kıran Gölü kutsal alanında yer alan 1 numaralı yapı cephe düzeni ve boyutları açısından

Labraynda Zeus kutsal alanındaki Andron C ile benzerlik göstermektedir ve 3 numaralı yapı, planı ve yerleşimdeki konumu açısından hestiatorion olarak önerilmektedir (Bkz. Bölüm 4.5.3.4 ve 4.5.3.6). Lagina Hekate kutsal alanında bulunan yazıtlardan kutsal alanda rahiplere ait yapıların bulunduğu anlaşılmıştır (Bkz. Bölüm 4.7.2). Panamara Zeus kutsal alanında da birçok şölen mekanı ve depo gibi çeşitli yapıların bulunduğu düşünülmektedir (Bkz. Bölüm 4.8.3.2). Kos Asklepios kutsal alanında, Asklepios Tapınağı'nın güneyinde Rahip Evi yer almaktadır.

Bu çalışmada incelenen kutsal alanlardan Emecik Apollon, Labraynda Zeus ve Lagina Hekate kutsal alanlarında mezar yapısı bulunmaktadır. Kıran Gölü kutsal alanında Asar Dağı yönünde devam eden yolda ve kutsal alandan başlayıp Hıdırlık'ta denize ulaşan yolda mezar yapıları bulunmaktadır. Gerga kutsal alanında yer alan kutsal su kaynakları Cousin ve Laumonier tarafından mezar olarak nitelendirilmektedir (Bkz. Bölüm 4.3.3.4).

İncelenen kutsal alanlardan Emecik Apollon, Labraynda Zeus, Sinuri, Zeus Akraios, Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanları, yüksek ve ulaşımın güç olduğu yerlerde inşa edildikleri için önemli birer sığınma yeri olmuşlardır. Latmos Dağı, Orta Çağda rahip ve keşişlerin sığınak yeri olmuştur ve dağın yüksek ve kayalık kesimlerinde o döneme ait kilise ve manastır izlerine rastlanmaktadır. Emecik Apollon, Labraynda Zeus, Sinuri, Kos Asklepios ve Lindos Athena kutsal alanlarında da Bizans Dönemine ait kilise yapıları bulunmaktadır. Gerga kutsal alanı yüksek ve ulaşımın güç olduğu bir alanda olduğundan ve M.S. 2-3. yüzyıllara tarihlendiğinden, bu gruba dahil edilebilir.

İncelenen yerleşimlerde Dor düzeni ile birlikte Hellenistik Dönemde yaygınlık kazanan İyon düzeni başta gelen düzenler olarak kullanılmıştır. Hellenistik Dönemde Dor düzeni genellikle küçük boyutlardaki tapınaklarda uygulanmıştır. Kos Asklepios ve Lindos Athena Tapınağı bunlara örnek gösterilebilir. Amyzon Apollon-Artemis, Emecik Apollon, Zeus Akraios ve Lindos Athena kutsal alanlarında Dor düzeni kullanılmıştır. Kastabos Hemithea, Labraynda Zeus ve Kos Asklepios kutsal alanlarında ise Dor ve İyon düzenleri bir arada kullanılmıştır. Lagina Hekate kutsal alanında üç mimari düzen bir arada kullanılmıştır.

Bu çalışmada incelenen kutsal alanların çoğu Geç Klasik-Hellenistik Döneme ait yerleşimlerdir. Sinuri kutsal alanının ilk evresi M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenmektedir. Kıran Gölü ve Labraynda Zeus kutsal alanı 5-4. yüzyıllara, Amyzon Apollon-Artemis, Emecik Apollon ve Lindos Athena kutsal alanlarındaki yapılar 4-3. yüzyıllara, Kastabos Hemithea kutsal alanı 4. yüzyılın ikinci yarısına, Zeus Khrysaorios kutsal alanı 3. yüzyıla, Kos Asklepios kutsal alanındaki yapılar 4. ve 2. yüzyıllar arasına, Lagina Hekate kutsal alanındaki yapılar 2. yüzyıl sonlarına, Zeus Akraios kutsal alanı Hellenistik Döneme tarihlenmektedir. Gerga kutsal alanı ise Arkaik Dönemi anımsatmasına rağmen M.S. 2-3. yüzyıllara tarihlenmektedir.

Gerga kutsal alanı mimari açıdan bu çalışmada incelenen diğer kent dışı kutsal alanlardan farklılık göstermektedir. Gerga kutsal alanı, genel olarak Yunan mimarlığının ve sanatının özelliklerini yansıtmadığından, diğer kent dışı kutsal alanların dışında özel bir yerleşim olarak kabul edilmelidir.

Kastabos Hemithea ve Kos Asklepios kutsal alanları kültleri açısından benzerlik göstermektedir. Her iki yerleşimde de inanılan tanrı şıfa vermektedir ve ziyaretçiler sağaltım yöntemi ile iyileştirilmektedir.

Kent dışı kutsal alanlar, kent-devletinin yönetimi altındaki köyleri bir kült altında birleştirmek amacı ile tasarlanmışlardır ve bir kent-devletine bağlıdırlar. Kentler arası kutsal alanlar da bir kent-devletine bağlı olmalarına rağmen tüm Hellen dünyasına aittirler ve tarafsız bir yapıları vardır. Karya'daki kent dışı kutsal alanların tümü yöresel bir kült merkezi oluşturmak amacı ile kurulmuşlardır ve Pan-Hellenik zellik göstermezler. Bu nedenle bu çalışmada yer alan kutsal alanlar “kentler arası” değil, “kent dışı” kutsal alan grubunda yer almaktadır.

Özetle, bu çalışmada incelenen Karya'nın kent dışı kutsal alanları, mimari kompozisyon ve topoğrafya ilişkisi açısından birbirleri ile bazı ortak özellikler barındırmaktadır. Yerleşimlerdeki yoğun yapım faaliyetleri aynı dönemlere, genel olarak M.Ö. 4. yüzyıla denk düşmektedir ve mimaride ağırlıklı olarak Dor ve İyon düzenlerinin birlikteliği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akarca, A.**, 1987. Şehir ve Savunması, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Akurgal, E.**, 1995. Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yayınlar, İstanbul.
- Akurgal, E.**, 2000. Anadolu Kültür Tarihi, Tübitak Yayınları, Ankara.
- Anadol, Ş.**, 1997. Temenos, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **3**, 1758.
- Anadol, Ş.**, 1997. Stadion, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **3**, 1693.
- Anadol, Ş.**, 1997. Stoa, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **3**, 1700.
- Aydoğan, Ş.**, 1997. Karia, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **2**, 954-955.
- Bean, G. E.**, 1969. Gerga in Caria, *Anatolian Studies*, **19**, 179-182.
- Bean, G. E.**, 1997. Eskiçağda Ege Bölgesi, Arion Kitabevi, İstanbul.
- Bean, G. E.**, 2000. Eskiçağda Menderes ve Ötesi, Arion Kitabevi, İstanbul.
- Berges, D.**, - **Tuna, N.**, 1990. Ein Heiligtum bei Alt-Knidos, *Archäologischer Anzeiger*, 19-35.
- Beykan, M.**, 1997. Tiyatro, Sahne Tasarımı ve Kostüm, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **3**, 1780-1781.
- Cook, J. M.**, - **Plommer, W. H.**, 1966. The Sanctuary of Hemithea at Kastabos, Cambridge University Press, London.
- Crampa, J.**, 1972. Labraunda Swedish Excavation & Researches Vol III, Part 2 The Greek Inscriptions, Svenska Institutet i Athen, Stockholm.
- Desypris, Y.**, 1994. Greek Islands, Michalis Toumbis S. A., Athens.
- Devambez, P.**, - **Haspels, É.**, 1959. Les sanctuaire de Sinuri près de Mylasa, Librairie Adrien Maisonneuve, Paris.
- Dubin, M.**, ve diğ., 2001. Yunan Adaları, Dost Kitabevi, Ankara.
- Erhat, A.** 2002. Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ESA**, 1997. Propylon, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **3**, 1522.

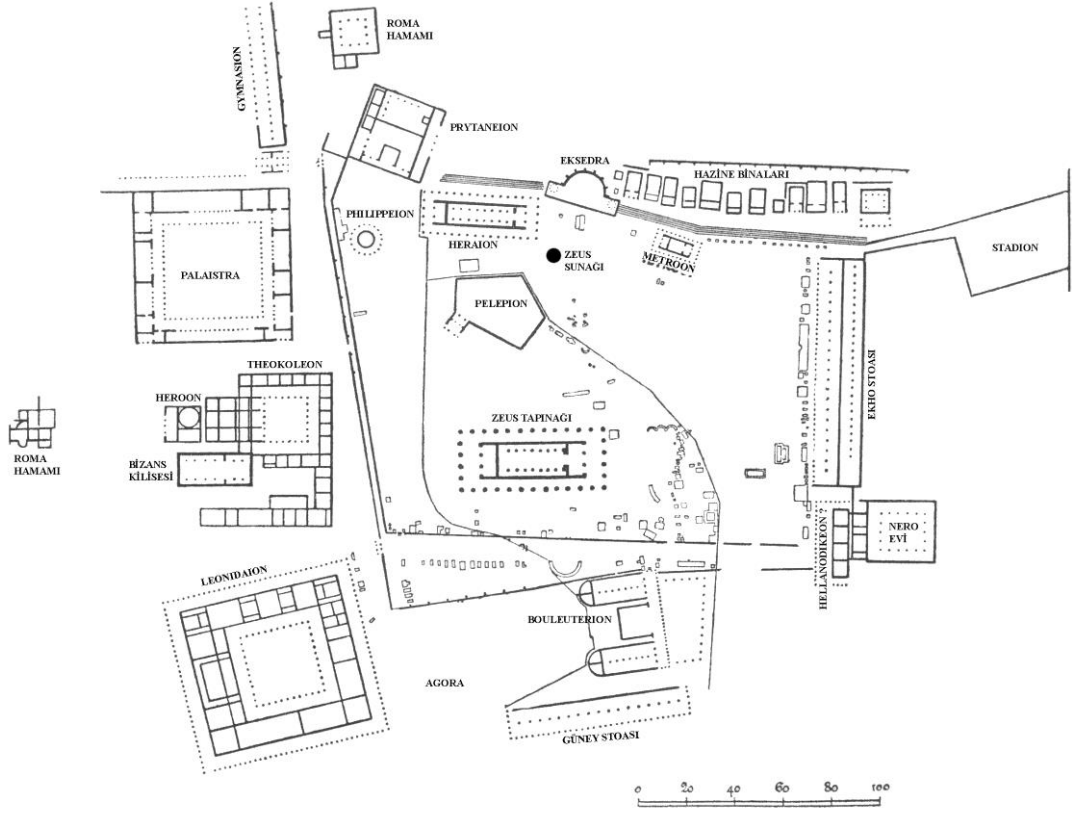
- ESA**, 1997. Altar, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **1**, 74.
- Gardiner, E. N.**, 1925. Olympia. Its History and Remains, The Clarendon Press, Oxford.
- Von Geisau, H.**, 1979. Chrysaor, Chrysaor(i)os, *Der Kleine Pauly Lexikon der Antike*, **1**, 1166-1167.
- HGD.**, 1936. İzmir Haritası, Ölçek 1:800,000, 1 sayfa, Ankara.
- Held, W.**, 1996. Karya'da Gergakome 1994 Yüzey Araştırması, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **13**, 59-70.
- Hellström, P., - Thieme, T.**, 1982. Labraunda Swedish Excavation & Researches Vol I, Part 3 The Temple of Zeus, Paul Åström Publishers, Lund.
- Hellström, P.**, 1985. Labraunda 1983, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **2**, 131-138.
- Hellström, P.**, 1989. Formal Banqueting at Labraunda, *Architecture & Society in Hecatomnid Caria, Proceeding of The Uppsala Symposium 1987*, pp.99-104.
- Hellström, P.**, 1992. Labraunda 1990, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **13**, 155-158.
- Hellström, P.**, 1990. Labraunda 1988, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **11**, 341-345.
- Hellström, P.**, 1997. Labraynda, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **2**, 1084-1086.
- HMC**, 2001. <http://www.culture.gr/2/21/211/21122n/e211vn08.html>.
- Herodotos**, 1991. Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Hesiodos**, 1977. Hesiodos Eseri ve Kaynakları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Jeppesen, K.**, 1955. Labraunda Swedish Excavation & Researches Vol I, Part 1 The Propylaea, C.W.K. Gleerup, Lund.
- Kozikoğlu, N.**, 1997. Tapınak, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **3**, 1735-1739.
- Kuban, Z., - Saner, T.**, 1997. Kıran Gölü, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **14**, 433-443.
- Kuban, Z., - Saner, T.**, 2002. Kıran Gölü Kutsal Alanı 2000, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **19**, 203-206.
- Kuban, Z.**, 1988. Antik Devir Evlerinde Kadın ve Erkek Mekanları ve Osmanlı Evleriyle Karşılaştırılması, *Yüksek Lisans Tezi*, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Laumonier, A.**, 1958. Les cultes indigènes en Carie, E. de Boccard, Paris.
- Lavas, G. P.**, 1974. Altgriechisches Temenos: Baukörper und Raumbildung, Birkhäuser Verlag, Basel und Stuttgart.
- Lawrence, A. W.**, 1967. Greek Architecture, Penguin Books Ltd., London.
- Marinatos, N.**, 1993. What were Greek Sanctuaries ? A Synthesis, in *Greek Sanctuaries & New Approaches*, pp. 228-233, Eds. Hagg, R., Routledge, London.
- Özkaya, V.**, - **San, O.**, 2002. Alinda ve Amyzon, Two Ancient Cities in Caria, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **19**, 245-247.
- Peschlow, A.**, 1989. Die Umgestaltung von Latmos in der ersten Hälfte des 4. Jhs. v. Chr., *Architecture & Society in Hecatomnid Caria, Proceeding of The Uppsala Symposium 1987*, pp.69-76.
- Peschlow, A.**, 1996a. Die Arbeiten des Jahres 1994 im Territorium von Herakleia am Latmos, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **13**, 211-216.
- Peschlow, A.**, 1996b. Der Latmos, Philip von Zabern, Mainz am Rhein.
- Peschlow, A.**, 1996c. Der Kult des Anatolischen Regen- und Wettergottes auf dem Gipfel des Latmos und das Heiligtum des Akraios im Tal von Dikilitaş, *Istanbul Mitteilungen*, **46**, 217-225.
- Peschlow, A.**, 1997. Die Arbeiten des Jahres 1995 im Territorium von Herakleia am Latmos (Beşparmak), *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **14**, 141-149.
- Peschlow, A.**, 2001. Latmos Dağlarındaki Prehistorik Mağara Resimleri, *Birinci Uluslararası Aşağı Büyük Menderes Havzası Tarih, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sempozyumu*, Söke, Aydın, 15-16 Kasım.
- Robert, L.**, 1983. Fouilles d'Amyzon en Carie, Diffusion de Boccard, Paris.
- Roth, L. M.**, 2000. Mimarlığın Öyküsü, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Saltuk, S.**, 1993. Arkeoloji Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Saner, T.**, - **Kuban, Z.**, 2000. Kıran Gölü 1998, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, **17**, 287-289.
- Scully, V.**, 1963. The Earth, The Temple and The Gods: Greek Sacred Architecture, Yale University Press, New Heaven & London.
- Söğüt, B.**, 2001. Kutsal Kent Lagina, *Muğla'da Tarım Dergisi*, **4**, 22-26.
- Strabon**, 2000. Geographika, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Şahin, M. Ç.**, 1976. The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria, Şafak Matbaası, Ankara.
- Şahin, N.**, 2001. Zeus'un Anadolu Kültleri, Suna-Inan Kiraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- T.D.K.**, 2000. İmlâ Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Thieme, T.**, 1989. Metrology and Planning in Hekatomnid Labraunda, *Architecture & Society in Hecatomnid Caria, Proceeding of The Uppsala Symposium 1987*, pp.77-90.
- Thieme, T.**, 1993. The Architectural Remains of Archaic Labraynda, *Les grands ateliers d'architecture dans le monde égéen du VIe siècle av. J.-C.*, pp.47-55.
- Tırpan, A. A.**, 1996. Lagina Kazısı 1993-1994, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **17**, 229-227.
- Tırpan, A. A.**, 1997. Lagina Hekate Temenosu 1995, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **18**, 309-336.
- Tırpan, A. A.**, 1998. Lagina Hekate Propylonu 1996, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **19**, 173-194.
- Tırpan, A. A.**, 1999. Lagina Hekate Temenosu, Propylon ve Altardaki Kazı Çalışmaları 1997, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **20**, 237-256.
- Tırpan, A. A.**, - **Söğüt, B.**, 2000. Koranza Kazıları 1988, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **21**, 153-162.
- Tırpan, A. A.**, - **Söğüt, B.**, 2001. Lagina Hekate Temenosu 1999 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **22**, 299-310.
- Tırpan, A. A.**, - **Söğüt, B.**, 2002. Lagina Hekate Temenosu 2000 Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **23**, 343-350.
- Tigrel, G. Y.**, 1997. Karia Mimarlığı ve Sanatı, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **2**, 955.
- Tigrel, G. Y.**, 1997. Yunan Mimarlığı ve Sanatı, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **3**, 1949-1956.
- Tugay, S.**, 1997. Kastabos, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **2**, 966.
- Tugay, S.**, 1997. Lagina, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, **2**, 1087-1088.
- Tuna, N.**, - **Berges, D.**, 2001. Datça/Emecik/Sarı Liman Mevkii Arkaik Kutsal Alan 1999 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **22**, 127-136.

- Tuna, N., - Berges, D.,** 2002. Datça/Emecik/Sarı Liman Mevkii Arkaik Tapınak 2000 Yılı Çalışmaları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, **23**, 89-100.
- Uhlig, H.,** 2001. Avrupa'nın Anası Anadolu, Telos Yayıncılık, İstanbul.
- Umar, B.,** 1999. Karia, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Westholm, A.,** 1963. Labraunda Swedish Excavation & Researches Vol 1, Part 2 The Architecture of The Hieron, CWK Gleerup, Lund.
- Wycherley, R. E.,** 1993. Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu ?, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

EK A

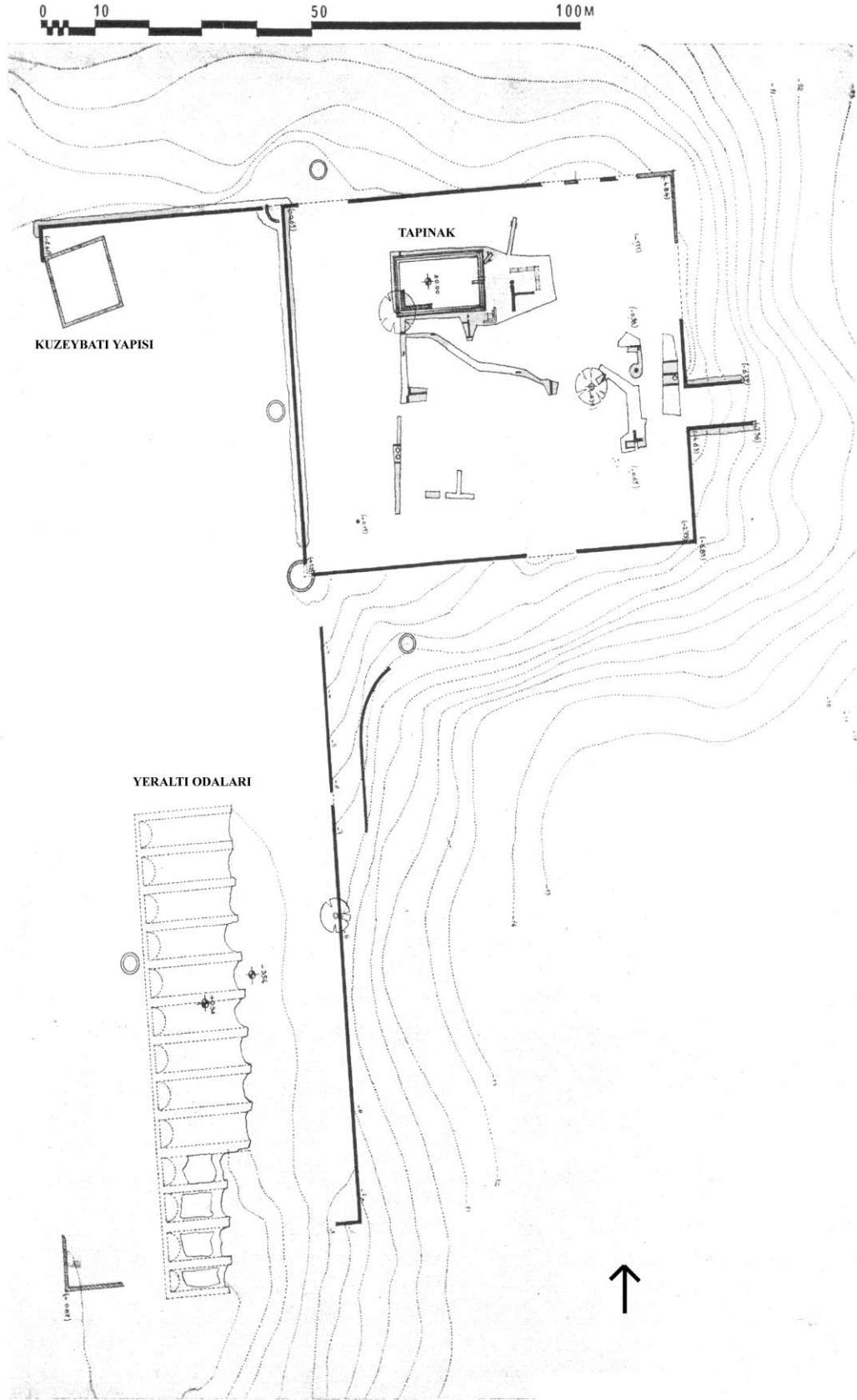

Şekil A.1. Olympia kutsal alanı yerleşim planı (Gardiner, 1925, s.4).

EK B

Şekil B.1. Karya bölgesi haritası (HGD, 1936).

Şekil B.2. Amyzon Apollon-Artemis kutsal alanı yerleşim planı (Robert, 1983, s.65).

Şekil B.3. Amyzon Apollon-Artemis kutsal alanı genel görünüm.

Şekil B.4. Amyzon, Tapınak terası yağmur oluğu.

Şekil B.5. Amyzon, Tapınak terası duvarı.

Şekil B.6. Amyzon, Apollon-Artemis Tapınağı doğu cephesi.

Şekil B.7. Amyzon, Apollon-Artemis Tapınağı kuzeybatı cephesi.

Şekil B.8. Amyzon, Apollon-Artemis Tapınağı cella'sı.

Şekil B.9. Amyzon, Sur, Doğu cephesi.

Şekil B.10. Amyzon, Sur, Güney cephesi.

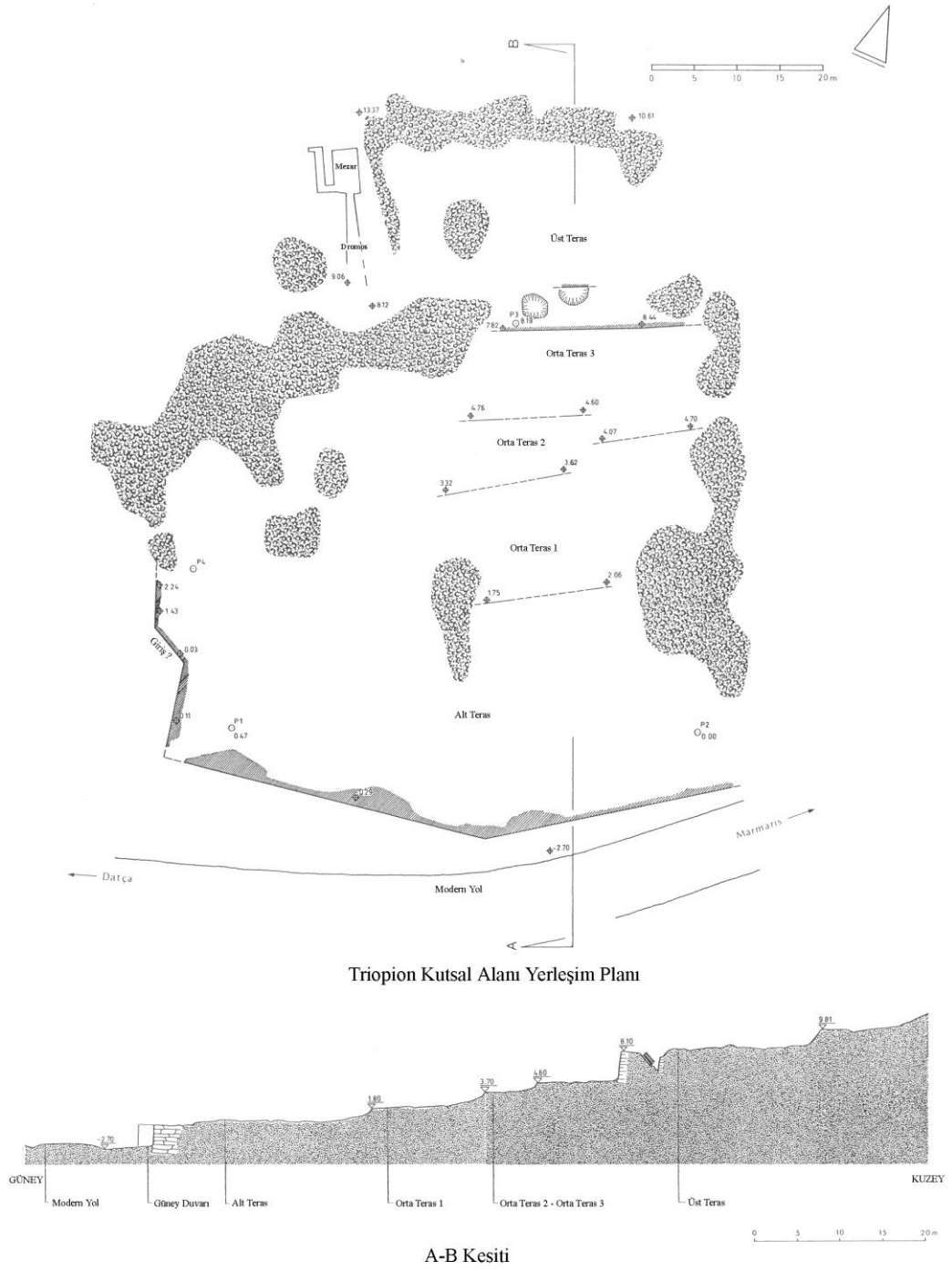
Şekil B.11. Amyzon, Kuzeybatı Yapısı.

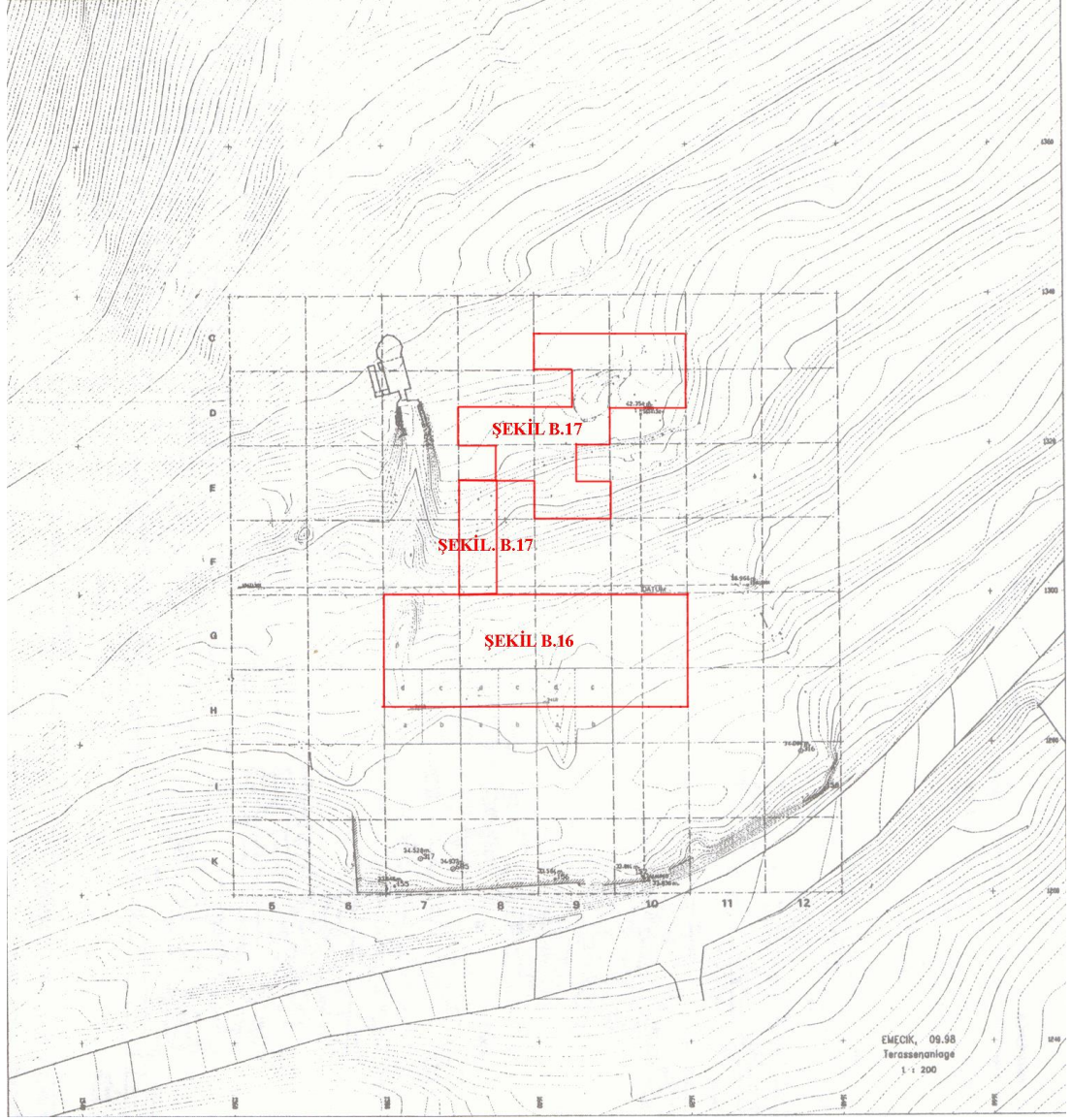
Şekil B.12. Amyzon, Yeraltı odaları.

Şekil B.13. Amyzon, Yeraltı odası.

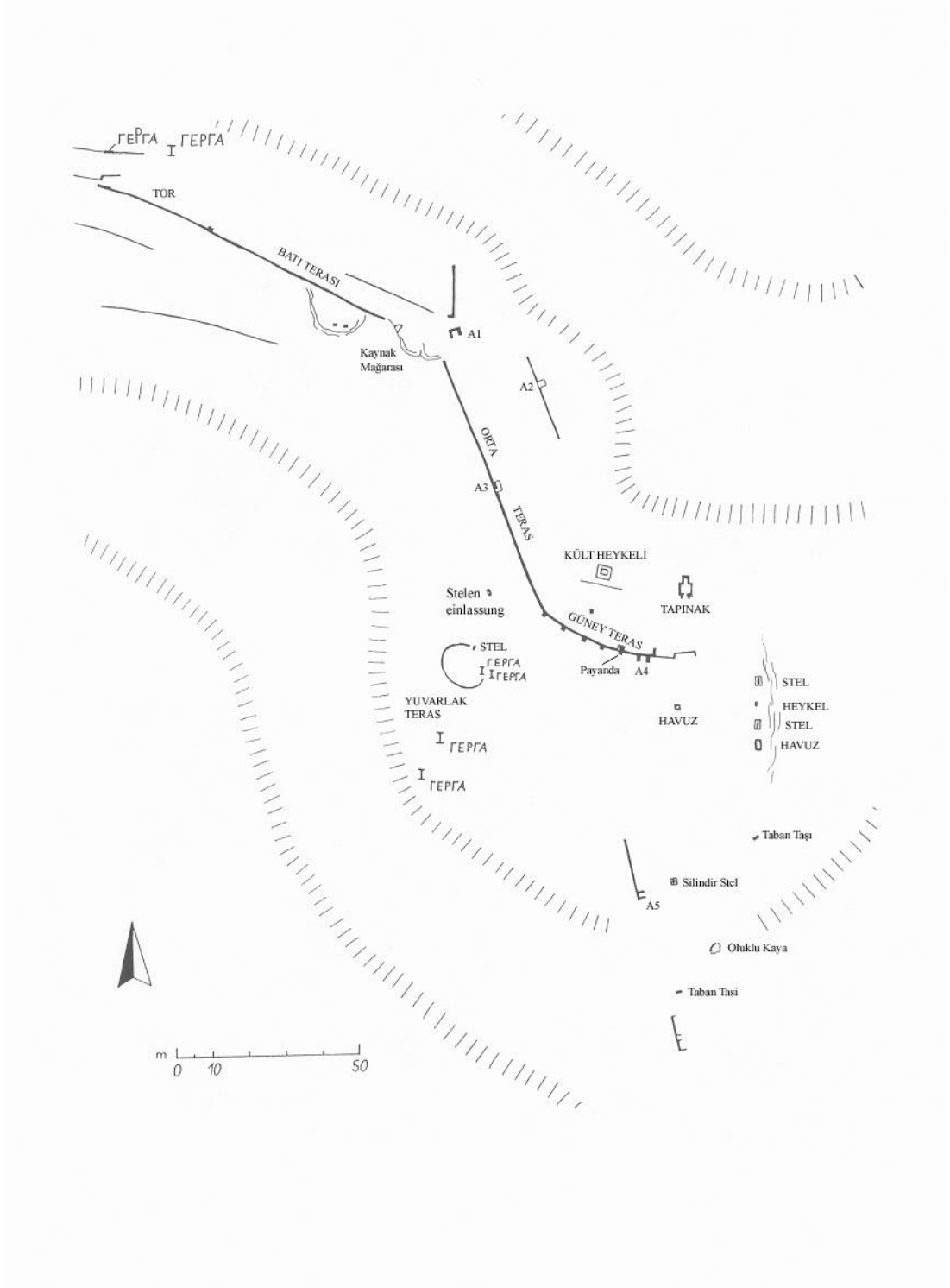
Şekil B.14. Triopion kutsal alanı yerleşim planı ve kesiti (Berges ve Tuna, 1990, s.22).

Şekil B.15. Triopion kutsal alanı yerleşim planı (Tuna ve Berges, 2001, s.131). (Çerçeve içine alınan alanlar mevcut haritaya sonradan eklenmiştir ve Şekil B.16 ve B.17 için referans olarak alınmalıdır).

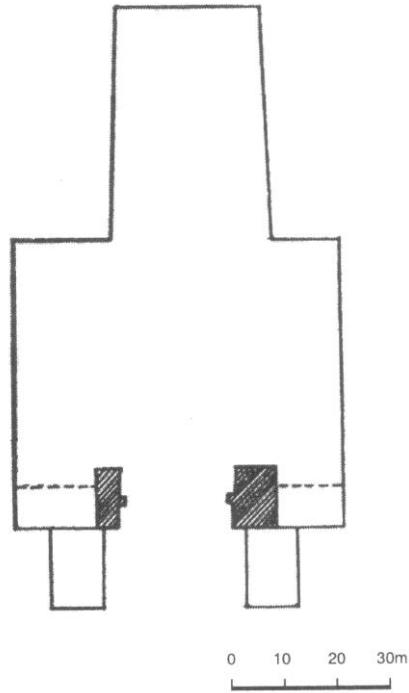
Şekil B.17. Triopion, Bizans Kilisesi planı (Tuna ve Berges, 2002, s.97).

Şekil B.18. Gerga kutsal alanı yerleşim planı (Held, 1996, s.65).

Şekil B.19. Gerga, Kaya yazıları (Bean, 1969, Plate XXI-a).

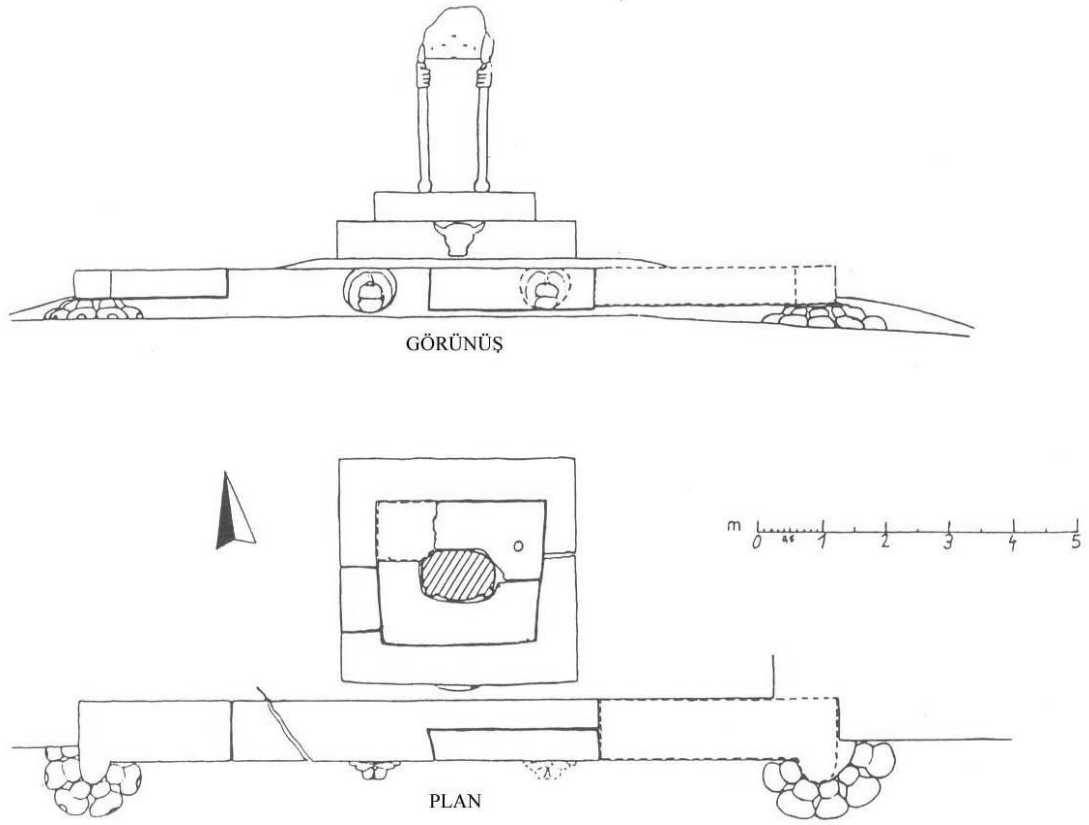
Şekil B.20. Gerga, Tapınak planı (Bean, 2000, s.215).

Şekil B.21. Gerga, Tapınak (T. Saner).

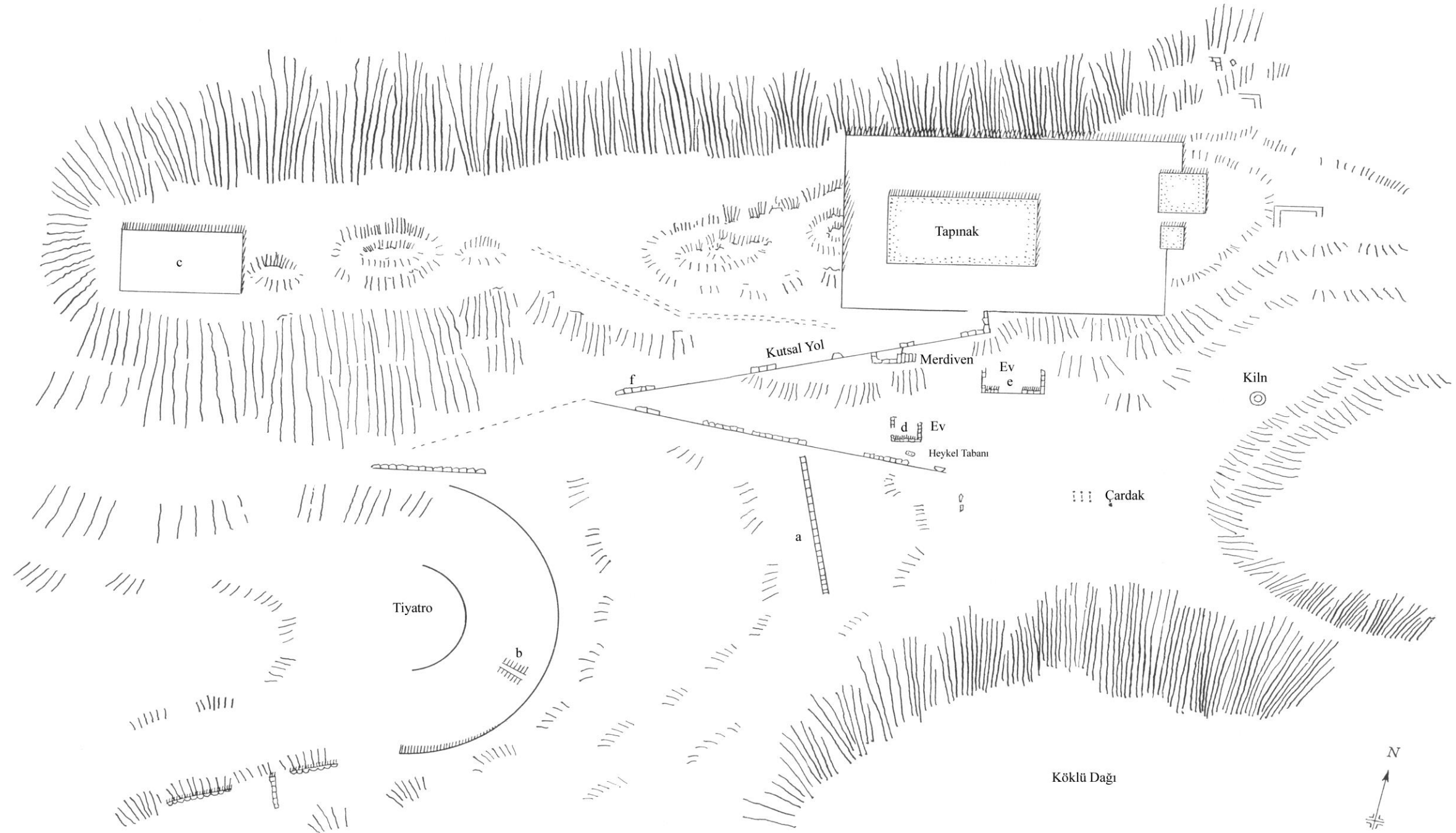
Şekil B.22. Gerga, Tapınak çatısı konstrüksiyonu (T. Saner).

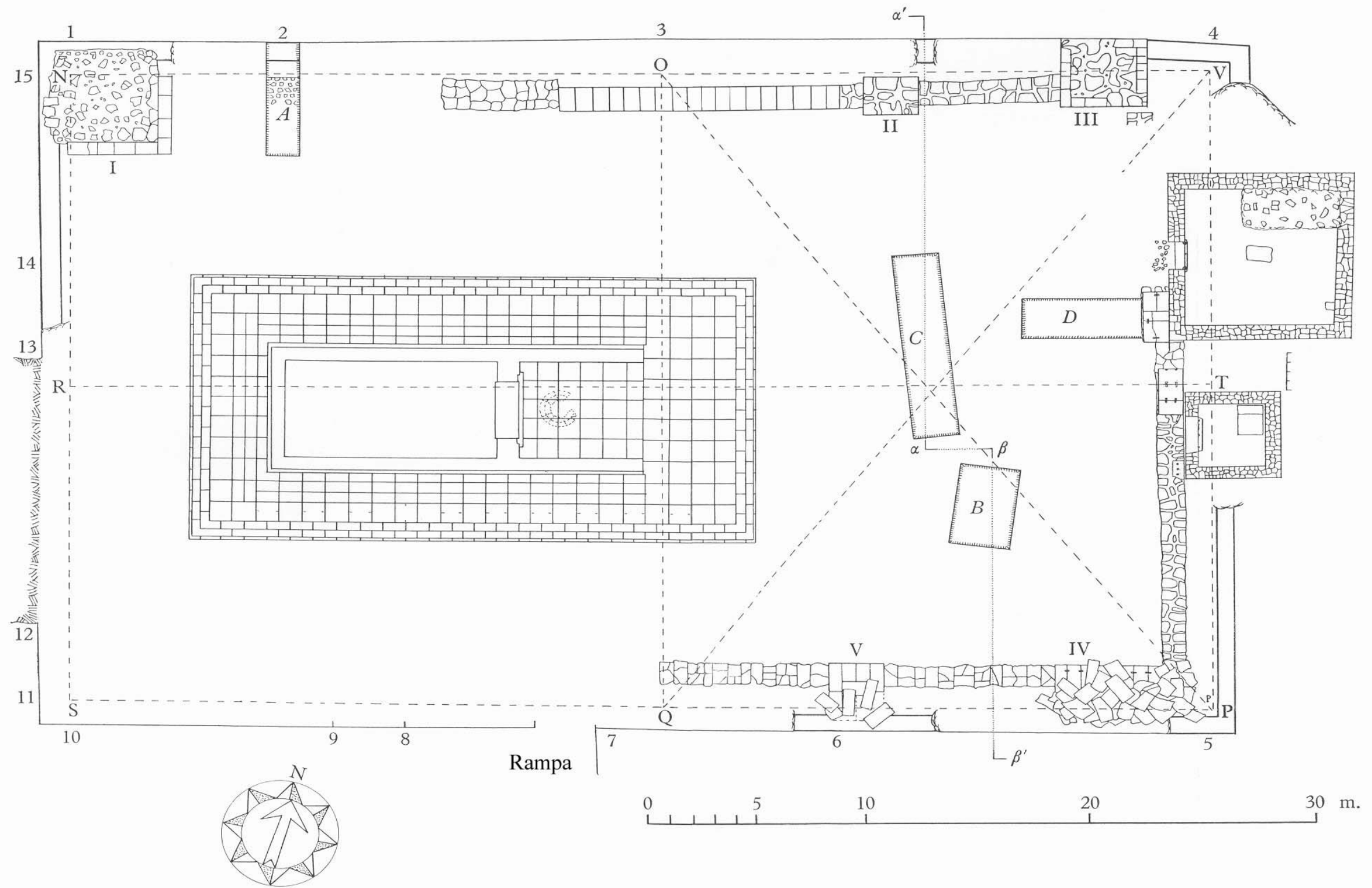
Şekil B.23. Gerga, Kült heykeli plan ve görünüşü (Held, 1996, s.67).

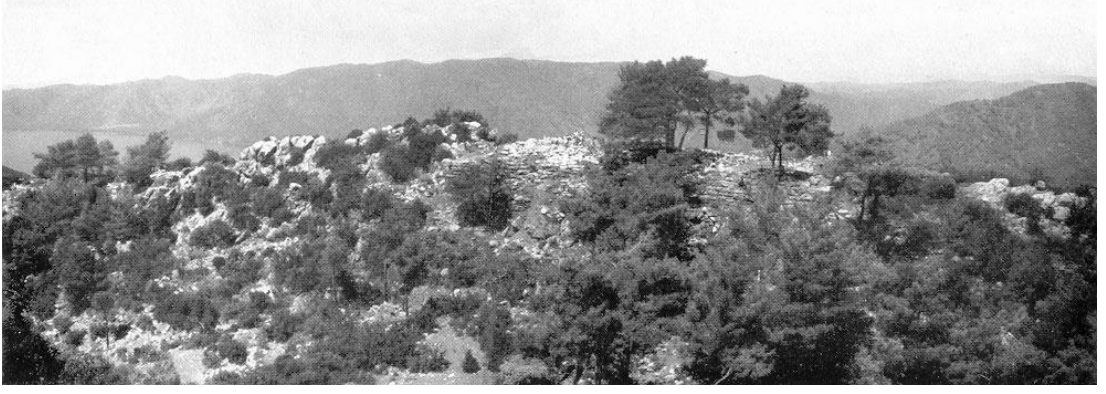
Şekil B.24. Gerga, Kutsal su kaynağı (Bean, 1969, Plate XXII-b).

Şekil B.25. Kastabos Hemithea kutsal alanı yerleşim planı (Cook ve Plommer, 1966, fig.77).

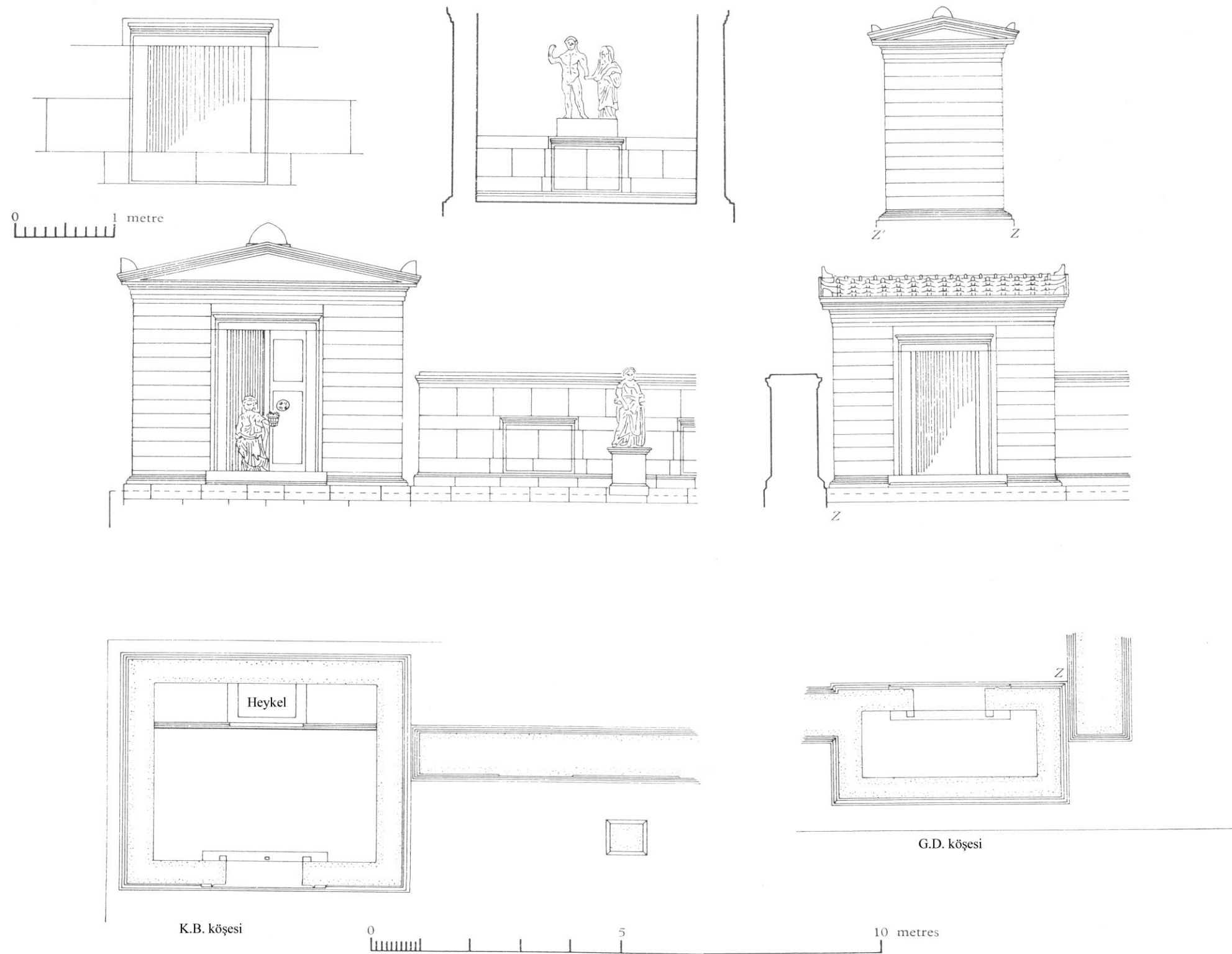
Şekil B.26. Kastabos, Hemithea Tapınağı planı (Cook ve Plommer, 1966, fig.78).

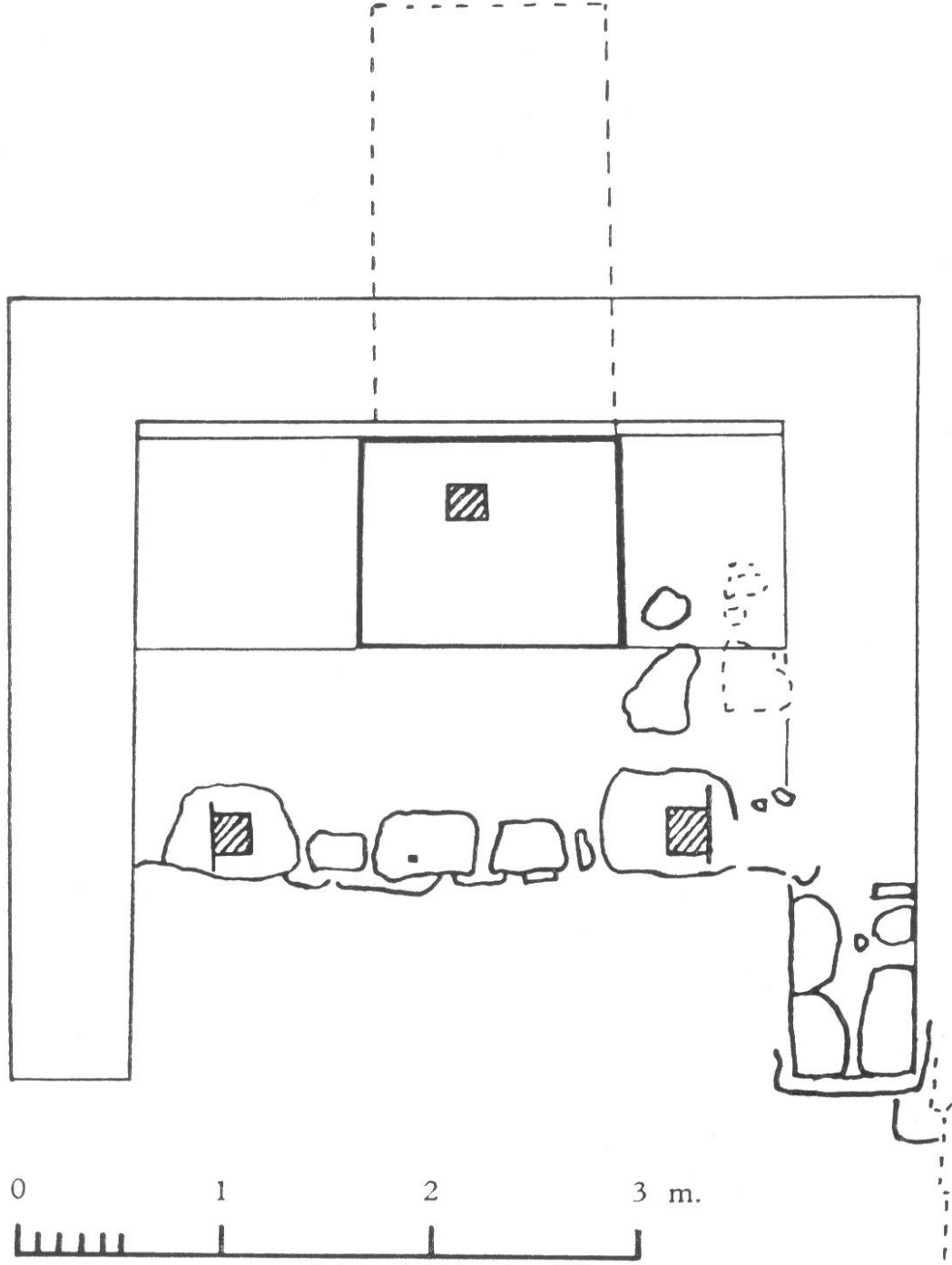
Şekil B.27. Kastabos, Tapınak platformu genel görünüşü (Cook ve Plommer, 1966, Plate IV-1).

Şekil B.28. Kastabos, Tapınak platformu güneydoğu köşesi (Cook ve Plommer, 1966, Plate IV-3).

Şekil B.29. Kastabos, Hemithea Tapınağı platformu duvar yapıları (Cook ve Plommer, 1966, fig. 72).

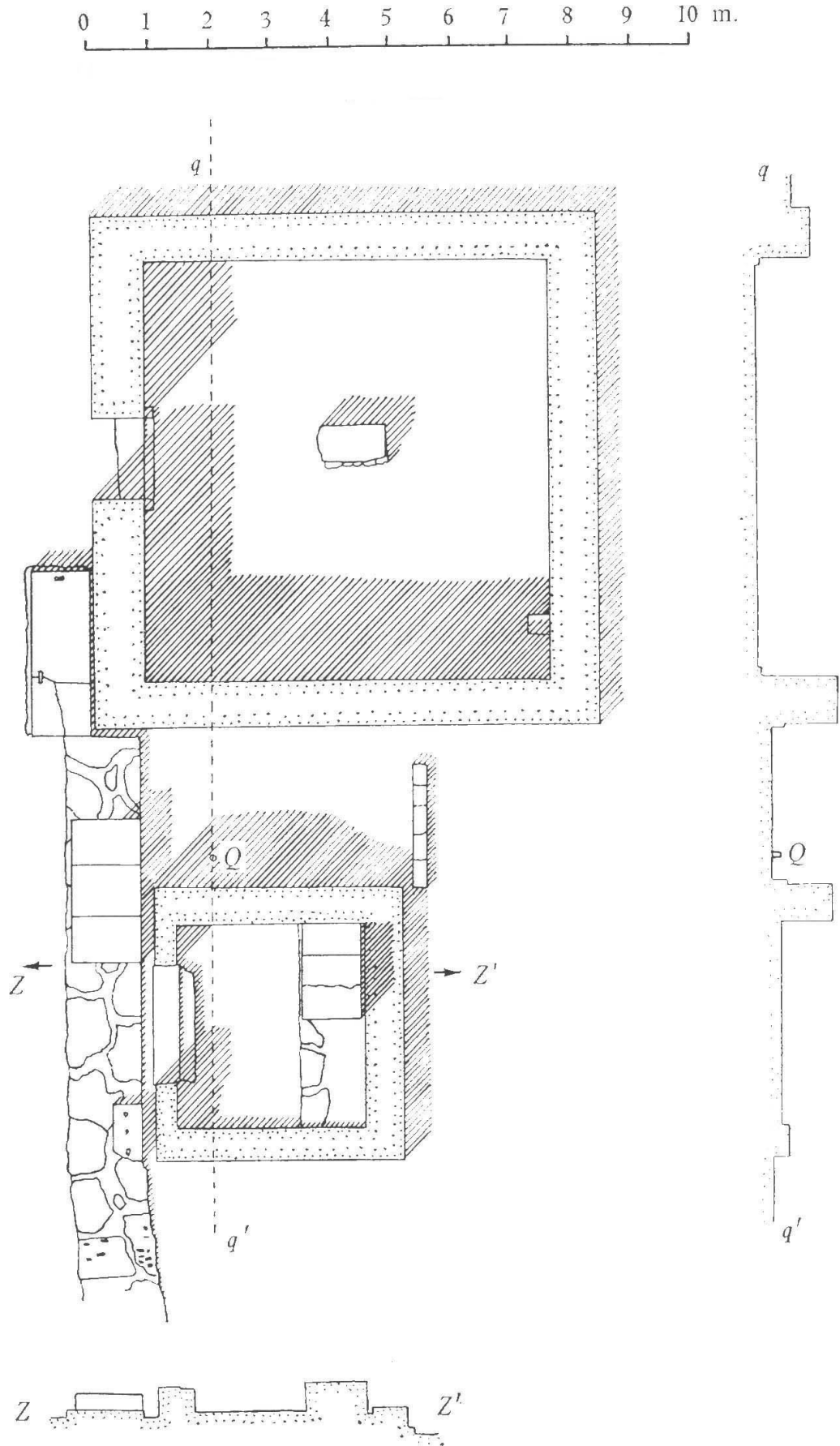
Şekil B.30. Kastabos, Naikos planı (Cook ve Plommer, 1966, s.38).

Şekil B.31. Kastabos, Naikos (Cook ve Plommer, 1966, Plate VI-1).

Şekil B.32. Kastabos, Pronaos (Cook ve Plommer, 1966, Plate XXI-1).

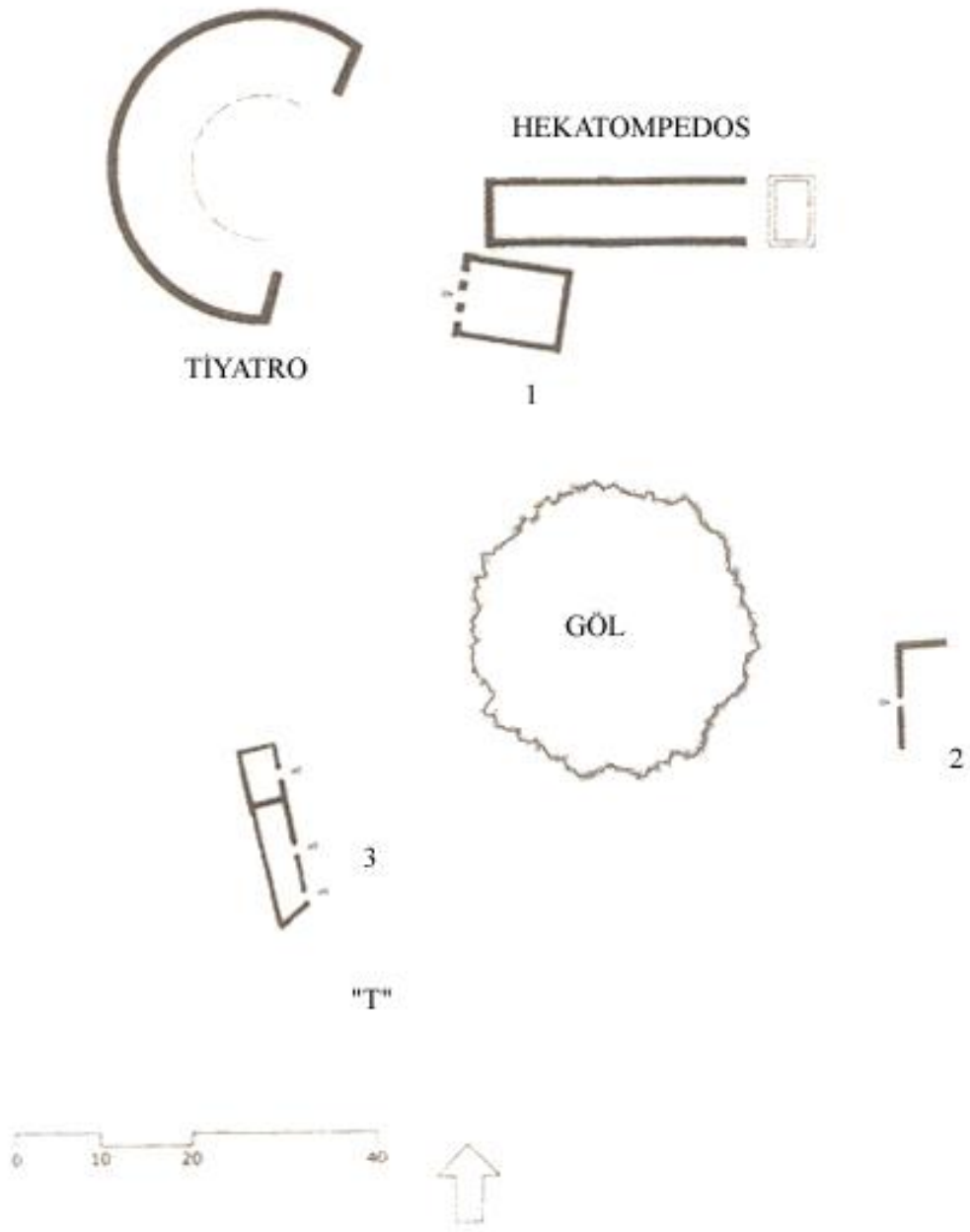
Şekil B.33. Kastabos, Doğu Evleri planı (Cook ve Plommer, 1966, s.27).

Şekil B.34. Kastabos, Doğu Evleri'ne güneyden bakış (Cook ve Plommer, 1966, Plate V-1).

Şekil B.35. Kastabos, Kuzeydeki Doğu Evi (Cook ve Plommer, 1966, Plate V-3).

Şekil B.36. Kırancı Gölü kutsal alanı yerleşim planı (Kuban ve Saner, 2002, s.207).

Şekil B.37. Kıran Gölü kutsal alanı genel görünüm (Ortada hekatompedosun batı duvarı görünmektedir) (T. Saner ve Z. Kuban).

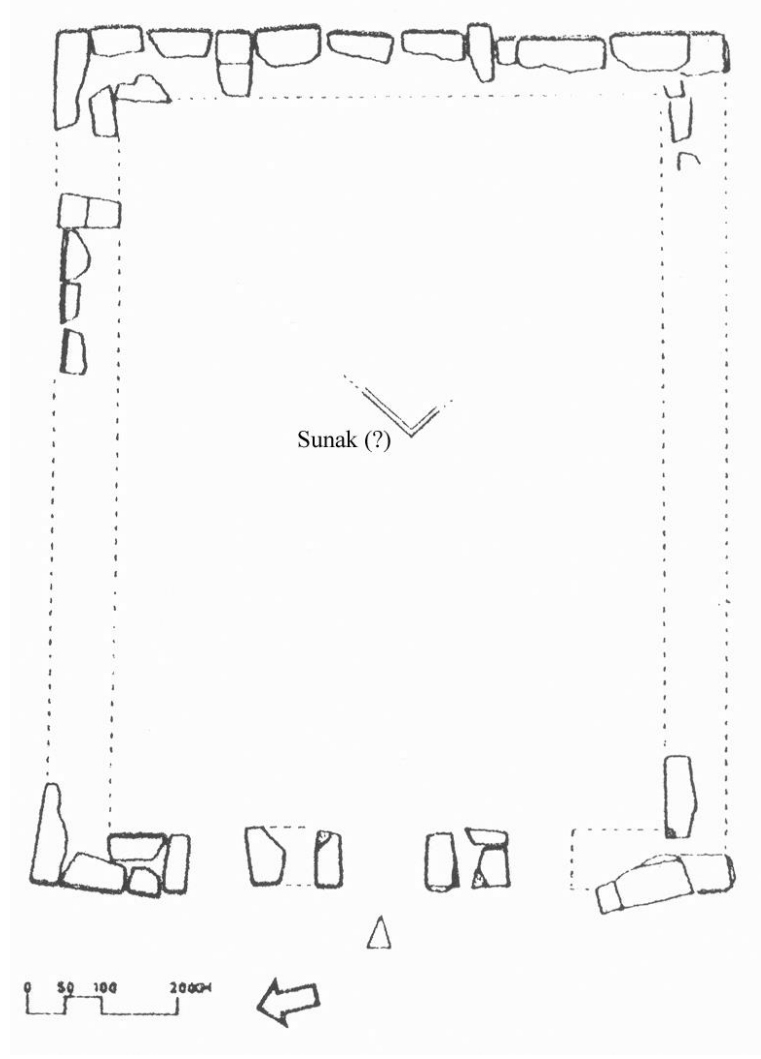
Şekil B.38. Kıran Gölü, Hekatompedos batı duvarı (T. Saner ve Z. Kuban).

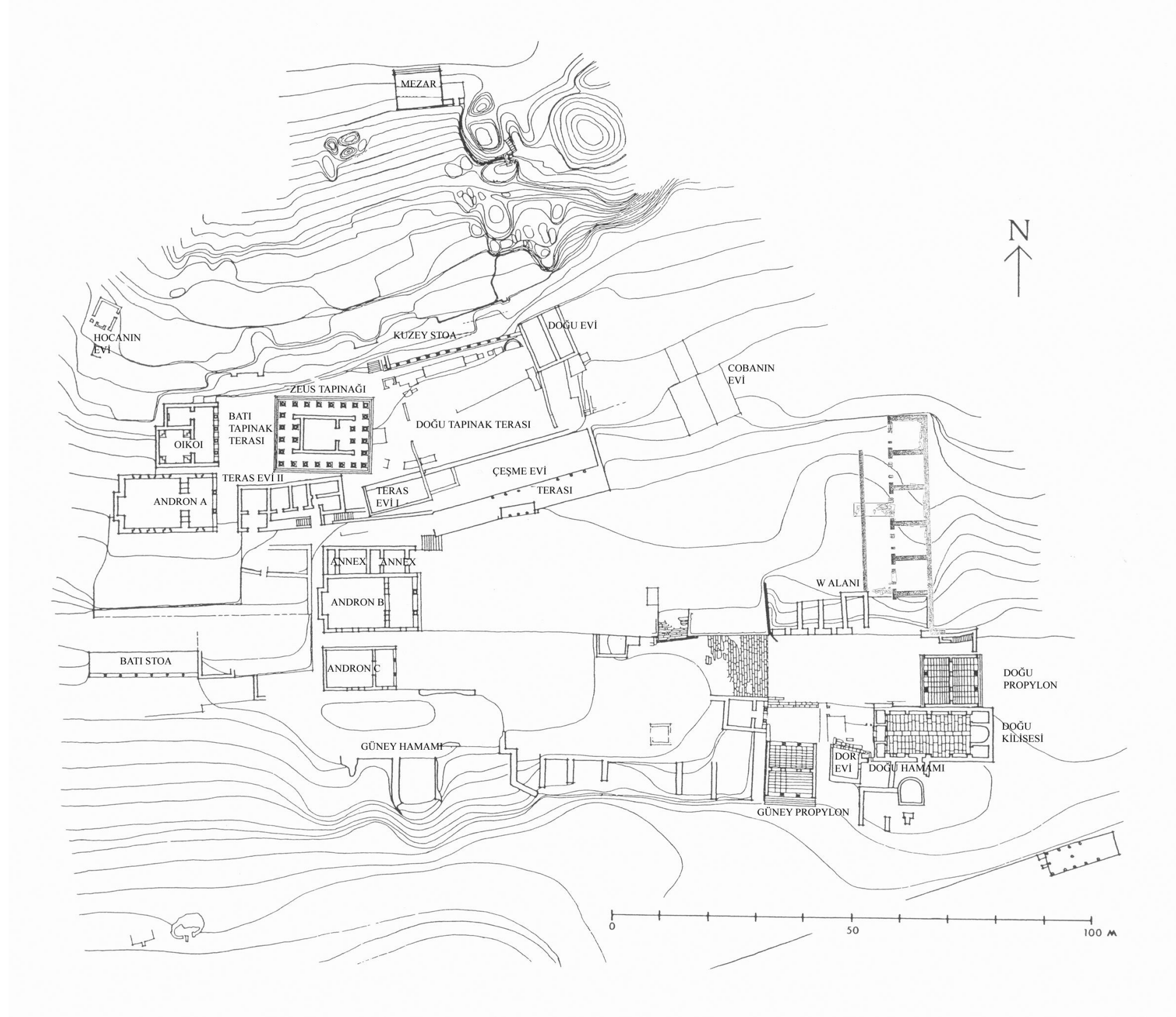
Şekil B.39. Kıran Gölü, Sunak (T. Saner ve Z. Kuban).

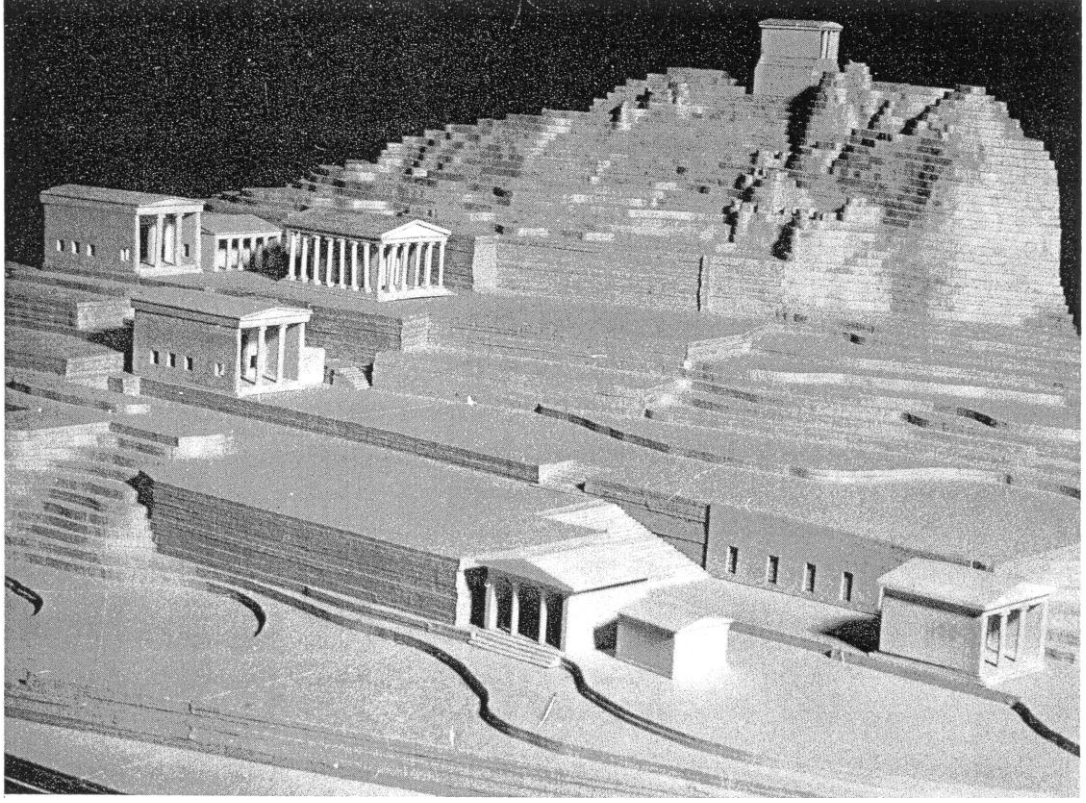
Şekil B.40. Kıran Gölü, Tiyatro cavea duvarı (T. Saner ve Z. Kuban).

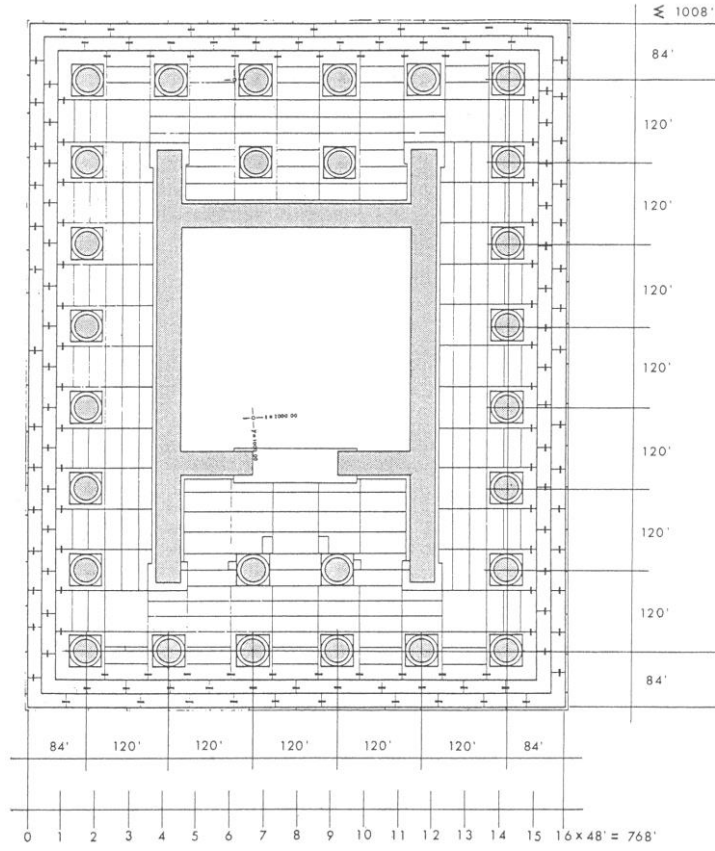
Şekil B.41. Kırancı Gölü, 1 Numaralı yapı planı (Saner ve Kuban, 2002, s.207).

Şekil B.42. Labraynda kutsal alanı yerleşim planı (Westholm, 1963). (W Alanı'nın planı mevcut haritaya sonradan eklenmiştir. W Alanı planı için bkz. Hellström, 1990, s.345).

Şekil B.43. Labraynda, Maket fotoğrafı (Thieme, 1989, s.78).

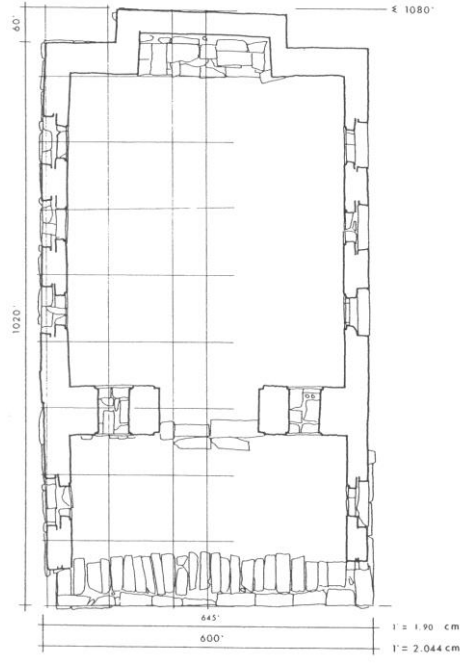
Şekil B.44. Labraynda, Zeus Tapınağı planı (Thieme, 1989, s.80).

Şekil B.45. Labraynda, Zeus Tapınağı batı cephesi.

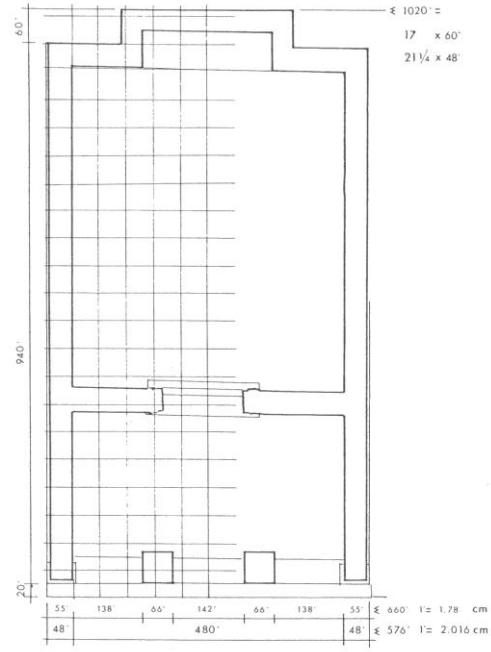
Şekil B.46. Labraynda, Zeus Tapınağı doğu cephesi.

Şekil B.47. Labraynda, Andron A planı (Thieme, 1989, s.84).

Şekil B.48. Labraynda, Andron A.

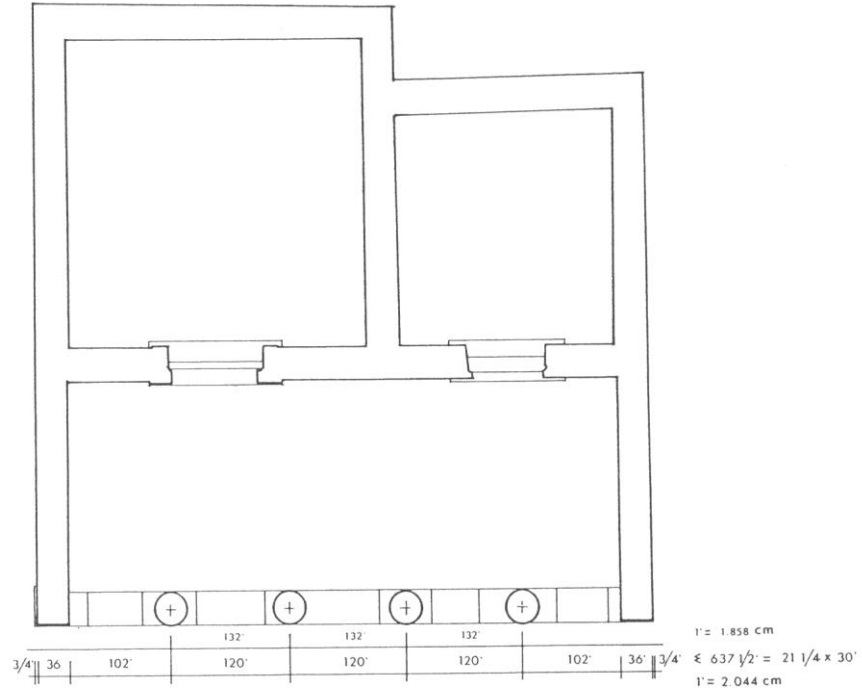
Şekil B.49. Labraynda, Andron B planı (Thieme, 1989, s.82).

Şekil B.50. Labraynda, Andron B.

Şekil B.51. Labraynda, Andron C.

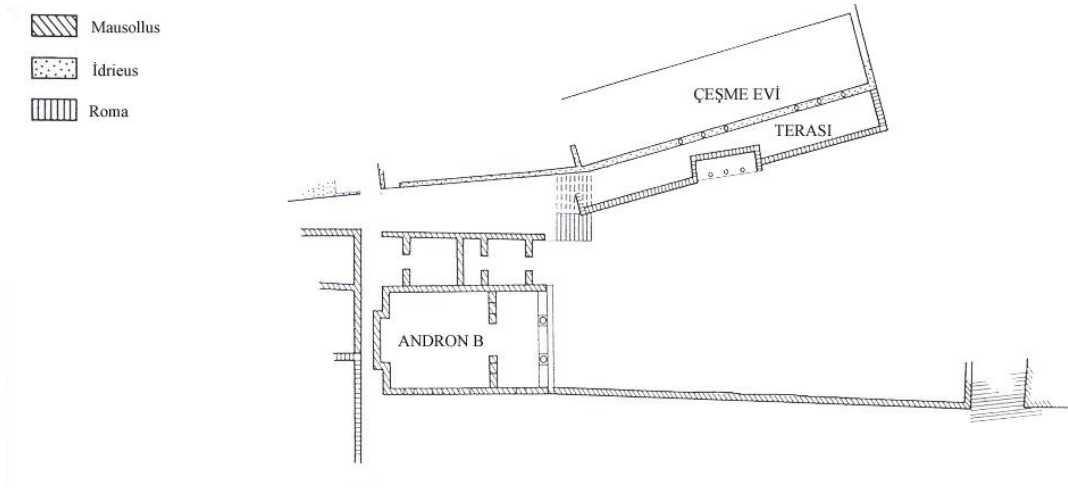
Şekil B.52. Labraynda, Oikoi planı (Thieme, 1989, s.85).

Şekil B.53. Labraynda, Oikoi.

Şekil B.54. Labraynda, Teras Evi II.

Şekil B.55. Labraynda, Çeşme Evi ve Terası plan şeması (Westholm, 1963, s.94).

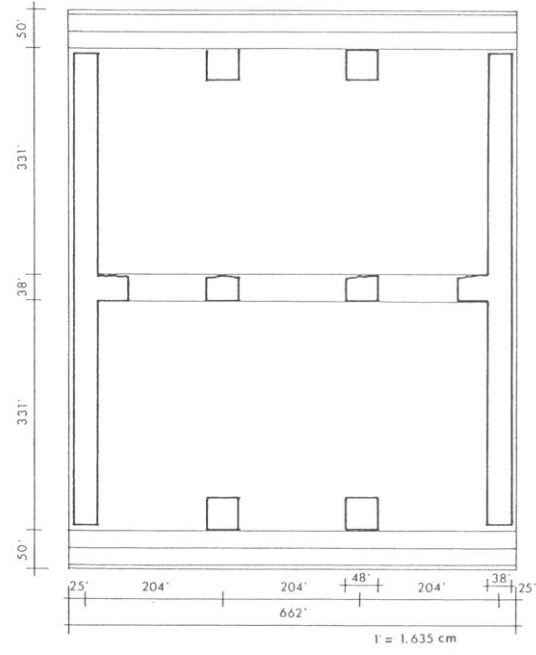
Şekil B.56. Labraynda, Çeşme Evi ve Terası.

Şekil B.57. Labraynda, Çeşme Evi ve Terası merdiveni.

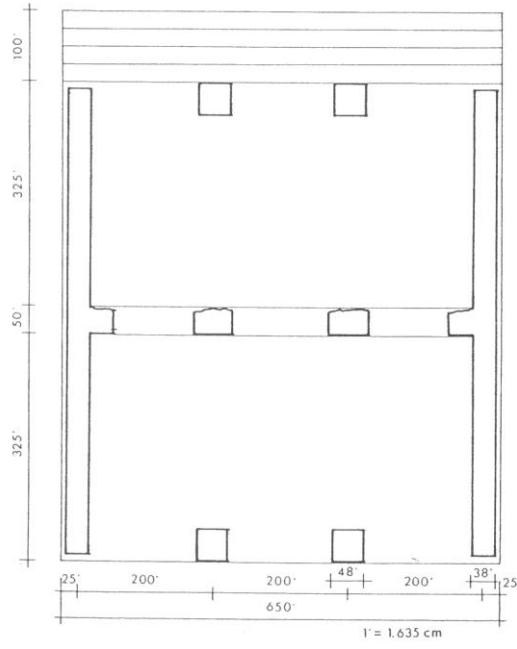
Şekil B.58. Labraynda, W Alanı.

Şekil B.59. Labraynda, Doğu Propylon planı (Thieme, 1989, s.86).

Şekil B.60. Labraynda, Doğu Propylon.

Şekil B.61. Labraynda, Güney Propylon planı (Thieme, 1989, s.86).

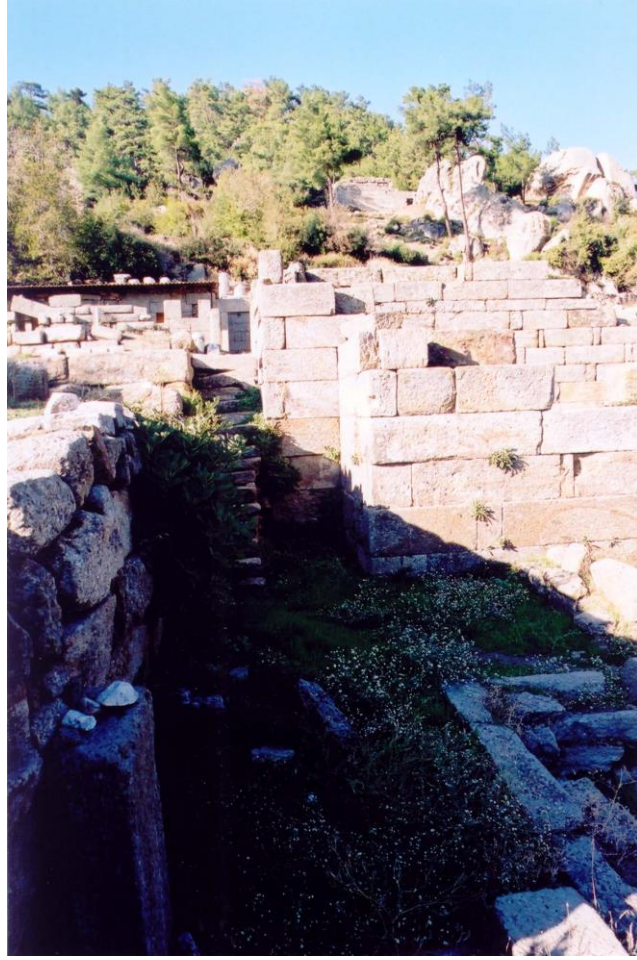
Şekil B.62. Labraynda, Güney Propylon.

Şekil B.63. Labraynda, Propylon terası.

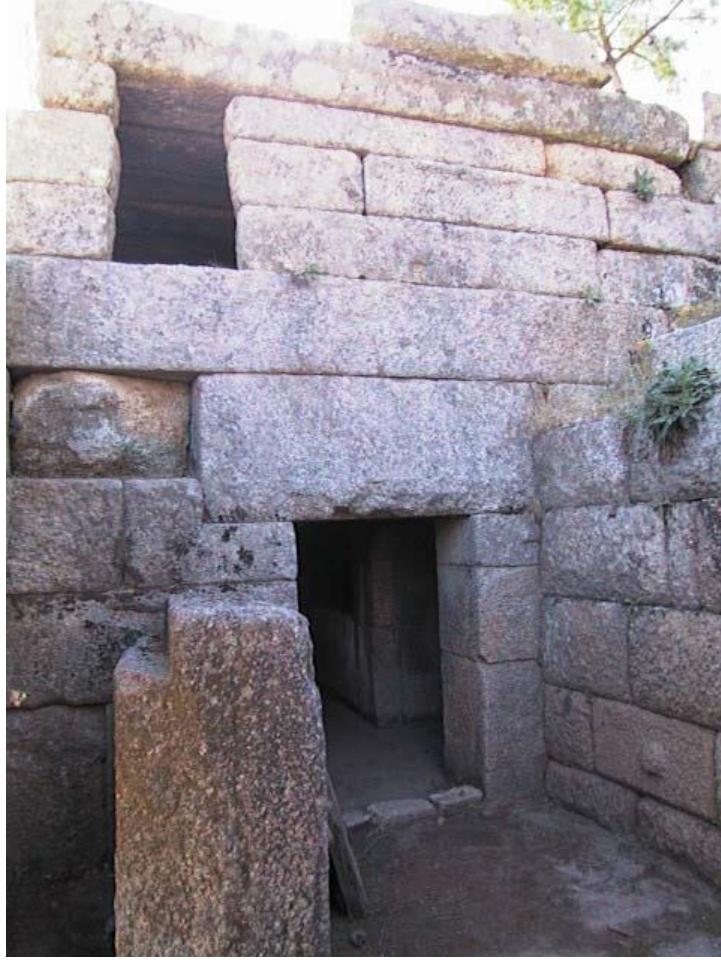
Şekil B.64. Labraynda, Dor Evi ve Doğu Hamamı.

Şekil B.65. Labraynda, Andron B ve Andron C'nin batısındaki geçit.

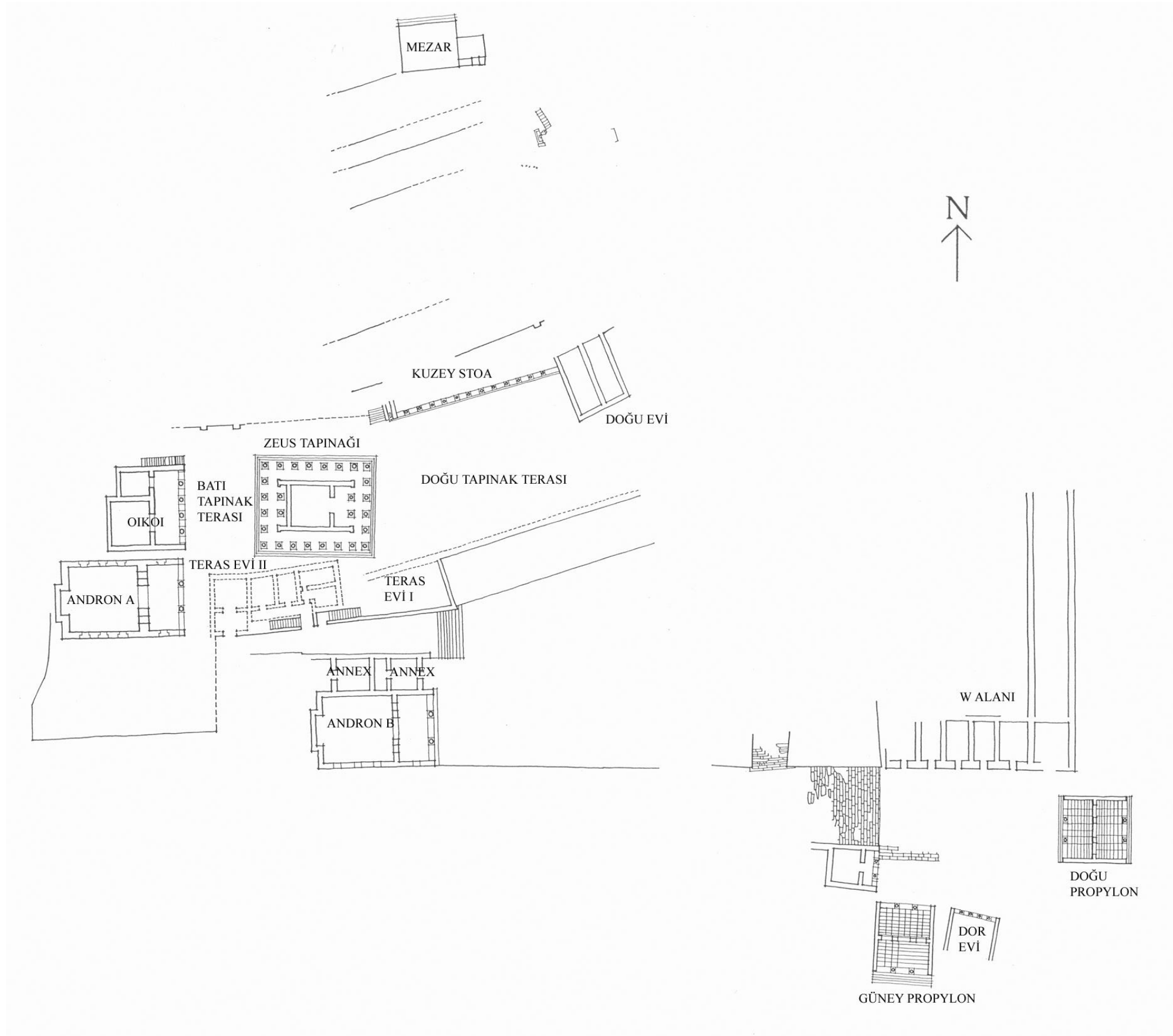
Şekil B.66. Labraynda, Doğu Kilisesi.

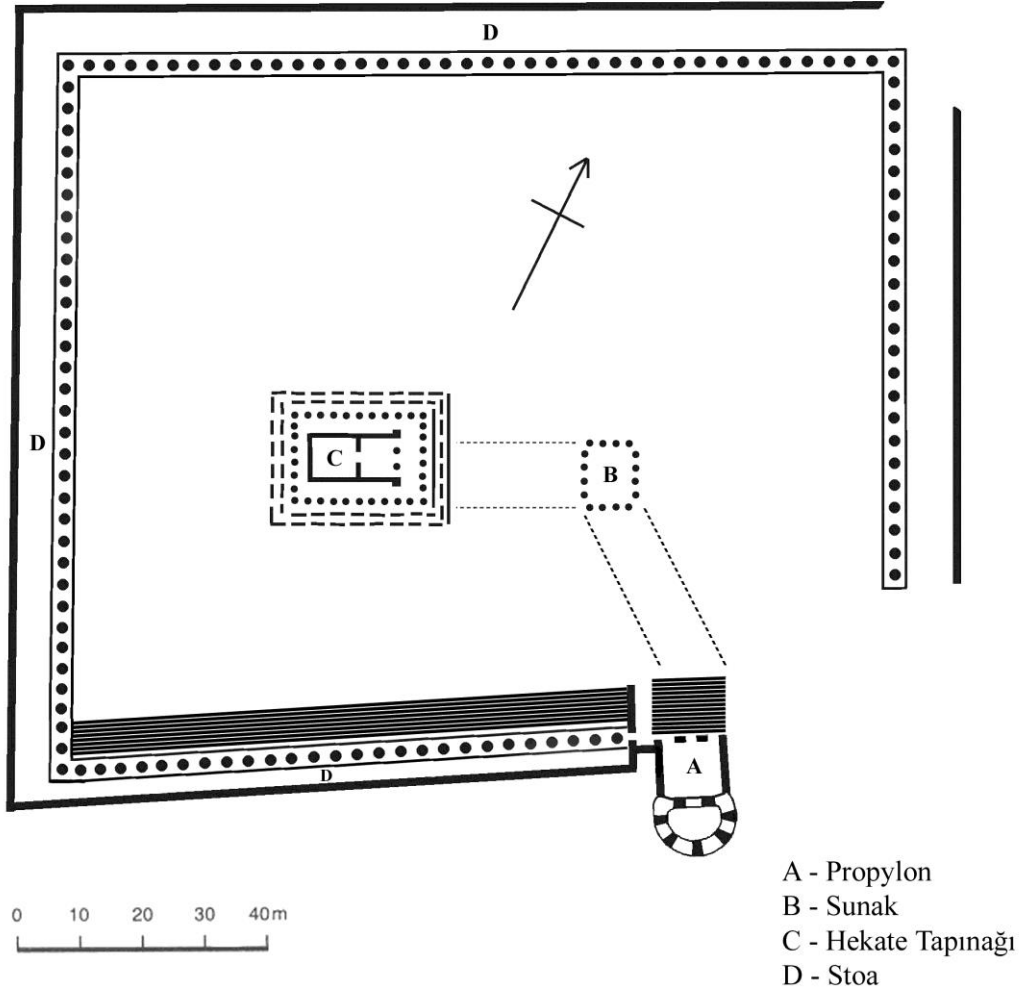
Şekil B.67. Labraynda, Mezar ön cephe.

Şekil B.68. Labraynda, Mezar, Küçük oda.

Şekil B.69. Labraynda, 4. yy.daki eklerden arınmış yerleşim planı (Westholm, 1963, s.111 vd.).

Şekil B.70. Lagina Hekate kutsal alanı yerleşim planı (Bean, 2000, s.90). (Tapınak, sunak ve propylon arasında nokta nokta gösterilen yollar mevcut haritaya sonradan eklenmiştir).

Şekil B.71. Lagina, Hekate Tapınağı.

Şekil B.72. Lagina, Hekate Tapınağı doğu cephesi.

Şekil B.73. Lagina, Hekate Tapınağı batı cephesi.

Şekil B.74. Lagina, Hekate Tapınağı güneydoğu cephesi.

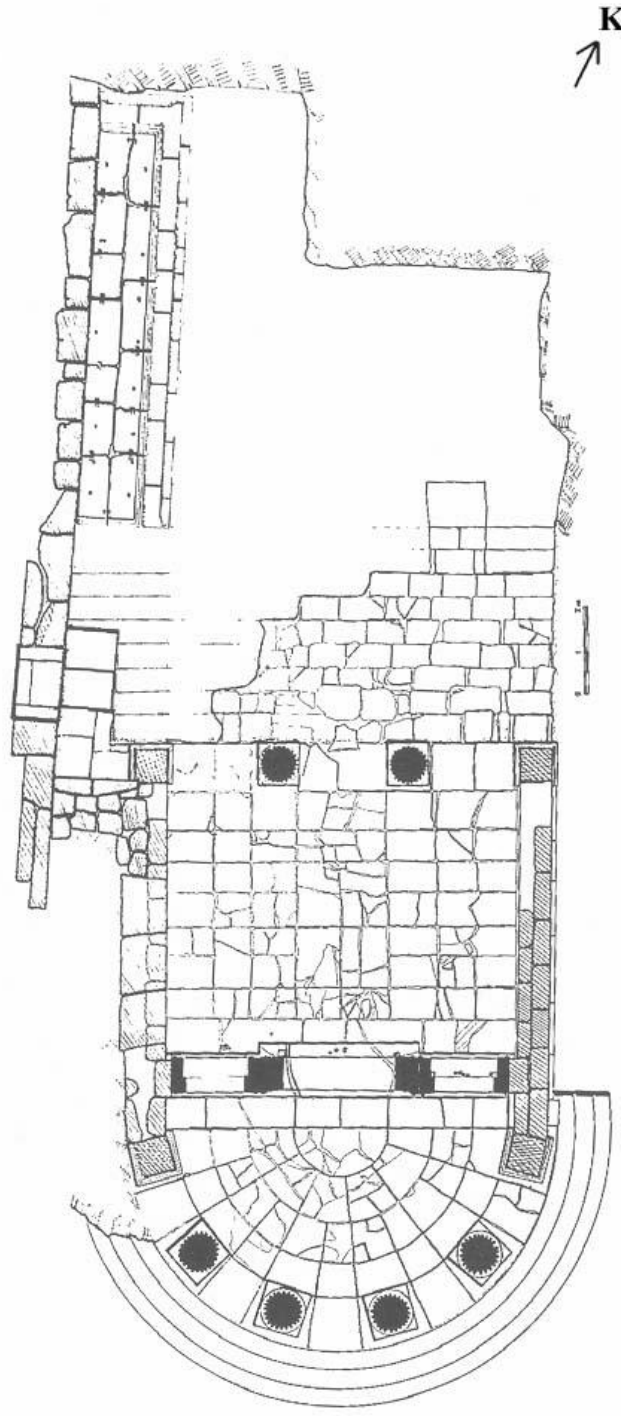
Şekil B.75. Lagina, Sunak.

Şekil B.76. Lagina, Sunak batı cephesi.

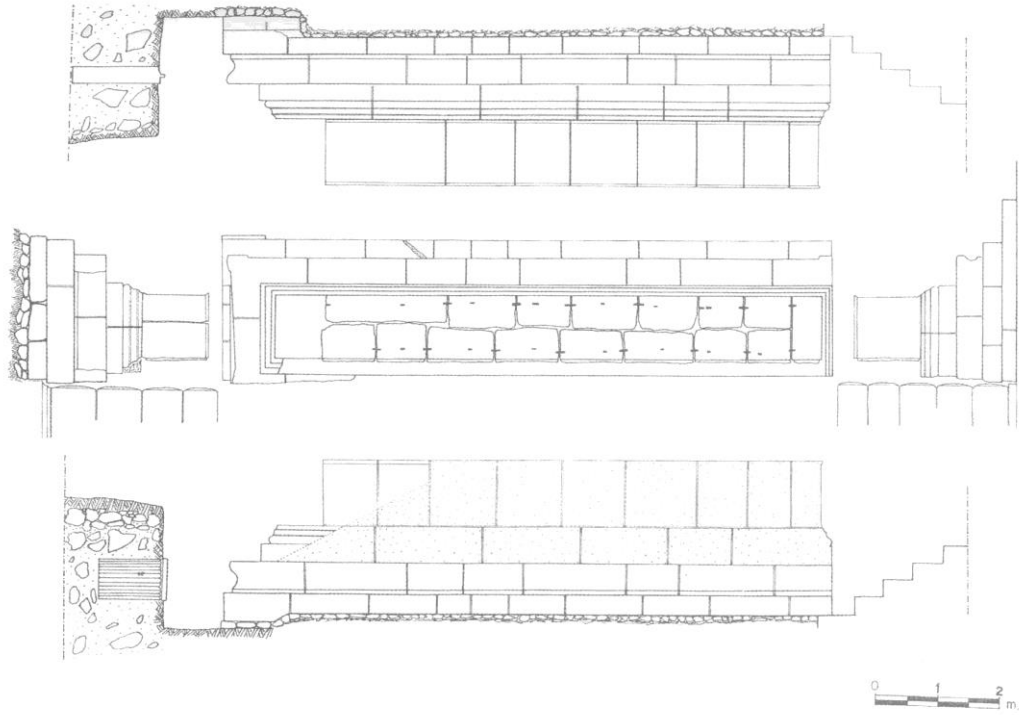
Şekil B.77. Lagina, Sunak sütun sırası.

Şekil B.78. Lagina, Propylon planı (Tırpan, 1998, s.180).

Şekil B.79. Lagina, Propylon.

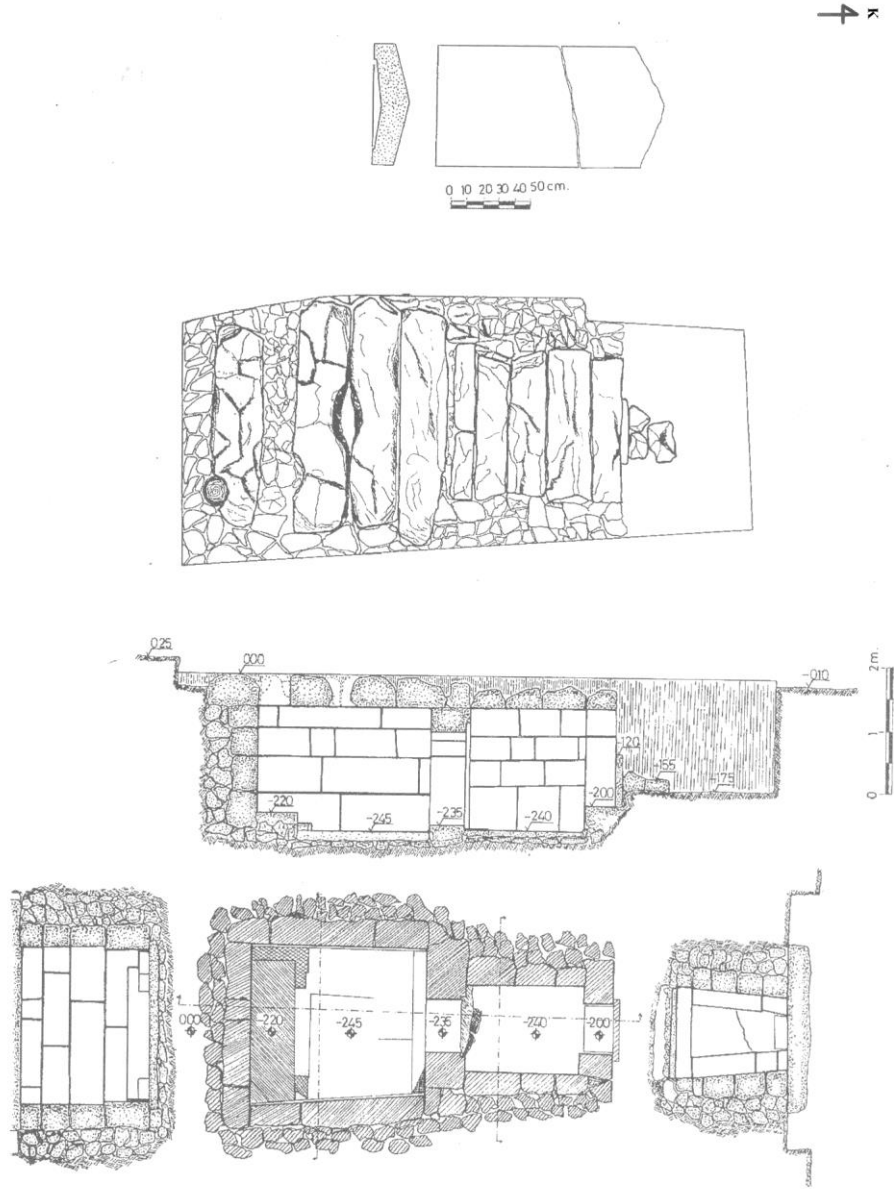
Şekil B.80. Lagina, Heykel kaidesi planı, kesiti, görünüşü (Tırpan, 1999, s.243).

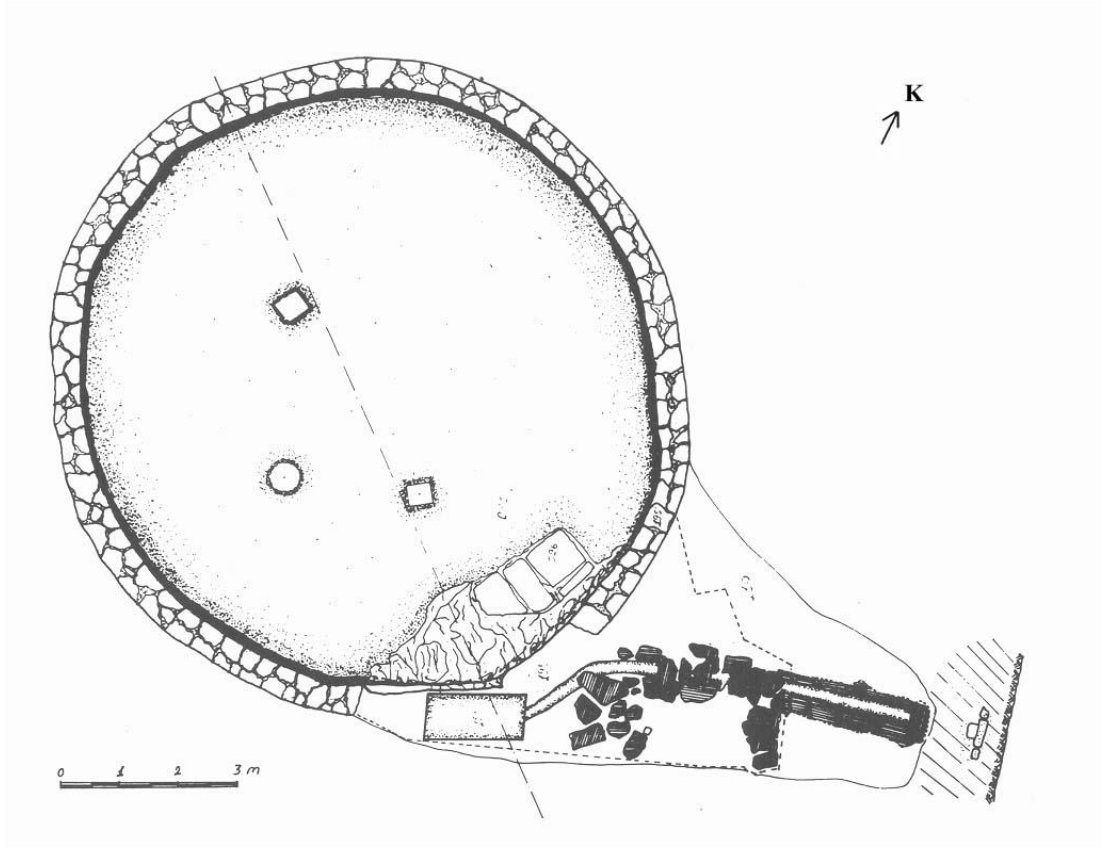
Şekil B.81. Lagina, Heykel kaidesi.

Şekil B.82. Lagina, Propylon ve heykel kaidesi.

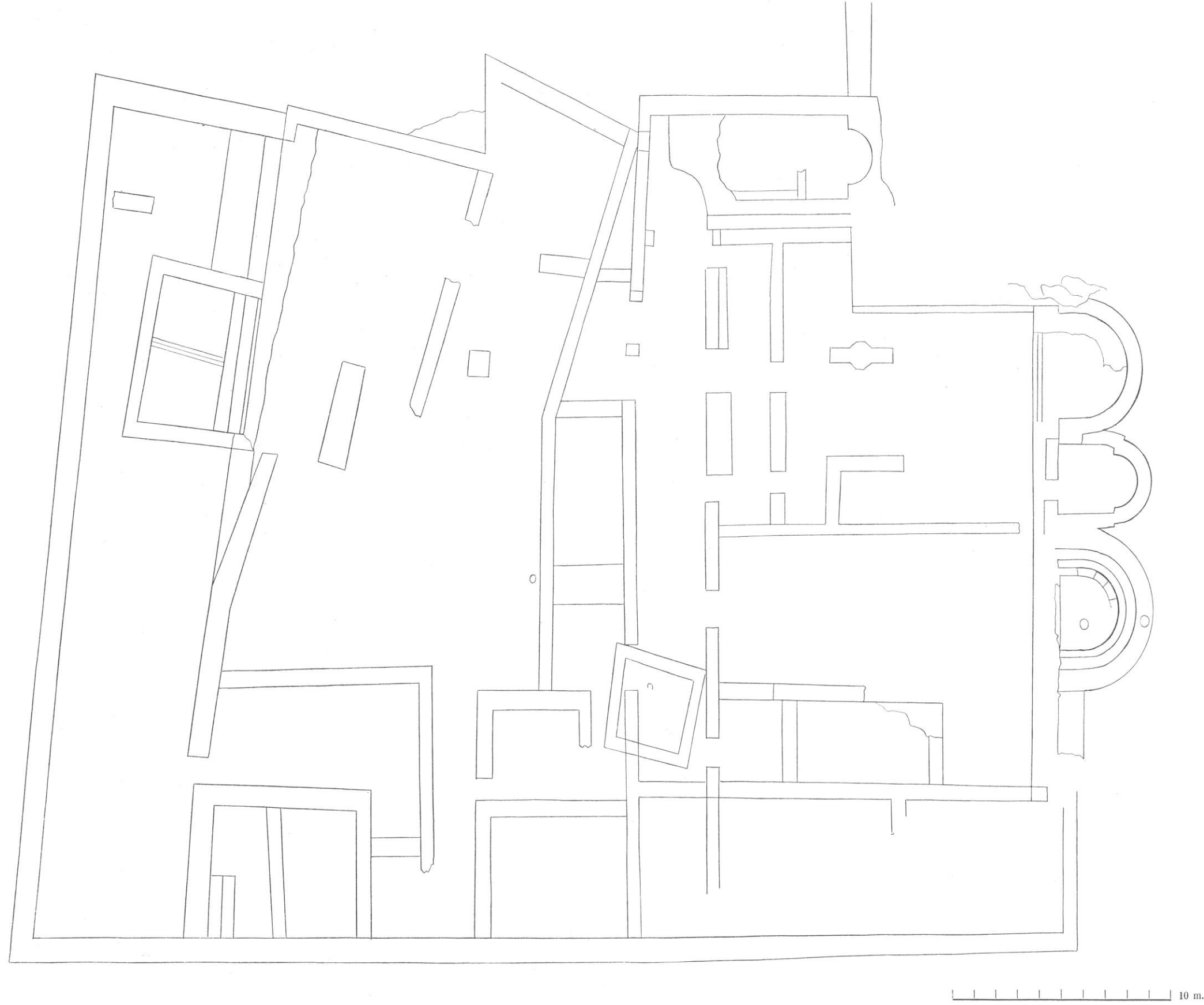
Şekil B.83. Lagina, Dromoslu mezar planı, kesiti, görünüşü (Tırpan, 1997, s.323).

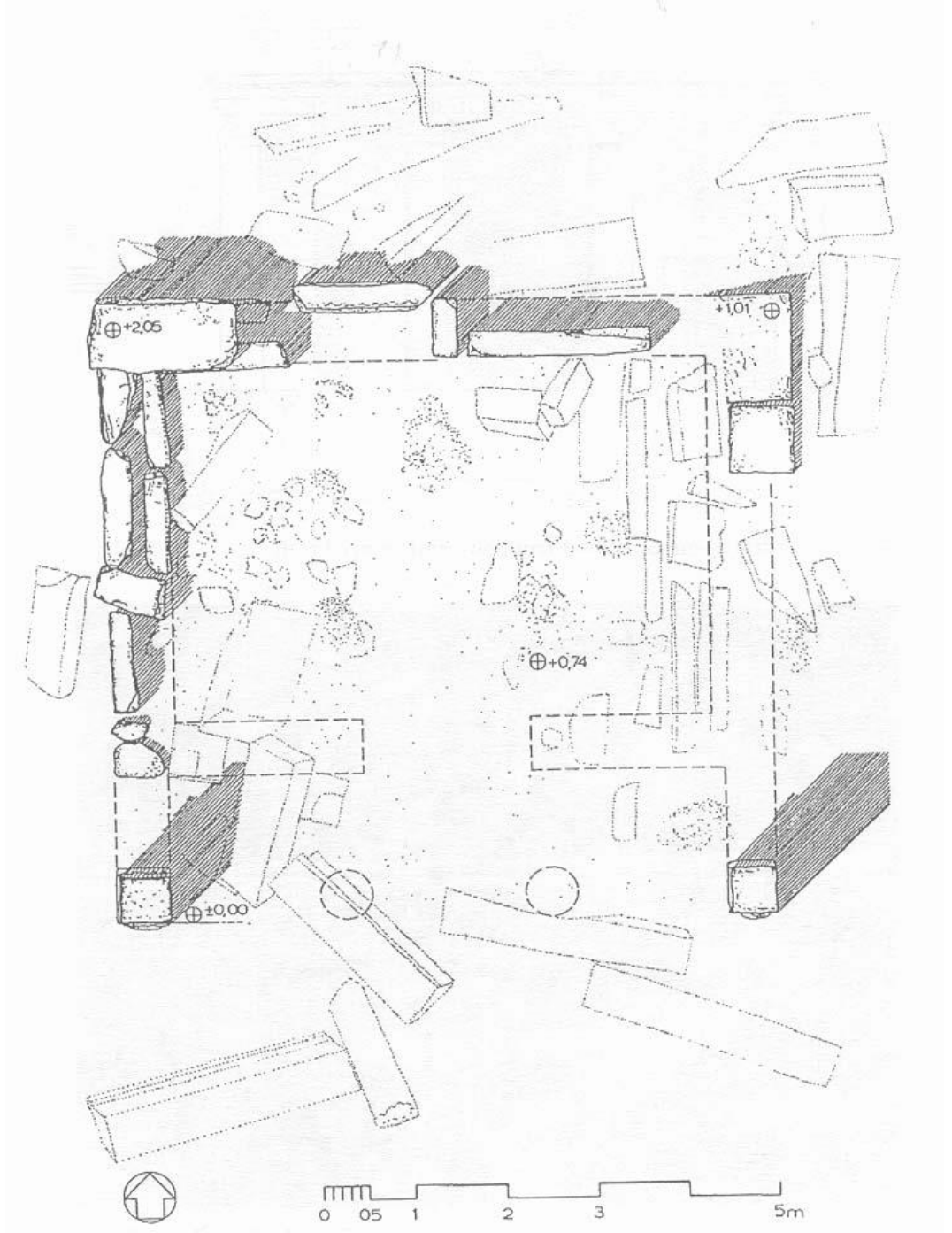
Şekil B.84. Lagina, Havuz planı (Tırpan, 1996, s.227).

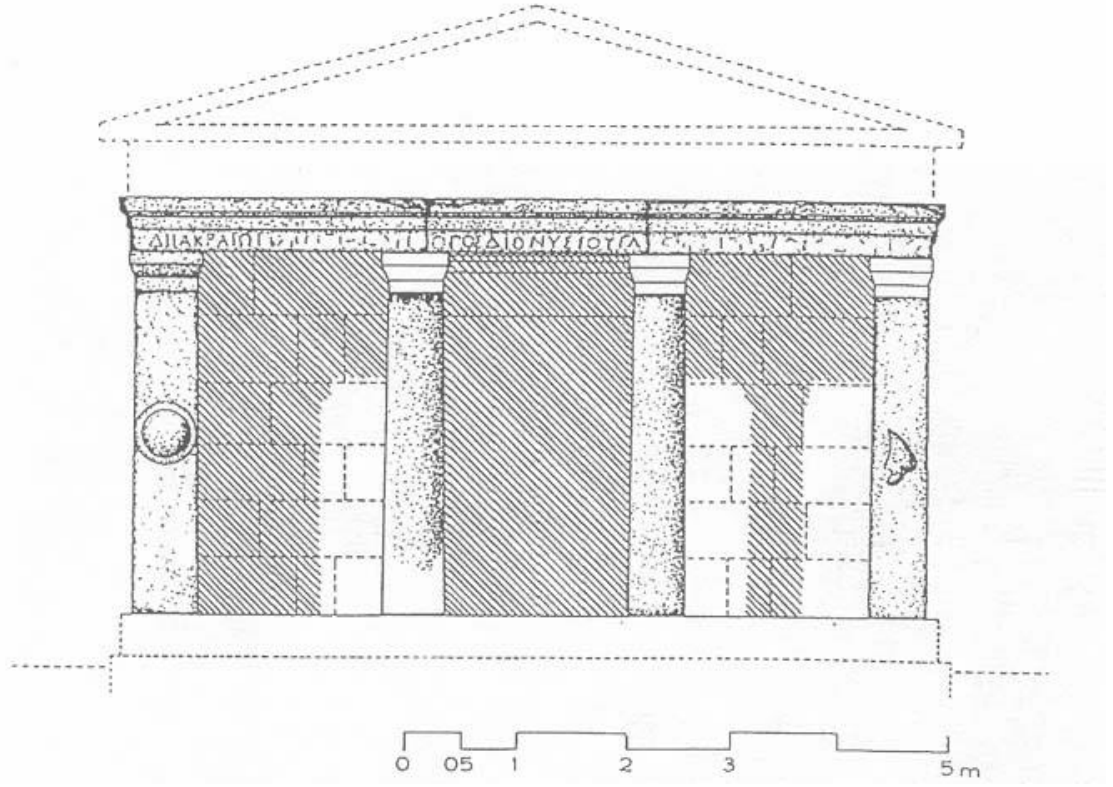
Şekil B.85. Lagina, Havuz.

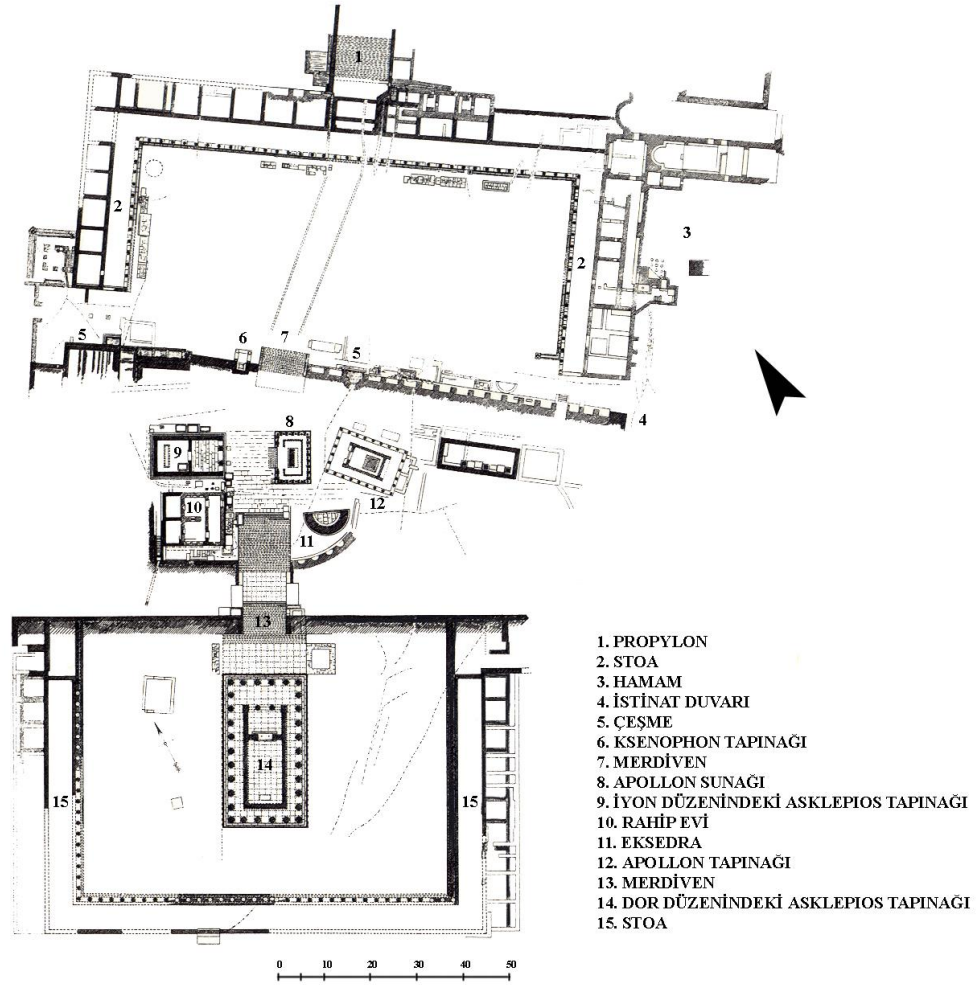
Şekil B.86. Sinuri, Tapınak planı (Devambez ve Haspels, 1959, ek).

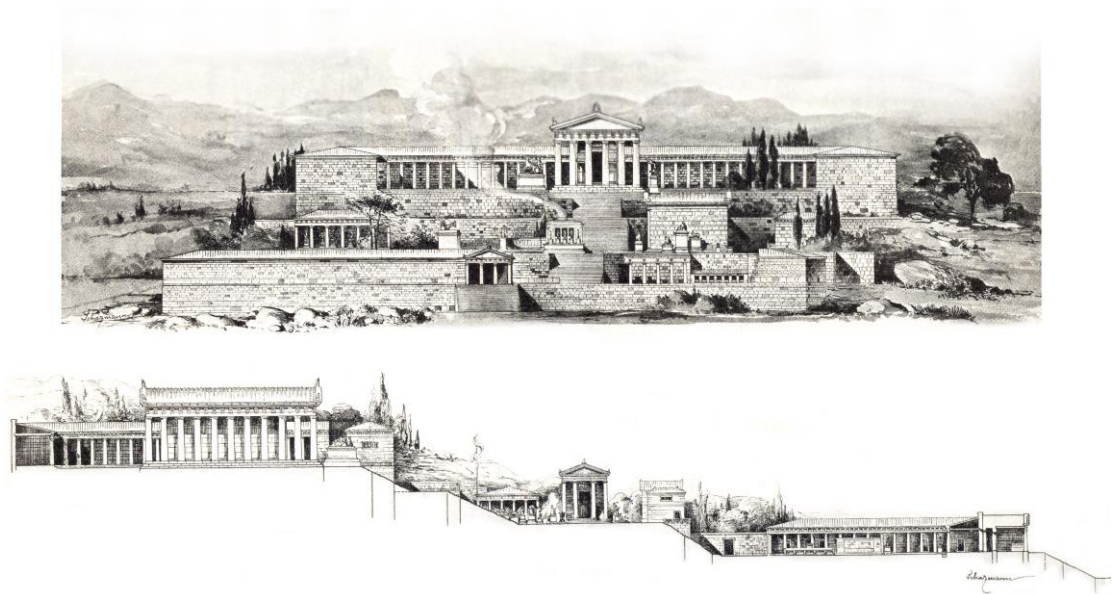
Şekil B.87. Zeus Akraios Tapınağı planı (Peschlow, 1996c, s.218).

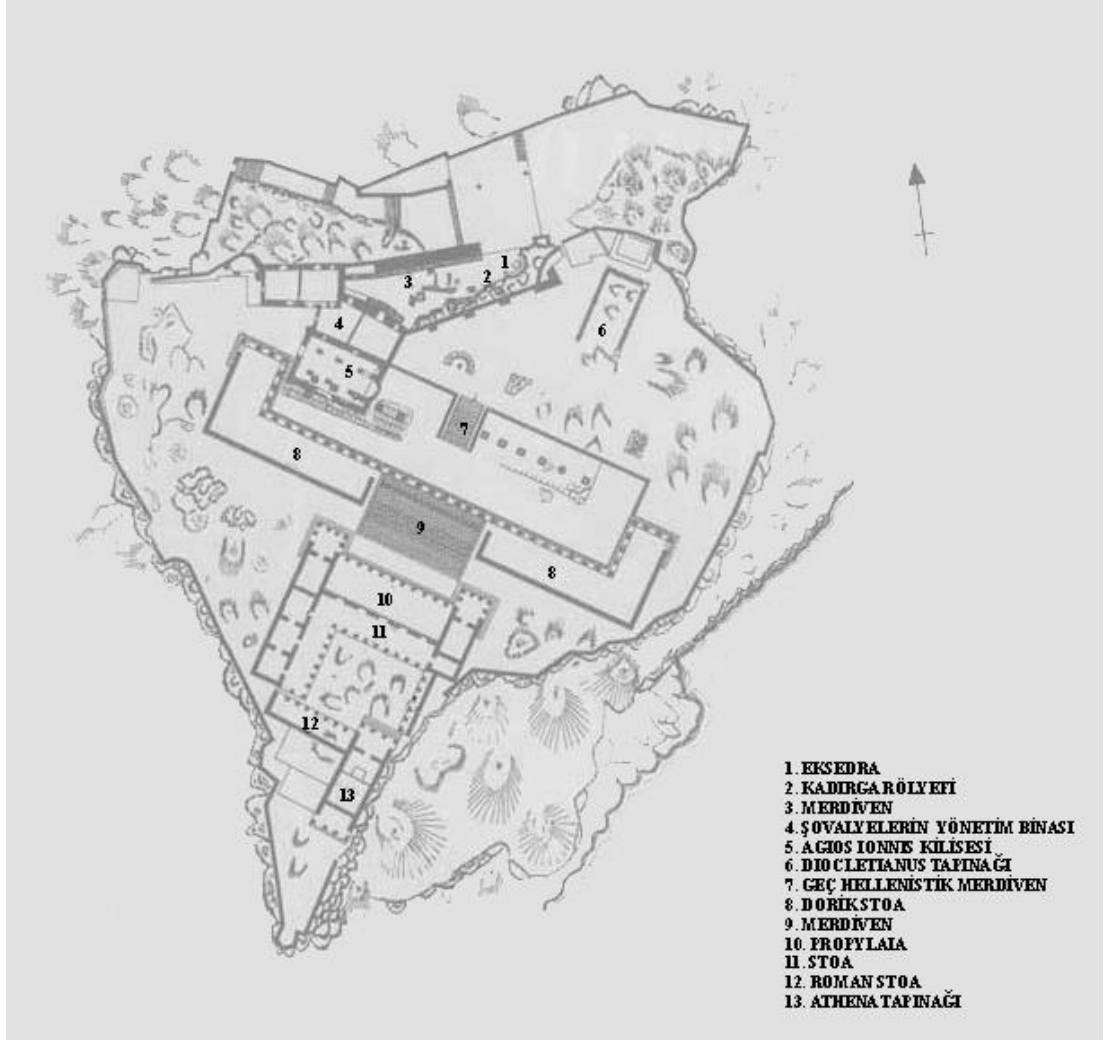
Şekil B.88. Zeus Akraios Tapınağı ön görünüş (Peschlow, 1996c, s.220).

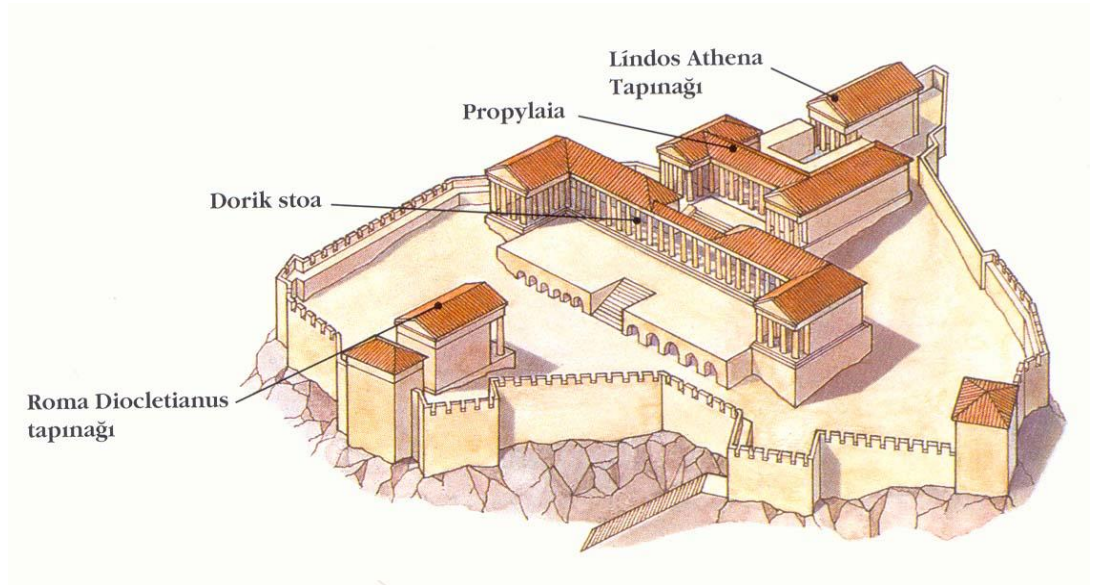
Şekil B.89. Kos Asklepios kutsal alanı yerleşim planı (Scully, 1963, Fig.412).

Şekil B.90. Kos Asklepios kutsal alanı rekonstrüksiyon çizimi (Kuzey cephesi ve doğu-batı aksı kesitinden doğuya bakış) (Lavas, 1974, s.139).

Şekil B.91. Lindos Athena kutsal alanı yerleşim planı.

Şekil B.92. Lindos Athena kutsal alanı rekonstrüksiyon çizimi (Dubin, ve diğ., 2001, s.193).

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Ankara’da doğdu. 1993’de Ankara Atatürk Anadolu Lisesi’nden, 1998’de İ.T.Ü. Mimarlık Bölümü’nden mezun oldu. 1997-99 yılları arasında Has Mimarlık Ltd. Şirketi’nde, 1999-2001 yılları arasında Turgut Alton Mimarlık Mimarlık Müşavirlik Ltd. Şirketi’nde Mimari atölye personeli olarak çalıştı.